

**El *castrum* del Puig de les
Muralles de Puig Rom
(Roses, Alt Empordà)**

SÈRIE MONOGRÀFICA 22

Museu d'Arqueologia de Catalunya **Girona**

Aquest llibre, obra del Prof. Pere de Palol, recull per primera vegada la totalitat dels treballs d'excavació arqueològica portats a terme al *castrum* visigòtic del Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses, Alt Empordà), al llarg del segle XX. Per això, a més de les seves pròpies excavacions, fetes en els anys 1946-1947 i 1987, es publiquen les que hi va efectuar Joaquim Folch i Torres l'any 1917 per encàrrec de la Junta de Museus de Barcelona. L'obra es completa amb un estudi aprofundit dels materials trobats a les excavacions, i finalitza amb dos capítols de conclusions, que contextualitzen el jaciment en els esdeveniments polítics contemporanis i en l'estructura de poblament en la qual s'insereix.

El treball, doncs, reuneix en una monografia científica els resultats dels estudis fets fins ara a Puig Rom, un jaciment únic a casa nostra, enormement significatiu per al coneixement de l'època visigòtica.

El professor Palol, reconegut especialista en el camp de l'arqueologia tardorromana i visigòtica, va ser director del Museu Arqueològic de Girona entre 1947 i 1956, catedràtic d'Arqueologia, Prehistòria i Numismàtica a la Universitat de Valladolid entre 1956 i 1970, i Catedràtic d'Arqueologia Cristiana a la Universitat de Barcelona des del 1970 fins a la seva jubilació. És membre de l'Institut d'Estudis Catalans i de l'Institut d'Estudis Gironins.

Coberta:

Sivella de cinturó del Puig de les Muralles de Puig Rom (fotografia G. de Prado)

SÈRIE MONOGRÀFICA 22

Museu d'Arqueologia de Catalunya **Girona**

El *castrum* del Puig de les Murallles de Puig Rom (Roses, Alt Empordà)

Girona
Museu d'Arqueologia
de Catalunya

**Diputació
de Girona**

**Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura**

**Ajuntament
de Roses**

BIBLIOTECA DE CATALUNYA. DADES CIP:

Palol, Pere de
El Castrum del Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses, Alt Empordà).
_ (Sèrie monogràfica / Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona ; 22)
Bibliografia
ISBN 84-393-6654-X
I. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona II. Girona (Província).
Diputació III. Roses (Catalunya). Ajuntament IV. Col·lecció: Sèrie
monogràfica (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona) ; 22
1. Excavacions arqueològiques _ Roses (Catalunya) 2. Visigots _ Roses
(Catalunya) 3. Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses, Catalunya :
Jaciment arqueològic) 4. Roses (Catalunya) _ Arqueologia
903(467.1 EmA Roses)

© De l'edició: Museu d'Arqueologia de Catalunya - Girona
De les fotografies i textos: Autors corresponents

COORDINACIÓ EDITORIAL: Teresa Carreras Rossell
Aurora Martín

DISSENY GRÀFIC: Josep M. Mir
Col·laboradors: Marta Bachs i Jaume Sellarés

MAQUETACIÓ
I PRODUCCIÓ: Palahí, A.G.
GIRONA

CORRESPONDÈNCIA
I INTERCANVIS: Museu d'Arqueologia de Catalunya - Girona
Pedret, 95
17007 GIRONA
Tel. +34 972 20 46 37
Fax +34 972 21 04 54
E-mail: girona@mac.es

ISBN: 84-393-6654-X
Dipòsit Legal: Gi. 1272-2004

EL *CASTRUM* DEL PUIG DE LES MURALLES DE PUIG ROM (ROSES, ALT EMPORDÀ)

GIRONA, 2004

Pere de Palol

Fotografies:

Josep Esquirol   Pere de Palol   Mercè Ferré   Gabriel de Prado

Dibuixos:

**Joaquim Folch i Torres   Pere de Palol   Mercè Ferré   Gabriel de Prado   Francesc Riart
Francesc Tuset**

Digitalització de les il·lustracions:

Anna Ma. Puig   Gabriel de Prado

PRÒLEG

Les moltes curiositats actuals fan necessari ressuscitar el coneixement del conjunt de temps visigòtics del Puig de les Muralles, dins el Puig Rom de Roses.

Les fonts d'aquest estudi són, bàsicament, les notes i Memòries d'excavació, tant del senyor Joaquim Folch i Torres com pròpies. La resta és obra de síntesi i en part de recerca per definir el moment històric del jaciment.

He d'agrair, en primer lloc a l'Alcalde de Roses i President de la Diputació de Girona, el Sr. Carles Pàramo, el seu interès i insistència perquè la publicació fos una realitat, i treure dels calaixos les velles notes i fotografies del conjunt, fent-se càrrec de patrocinar aquesta edició.

Vull fer extensiu l'agraïment al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona i a la seva directora, la Sra. Aurora Martín, que m'han ajudat i facilitat noves fotografies i els dibuixos dels objectes, realitzats per Mercè Ferré, per editar el llibre dins la sèrie de publicacions del Museu. La Dra. Rosario Navarro de la Universitat de Barcelona m'ha permès utilitzar la seva experiència en l'estudi dels ferros i el seu treball, encara inèdit, per una Història Agrària dels Països Catalans, de la qual hem redactat conjuntament el primer volum (Món baix romà i visigòtic).

També agrair al Sr. Eduard Padró que ha tingut la paciència de posar a ordinador els meus – prou difícils – manuscrits i als Srs. Anna M. Puig i Gabriel de Prado que han posat a punt les il·lustracions.

A tots ells el meu més cordial reconeixement.

A les campanyes dels anys 1946 i 1947 va treballar amb mi el Sr. Ventura Sinyol de Roses, i vàrem tenir l'ajuda d'un grup de soldats del cos d'Enginyers.

La darrera campanya de 1987 em varen ajudar joves professors – avui mestres en arqueologia – de la Universitat de Barcelona i de la comarca. Cal recordar la feina exemplar feta pel Sr. Francesc Tuset, Cristina Godoy, Josep Ma. Palet, Josep Ma. Macias, Pilar Camp i el grup del país Anna Ma. Puig Griessenberger, Gemma Vieyra Bosch, Lourdes Burg Vilaseca, Belen Casanovas, Manuel Güell, Pere Soler Segura i Anton Guíllez Pérez.

Les plantes de l'excavació de l'any 1917, són obra del Sr. Folch i Torres, les de 1946 i 47, croquis del meu Diari d'excavacions, refeta la de 1946 per Francesc Riuró de Girona. L'Instituto Arqueológico Aleman de Madrid, per una de les seves obres va unificar els croquis dels dos anys. Darrerament hi hem afegit en el mateix plànol, el de 1917. Els darrers dibuixos de la porta, torres i muralla són fets l'any 1987 pel grup de col·laboradors.

Les fotografies del text del Sr. Folch i Torres són del fotògraf de l'Escala Sr. Esquirol, les altres són meves, excepte alguns materials del Museu de Girona.

De veritat que no voldria deixar-me res per consignar, crec que tot el procés de treball i elaboració és una ajuda a la comprensió de l'obra.

A tots els que m'han ajudat, el meu més sincer agraiement.

INTRODUCCIÓ

El coneixement i les excavacions al *castrum* de temps visigots Puig de les Muralles dins el conjunt de Puig Rom (Fig. 1), ha tingut els seus moments i la seva valoració històrica força tardana. Aquesta ve marcada per la segona fase o redescoberta científica de les excavacions, de 1946 i 1947. Llavors hi vàrem fer les dues úniques campanyes d'excavació sabent quina mena de construcció era.

Les excavacions de la Ciutadella de Roses, empreses pel grup de col·laboradors i deixebles del Dr. Lluís Pericot, ens posaren sobre la realitat del *castrum*; i les troballes en el Museu d'Arqueologia de Barcelona l'any 1945 o principis de 1946, dels materials d'excavacions anteriors i del suggerent i interessant diari d'excavacions del Sr. Joaquim Folch i Torres, m'estimularen a demanar al Dr. Lluís Pericot incloure en el programa de Roses una primera excavació al Puig de les Muralles.

Les campanyes d'excavacions al Puig de les Muralles de Puig Rom dels anys 1946 i 1947 varen ser, doncs, conseqüència de la novetat del conjunt antic de Roses. Hi ha un fil conductor des de la presència de Bosch Gimpera i Gandia a la Ciutadella de Roses, que em plau publicar, el diari d'excavacions de Folch i Torres. És un primer antecedent i la primera visita científica al Puig de les Muralles. L'interès i el que podríem anomenar descoberta científica del *Castrum* foren els motius de la meua dedicació a l'estudi d'aquest apassionant jaciment de pas del món antic al medieval a casa nostra, al incloure'l com un important element històric de les

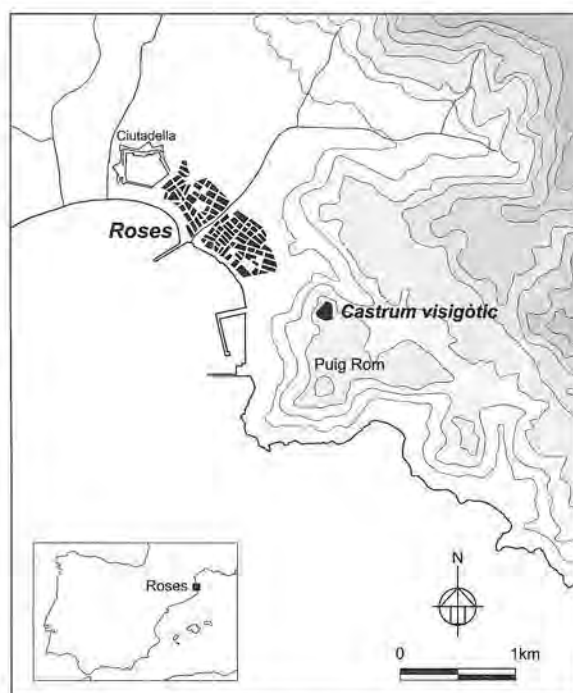

Figura 1. Mapa de situació del jaciment de Puig Rom.

darreries del regne dels visigots, antecedent urbà, rural i humà de la primera repoblació medieval ja des del segle VIII. El motor en va ésser la correcta identificació històrica del document arqueològic que és Puig Rom.

I. UNS ANTECEDENTS DEL CONEIXEMENT DEL CASTRUM

En unes notes malauradament molt breus de Bosch Gimpera, en un diari de l'Institut d'Estudis Catalans: *Investigacions arqueològiques*, des del 10 d'octubre de 1916 amb l'entrada genèrica a Roses, escriu que, *per invitació del Dr. Federich Rahola a Josep Puig i Cadafalch, el firmant en companyia del Sr. Emili Gandia, va fer el passat mes d'agost una excursió a Roses amb l'objecte de cercar el lloc a on pogués haver estat l'antiga colònia grega que el Sr. Rahola junt amb l'alcalde de Roses el Sr. Jorge Sabaté suposaven que pogué trobar-se en el terreny de la fortalesa. Al mateix temps s'excava un dolmen novament trobat i es visitaren unes muralles del lloc anomenat Puig Rom.* (Document datat i signat a Barcelona el 10 d'octubre de 1916 pel Dr. Bosch Gimpera).

El diari conté dues pàgines amb notes d'excavació a la Ciutadella, la visita al barri dels "grecs", sense altres notícies valorant la disposició de l'alcalde Sr. Sabaté i del Sr. Rahola a l'interès i la importància del lloc de la fortalesa, és a dir, la Ciutadella.

Hi ha una nota de l'excavació d'un dolmen, trobat com els dos descoberts abans pel Sr. Sabaté i que *ha publicat el Sr. Cazorro a Los monumentos megalíticos de*

la provincia de Gerona, els de la Creu d'en Cobertella i de la Sureda de'n Falp. Aquests nous dòlmens són cap al nord de Roses en el terme anomenat Puig de la Sureda d'en Maimó. Un, que no es pogué visitar i segons el Sr. Sabaté està *enderrocat*, és l'anomenat Llit del General. L'altre, que no té nom, fou excavat. Al diari hi ha un lleuger croquis del mateix amb les mides de les lloses.

Segueix el diari: *Per indicació del Sr. Sabaté es visita el turó de Puig Rom al N.E. de Roses, sobre el far. Tot el cim està creuat per marges, gran part d'aquests marges són moderns, però semblen fets aprofitant pedres més velles i alguns trossos podrien ser vells. En aquests l'aparell és irregular i les pedres grolleres. En alguns llocs s'hi veuen una mena d'espitlleres o petites finestres (hi ha un croquis). Per la superfície només s'hi troba una nansa de terrissa negra grollera.* Signa la nota Pere Bosch Gimpera.

Acompanyen aquesta nota dues postals de l'interior de la fortalesa (Ciutadella), una d'elles amb l'església de Sta. Maria (Fotos Fonolleres de Roses), juntament amb un plec amb l'inventari de materials de la Ciutadella i el fragment -citad- de Puig Rom.

II. LES EXCAVACIONS DE FOLCH I TORRES DE L'ANY 1917

La Junta de Museus de Barcelona en l'ofici núm. 6144 encarrega a Folch i Torres *Oficial Técnico de estos Museos*, la realització d'una *expedición exploradora con pequeñas excavaciones y catas en sitios cercanos a Rosas, Puerto de la Selva, Selva de Mar y Llansá, del Cabo de Creus*.

Evidentment l'interès de la visita que hi efectuà el Dr. Bosch l'any anterior i tota la relació que la prospecció podia tenir amb Empúries, mogué aquest encàrrec. No oblidem que en els brevíssims inventaris de les cales a la Ciutadella del Dr. Bosch, s'assenyalen tres fragments de ceràmica grega de figures roges i més abundants trossos de terrissa negra campaniana.

Folch i Torres utilitza el mateix tipus de Diari d'excavacions del Servei del Dr. Bosch i redacta un minuciós *Diari de la exploració arqueològica del Puig de les Muralles de Puig Rom. Juliol - Octubre de 1917*. Compleix el programa dedicant a Puig Rom la darrera temporada de l'excavació.

Va començar el 18 de juny i va acabar l'1 de juliol. Treballa a la Ciutadella que anomenà fortalesa de Sta. Maria. Elabora una planta amb les cales fetes també pel Dr. Bosch, una descripció del lloc i uns inventaris dels materials.

Treballa dos dies als anomenats Sorrals d'en Berta. Un sol dia al barri dels "grecs". Visita Cadaqués i Ciurana.

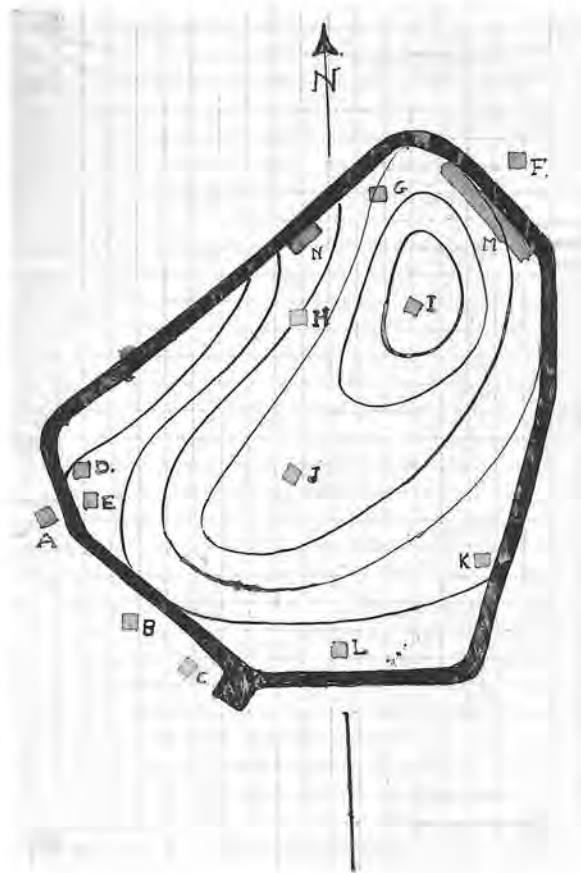
Tenint en compte l'anotació que hem transcrit del diari de Bosch Gimpera, *el dia 8 de juliol de 1917 visitàrem el turó de Puig Rom, en un estrep de l'anomenat Puig de les Muralles, hi ha un recinte emmurallat*.

És interessant la impressió que tingué Folch i Torres del conjunt. Escriu: *L'aspecte de les muralles, la situació especial del turó que coronen, la proximitat d'una font en aquell lloc sec, alguns vestigis de fortificacions evidents, ens dugueren tot seguit a la convicció que es tractava d'una estació arqueològica dels darrers temps prehistòrics, parella a alguna del nostre país poc explorades i molt similars a les del Migdia de França, que Dechelette estudia en la seva obra*.

Això sí el motivà a iniciar una exploració arqueològica d'aquell indret obrint algunes cales per corroborar la impressió que havien tret de la primera visita. (Folch i Torres 1917, *Diari*, 13).

En primer lloc Folch i Torres dóna un plànol esquemàtic, sense escala de les cales que va fer com a inici de l'exploració (Fig. 2). Són quadres d'1,50 m de costat i

Figura 2. Planta general del poblat amb les cates-sondeig realitzades per Folch i Torres, diari pàg. 14.

1,50m. de profunditat. Les descriu totes segons les lletres que les marquen i són interessants els resultats d'aquesta primera prospecció. Així, les A, B i C (a l'exterior SE del recinte, al costat de la porta oberta el 1946-47) no donen cap troballa. En les D i E (dins l'angle sud del recinte i al peu d'una portella, armari del mur interior de la muralla, *surten fragments de terrissa negra feta a torn*). És interessant la preocupació més aviat analítica del conjunt arquitectònic, més que el mateix procés d'excavació. La Memòria que ara comentem dedica moltíssima atenció a l'estructura del *castrum*, sobretot a la muralla i a l'interior. Oblida la fortificació i les torres fora muralla i fa només referència a una d'elles prou difícil d'identificar, ja que pel plànol general de l'excavació es representa clarament la torre Est del conjunt de la porta, molt a prop de la cambra 18 interior, la darrera excavada cap a l'est. No el preocupa la descripció arqueològica de l'excavació que efectua de manera molt àmplia a l'interior del recinte en tot el parament de les terres adossades al mur dels costats est i sud del *castrum*, excavant fins a deu cambres, que en certa manera vàrem reemprendre nosaltres als anys 1946 i 1947, excavant íntegre el tram sud-oest del recinte i als costats de la porta. Deixa, però, fotografies i planimetria esquemàtica del que descobreix, sense una descripció

detallada de la mateixa excavació però amb una relació dels objectes trobats.

Així doncs, la seva Memòria és important perquè dóna observacions personals sobre les estructures interiors del *castrum* de moltíssim interès. La seva preocupació el va portar en primer lloc a fer una sèrie de cales de comprovació del subsòl del poblat en tota la seva extensió, com ja hem dit. Després, a la Memòria, utilitzarà les observacions i les estructures descobertes per seguir descrivint la construcció tant de la muralla com de les mateixes cambres excavades, no res menys que en un nombre de divuit espais que diu, però, a *l'aire lliure*. A la cala F, també exterior al nord-est del recinte, surten alguns ossos d'animals, alguns d'ells amb senyals d'haver estat treballats. En les cales Q, H i I, a la part alta i plana del poblat, surt aviat la roca viva, a 1,20m. de fondària. La cala J, al centre del poblat, també és estèril. Però la K d'1,50 m de profunditat, al costat interior del mur est del poblat, descobreix restes d'un mur de pedres tallades unides amb calç sobre trossos de terrissa i claus i altres ferros. En realitat, han trobat els primers indicis de les cases del poblat que el portaran a excavar precisament aquesta part del recinte. Més tard fa dues noves cales a l'interior, la L i la M *per estudiar la muralla* (Folch i Torres, *Diari* 1917, 15).

Figura 3. Fotografia A del diari de Folch i Torres: "El Puig de les Muralles en son costat de mitxdia", pàg. 16.

Describeu acuradament el lloc abans de dedicar-se a l'estudi de l'estructura de la muralla, evidentment l'element més atractiu i descobert sempre, del conjunt.

La descripció del Puig encara avui és prou correcta i no resistim reflectir com ho fa Folch i Torres: *El Puig de les Muralles a 169 metres d'altura sobre el mar i en els costats N, S i O és vorejat per costes i barrancs molt violents. El costat E ve unit al massís de Puig Rom per un coll que afecta una ràpida inclinació lateral que gairebé l'aïlla del restant de la muntanya.* Evidentment, és l'únic lloc fàcilment accessible, on vàrem obrir la porta en les campanyes de 1946-47, porta que Folch i Torres ja assenyala en un dels seus plànols de la muralla però que no va estudiar, i ni tan sols obrir. Presenta dues fotografies (A i B)(Fig.3) del conjunt.

1. L'ESTUDI DEL POBLAT EN ELS TEXTOS DE FOLCH I TORRES

El diari que va enviar com a resultat de la seva feina està ordenat d'acord amb les preocupacions concretes de Folch i Torres. Així, en primer lloc li interessa la situació i estructura de la muralla i, ajudat de fotografies, hi dedica la major part del text. Serà molt útil per a l'estudi general del conjunt que ordena amb *El Traçat, La Construcció*, per seguir amb l'estudi de *Restes de construcció en la superfície*. Dedica la darrera part al *Poblat* (pàg.33) amb només tres pàgines de la Memòria, i dues als treballs amb un apèndix, molt interessant, *Llista sumària dels objectes trobats al Puig de les Muralles* a les cambres excavades i enumerades. Tot està il·lustrat amb bones fotografies d'Esquirol, de l'Escala. Mantenim l'ordre de la Memòria de Folch i Torres ja que les seves observacions, sobretot de la muralla, seran completades pel nostre treball, així com la descripció de les cambres adossades a l'interior del mur. El que serà avui més difícil és l'estudi dels materials de l'inventari final, molt destruïts excepte els bronzes que ens varen portar precisament a l'interès pel lloc i a la identificació de la seva cronologia.

És interessant la manera com va trobar la superfície del poblat, com a resultat del conreu de vinya, ja amortitzada des de la plaga de la fil·loxera. La ordenació del terreny en feixes de cultiu era clara, donant al poblat un aspecte escalonat, avui molt degradat. L'ordenació del conjunt la descriu Folch amb una interessant observació que em plau reproduir.

Els vinyaters han construït els seus marges i han aprofitat pedres dels vells murs. Han dividit l'espai que tanquen les muralles en dues parcel·les per mitjà d'una paret central que, com a prova de ser divisòria de dominis diferents, té una barraca de vinya a cada banda. Han refet la muralla caiguda i han posat obra nova allí on li ha calgut.

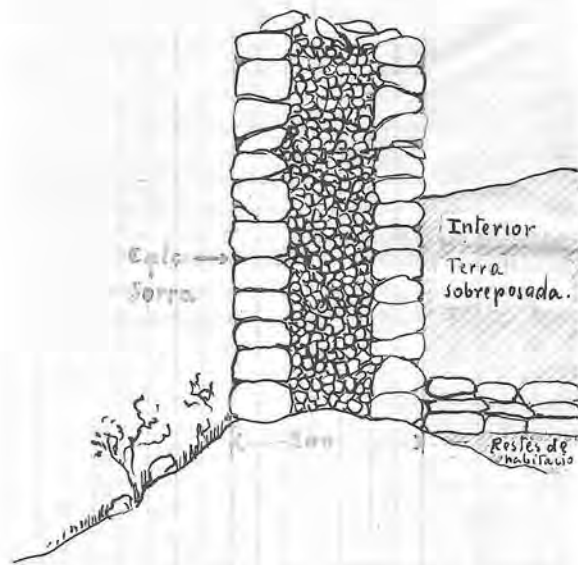
Figura 4. Fotografia C del diari de Folch i Torres: "Troc de la muralla antiga de grans pedres, unida amb materials. L'angle de l'extrem és format pel cos sortint o torre de que parlarem", pàg. 19.

Figura 5. Fotografia D del diari de Folch i Torres: "Interior de la muralla on per efecte d'estar enterrada, se conserva la junta de les pedres amb el material, tal i com fou al exterior", pàg. 22.

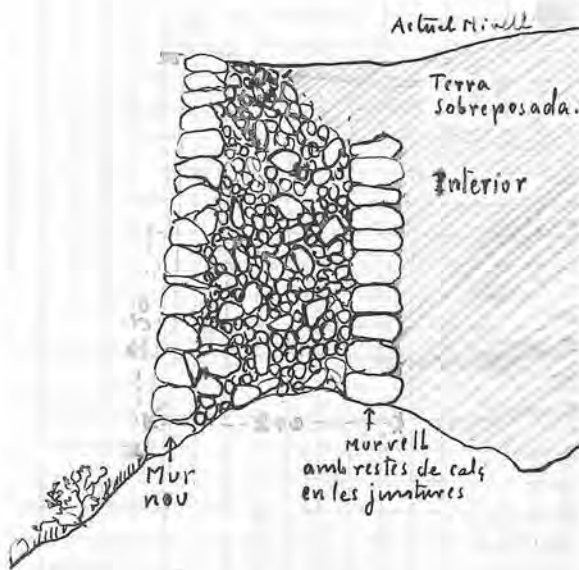
Figura 6. Fotografia E del diari de Folch i Torres: "Troc de muralla nova, sense material de junta aprofitant algunes pedres de l'antiga. La fotografia és feta a igual distància que la fotografia C, pàg. 19. Valgui això per poguer comparar entre l'obra nova i la antiga", pàg. 22.

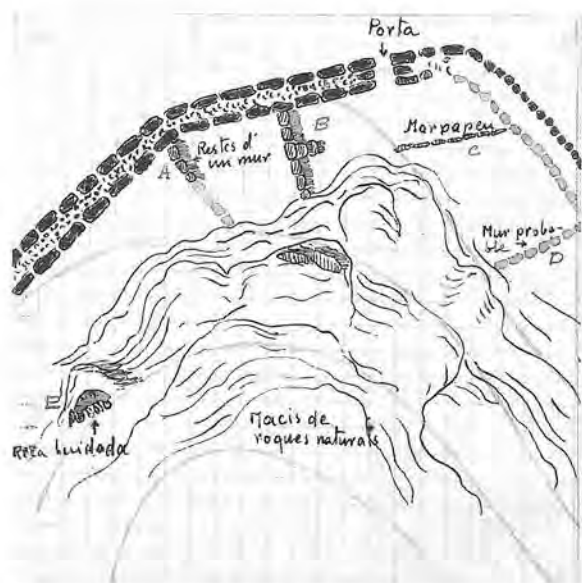
Figura 7. Figura 3 del diari de Folch i Torres: "Croquis de la secció de la muralla", pàg. 21.

Figura 9. Fotografia F del diari de Folch i Torres: "Obertura visible exteriorment en la secció A de la muralla", pàg. 23.

Figura 8. Figura 4 del diari de Folch i Torres: "Secció de la muralla amb la part interior destruïda", pàg. 25. Figura 3 del diari de Folch i Torres: "Croquis de la secció de la muralla", pàg. 21.

Figura 10. Figura 5 del diari de Folch i Torres: "Detall del conjunt del portal i les construccions més immediates, reals i suposades", pàg. 27.

Aquestes circumstàncies les utilitza Folch per dibuixar en el seu plànol els gruixos de la muralla, separant el què creia original, sobretot en els paraments exteriors, del paral·lel interior que seria de paret de feixa. Ho concreta a les fotografies C, D i E (Fig. 4 a 6).

Durant la nostra darrera campanya, de 1987, vàrem desmuntar els murs crescuts de filades afegides sobre les originals en el tram de la muralla a ponent de la porta, com diem. Els paraments de la muralla els descriu Folch i Torres després d'haver excavat l'interior del poblat i quasi tots

els paraments est i sud, com es veu a les fotografies que acompanyen la Memòria. Per tant, és evident una certa desigualtat del parament. La descripció que en fa a les pàgines 21 (Fig. 7) i 25 (Fig. 8) del text, tendeix a uniformar la construcció com a *dos murs de grans pedres separats d'un metre o poc més espai que posteriorment a la seva construcció és reomplert de pedregal*. L'estudi de la superfície dels plans entre els murs de la muralla, com vàrem veure a la zona de la porta, no sempre és ple de pedruscall sinó també de blocs de tamany regular lligats a les dues parets de caixa. De totes maneres, Folch i Torres distingeix o separa com a estructures de mur certes files de grans blocs de 1,20 x 0,60 m. Entre altres, unes més rectes i fileres de pedra més petita posades *de cantell*. Fa referència, en aquest cas concret, al mur exterior del costat de ponent de la porta. És pràcticament l'únic que hem vist sempre i que fou, en gran part, l'índex d'identificació del conjunt. L'excavació de les cambres dels costats est i sud li permeté analitzar els paraments de la muralla, que són iguals que els del tram exterior citat, però amb la junta de les pedres tapada amb calç. Així vam comprovar-ho i publicar-ho també nosaltres en els mateixos trams excavats per Folch. No és, doncs, una construcció tipus feixa sense lligams, sinó que s'utilitza la

calç com a element de junta, ben conservat i evident en aquest lloc. En aquesta zona junt a la cambra 5 de la seva excavació, el mur és a 5,30 m del sòl exterior. Per l'exterior es veu una obertura com la que dibuixa Bosch Gimpera just a la cambra número 5. És a prop d'un cos sortint o torre feta d'obra igual que la muralla, en part enderrocada. És l'única referència a les torres de la fortificació que fa Folch i Torres, que no inclou en el seu plànol de l'excavació i del recinte. Allí només dibuixa la torre de llevant del sistema de protecció de la porta que vàrem netejar i identificar en les nostres campanyes. Parla de dues seccions A-B i C-D que no deixa dibuixades, però explica que *a l'extrem oposat de la torre immediata a la secció D hi ha una obertura en el mur que creiem seria la porta*. Es refereix a una poterna de la qual dóna una fotografia. Seguir la descripció d'aquest parament interior de la muralla es fa difícil sense tenir la localització clara del que anomena secció. Es fa evident que cap al nord el parament està més destruït, i assenyala l'existència en aquest sector de dues altres *finestretes* a 0,5 m del nivell del terreny interior (Fig. 9). Assenyala que aquest fet és interessant, i que en les cales M i N d'aquest sector a l'extrem nord de la muralla es demostra, de manera evident, l'existència d'un mur interior que destaca a la planimetria.

Figura 11. Fotografia H del diari de Folch i Torres: "Obertura on considerem que hi hagué la porta del recinte", pàg. 29.

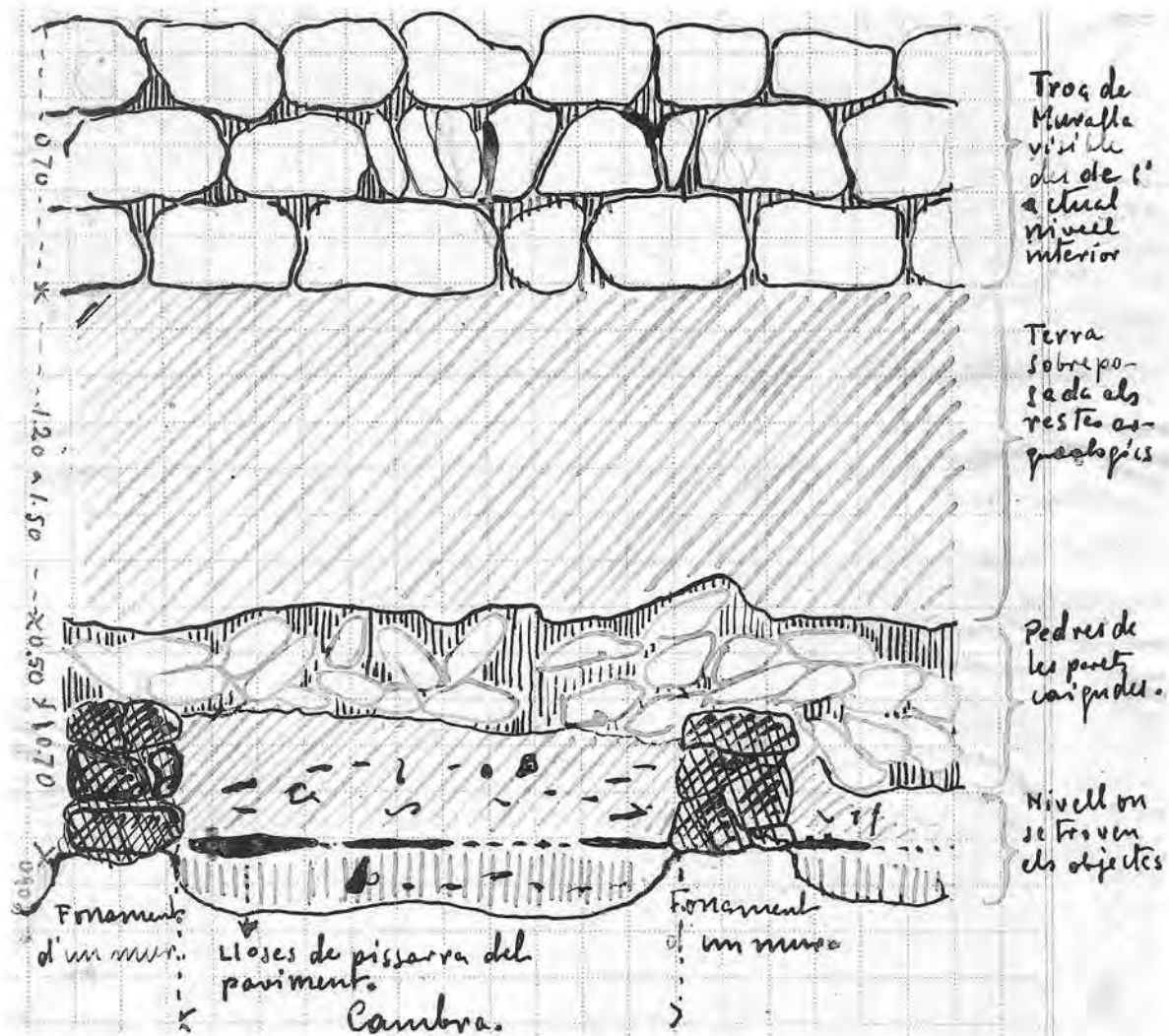

Figura 12. Figura 6 del diari de Folch i Torres: "Estratigrafia de l'interior de la muralla", pàg. 30.

Això el porta a un dibuix, en la secció de la muralla, ben expressiu per la comprensió que té de l'estructura de la fortificació sense haver-ne analitzat concretament el contingut interior (Fig. 3).

2. RESTES DE CONSTRUCCIONS EN SUPERFÍCIE

En l'apartat que anomena *Restes de construccions en superfície*, que entenem com a murs a la vista abans de l'excavació, assenjala una porta que en el plànol seu seria el punt més occidental del *castrum*, és a dir, el punt de contacte entre la part del mur de ponent i el del sud, però que per la descripció i el dibuix de l'interior podria correspondre a la porta oberta per nosaltres, encara que no estigui indicat en el seu plànol.

El croquis que dona del lloc (Fig. 10) és de una ubicació no gens fàcil. Tampoc hi ajuda la fotografia núm.

H (Fig. 11), amb un forat a la muralla que bateja com la *porta del recinte*. L'explicació d'aquesta suposada entrada a la fortificació és ben difícil de comprovar.

3. ELS TERRENYS ARQUEOLÒGICS

Aquest capítol és probablement una de les anotacions de la Memòria de més contingut arqueològic i major interès per l'anàlisi després de l'excavació. La descoberta de les cambres i l'excavació fins al sòl, li permet donar una estratigrafia de nivells arqueològics perfectament vàlids, que hem pogut comprovar, ben uniforme en tot l'interior i perfectament normal (Fig. 12).

Distingeix un nivell superior, de muralla, d'uns 0,70 m, desigual evidentment al llarg de tot el perímetre. Adosat al mateix, un altre de terra sobreposada a les restes arqueològiques de 1,20 m a 1,50 m de gruix. Un

altre nivell de pedres caigudes sobre les restes de les cambres de 0,50 m. Els murs en secció de la cambra perpendiculars i adossats al mur de la muralla. Un nivell interior de la cambra on es troben els objectes i un sòl de lloses de pissarra de paviment, que és en realitat restes de la coberta de pissarra com hem comprovat en altres llocs del poblat. En general, és l'aspecte que trobem en les nostres excavacions, si be no sempre: es conserven els paviments i generalment hi ha restes del teulat caigut, quasi sempre de lloses i no de *tegulae*. Adverteix Folch i Torres que la possibilitat de generalitzar en el què fa referència als nivells arqueològics estalvia l'estudi de cambra per cambra.

4. L'ESTUDI DEL POBLAT

L'estudi del poblat es fa d'una manera molt més lleugera, amb una descripció generalitzada de la disposició, les habitacions, les cobertes, les fogaines, les portes i els paviments. Tot utilitzant els elements trobats a les 18 cambres que es van excavar, i acompanyat d'un conjunt de fotografies que hem procurat reproduir. Excava una llarga faixa de cambres que ocupen tot el costat est de l'interior del poblat, quasi exclusivament les que estan enganxades al parament de la muralla (veure Figs. 4 a 6). L'excavació s'allarga també en el costat de migdia pràcticament fins al punt on descobrirem la porta, just a la torre de llevant en la mateixa línia. Inicia la feina en front a la cala K que, com hem dit, va donar-li restes de murs. Comencen les cambres 1, rectangular amb mur paral·lel adossat a la muralla i dos espais estrets rectangulars, el 2 al sud i el 3 al nord (Fig. 13). L'aspecte és d'una entitat potser familiar, amb una gran cambra central i dos espais als costats, complementaris.

Cap al nord descobreix un espai ample, el 7, segurament comunitari, amb un pou al mig. Segueixen dos altres cambres, les 8 i 9 de la planimetria, de les que es conserven el mur est, de fons, i els laterals amb restes de paviment de lloses de pissarra que dibuixa, que és en realitat la coberta caiguda. Aquestes dues cambres estan separades del mur de muralla. És interessant que en aquest lloc, i endavant cap al nord, el parament superior de la muralla està destruït i refet en feixa. A continuació un nou espai, el núm. 10, sense cap mena de restes de construccions i, al nord, un nou espai, núm. 12, del qual no se'n conserva sinó un petit mur paral·lel a la muralla i un altre de molt destruït al final de l'excavació. Pel costat sud de la zona excavada i al costat de l'àmbit 2, del conjunt 1, 2 i 3, n'hi ha un altre, núm. 4, amb un fogar. Les parets que el separen del 2 i del 5 estan ben clarament adossades a la muralla. Aquest sector és on la muralla interior està millor conservada i on l'extensió de l'excavació cap a l'oest sembla que li permet reconèixer restes d'una paret paral·lela a la muralla, tan-

Figura 13. Fotografia K del diari de Folch i Torres: "Vista de disposició d'algunes cambres de l'ala E.N. del recinte", pàg. 31.

Figura 14. Fotografia J del diari de Folch i Torres: "Vista general i de disposició de les cambres de l'ala E-O del recinte", pàg. 31.

Figura 15. Fotografia L del diari de Folch i Torres: "El pou en primer terme i vista de la muralla i algunes habitacions", pàg. 34, pou número 7 i habitacions 8, 9 i 10.

cant un espai que recorda la possibilitat de identificar-hi un lloc de trànsit, un carrer com el que trobarem en l'excavació de 1947 en la mateixa zona. L'espai següent, núm. 5, té una de les espitlleres interiors més clares de la muralla, possiblement junt al parament nord de la torre exterior que no dibuixa en la planimetria.

Figura 16. Fotografia M del diari de Folch i Torres: "Un grupo de dues habitacions (8 i 9) i un corredor amb restes dels paviments fets amb lloses de pissarra", pàg. 34.

Figura 17. Fotografia N del diari de Folch i Torres: "Finestra de la cambra nº 5", pàg. 36.

Figura 18. Fotografia O del diari de Folch i Torres: "Finestra de la cambra nº 11", pàg. 36.

Al costat que correspon al parament del sud de la muralla descobreix els espais 11,13,14,15 i 16 (Fig. 14). Dels tres espais un més gran, el 16, i un més reduït a l'oest perfectament complet. Més a l'oest, l'espai més allargat, el 17, i un darrer força ample, el 18, que diu que no va acabar d'excavar. Aquesta zona es va reexcavar a la campanya de 1947 i es correspon, en el mateix ordre d'enu-

meració de Folch i Torres, als espais 10, 9, 7, 4, 2 i 1. És interessant com direm, l'aparició de dues cambres rectangulars, 6 i 8, de la nostra excavació, separades, deixant un espai amb el conjunt anterior, a manera clara d'un carrer. Excepte a la zona tornada a netejar i excavar el 1947, la resta del poblat descobert per Folch i Torres s'ha d'intentar explicar per les fotografies L, M, N, O, P i Q.

L. Vista del pou de l'àmbit 7 i murs molt baixos de les cambres 8 i 9 (Fig. 15).

M. Cambres 8 i 9 amb els enllosats i gran tros del parament de la muralla on es veuen les filades de blocs posats obliquament, alternant amb altres blocs de tamany mitjà (Fig. 16).

N. *Finestra* a la muralla de la cambra 5 (Fig. 17).

O. *Finestra* de la cambra núm. 11 amb restes d'un mur tancant pel nord i un petit espai (Fig. 18).

Figura 19. Fotografia P del diari de Folch i Torres: "Forn de la cambra 4", pàg. 37.

Figura 20. Fotografia Q del diari de Folch i Torres: "Llar de la cambra 12", pàg. 38.

Figura 21. Fotografia R del diari de Folch i Torres: "Vista del conjunt de la muralla i les cambres 1, 2 i 3", pàg. 40.

P. Cambra 4 a l'angle nord-est junt a la cambra veïna. El sòl sembla enllosat de pissarra amb algunes pedres grans (Fig. 19).

Q. Fogar de la cambra 12 adossat a la muralla (Fig. 20).

R. Una altra fotografia amb els àmbits 1, 2 i 3 adossats a la muralla (Fig. 21).

La descripció del poblat i les seves estructures i disposició en l'índex, que hem anotat abans, es repeteix en la zona excavada per nosaltres el 1946 i 1947 però cal remarcar que Folch i Torres no va excavar cap sitja quan són tan freqüents en els nostres treballs i en les cambres reexcavades per nosaltres.

5. EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC TROBAT A L'EXCAVACIÓ

Al darrera de la Memòria hi ha un inventari dels materials trobats, descrits per categories, com ceràmica, ferro, bronze, pedra, etc., cambra per cambra, seguint la numeració de la planta de l'excavació i dels peus de les fotografies. És un dels aspectes més interessants i útils per l'estudi del *castrum* i que haurem de comparar i completar amb els materials trobats en les campanyes de 1946 i 1947. Entre els objectes trobats a la cambra 6 descriu, no enumera, sobretot els ferros un per un, amb una descripció sumària. A partir de la cambra 6 se'n cansa per la monotonia i abundància. Escriu *Ferros varis i claus*, tal i com venia fent amb les ceràmiques des del començament de l'inventari on assen-

yala dos grups de fragments de terrissa, negra i vermella, sense altres detalls. No sembla que trobés peces suficients per descriure tipus i formes.

També cambra per cambra, val la pena recollir els objectes més fàcilment reconeguts en el mateix ordre que ho fa Folch i Torres. Així:

Cambres 1 i 2

Terrissa i ferros molt abundants dels que en parlarem després. Interessant el que diu: *fragments de teules de forma igual a les conegudes com teules romanes*. Entre els bronzes una agulla de fer malla, una de cosir, una planxa circular amb punxó, una tanca de moble i un ham de pescar. Aquest material es troba en una mateixa fotografia del MHB.

Cambra 6

Ceràmiques corrents i abundants i ferros.

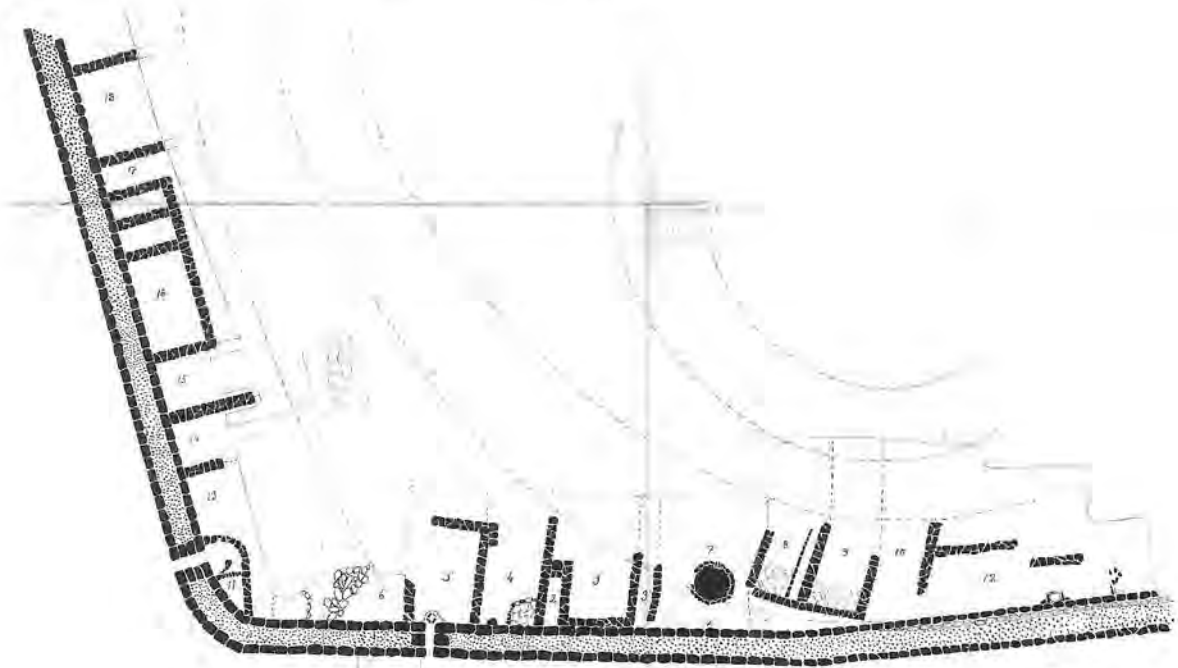
Cambra 7

Ceràmiques i ferros corrents. Una tanca de cinturó de bronze, una llança i fragments de planxa de bronze. I, com a element nou, un peu de copa de vidre.

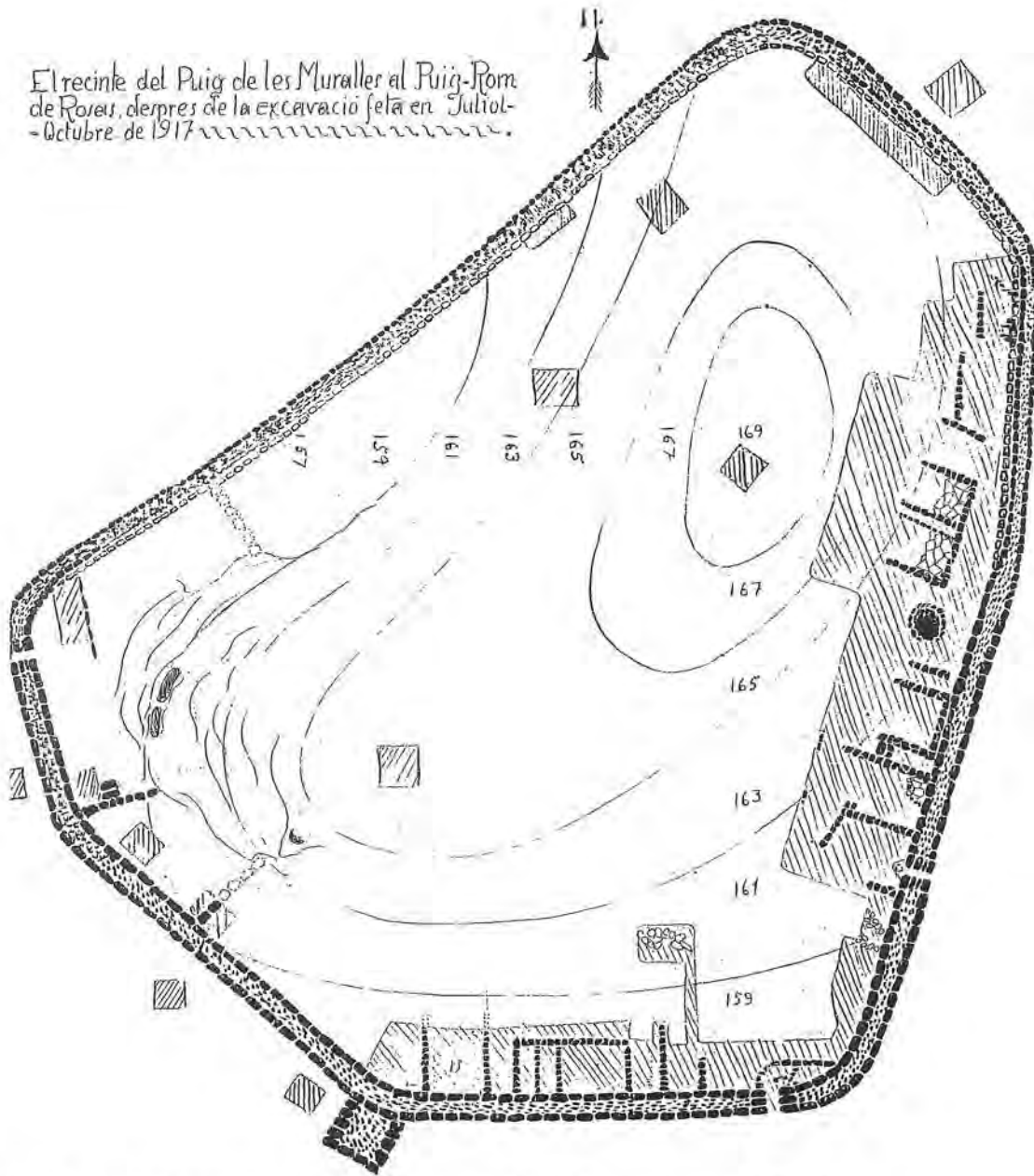
Cambres 8 i 9

Amb ferro abundant i terrissa de les dues classes. Una altra tanca de *sivella de cinturó de bronze gran i una altra de petita*. Peces de copa de vidre i, elements interessants perduts, quatre monedes. És interessant la troballa del que en diu *peça de mosaic*. I una mena de cullera de bronze.

Figura 22. Croquis de la zona excavada per Folch i Torres l'any 1917.

El recinte del Puig de les Muralleres al Puig-Rom de Roses, després de la excavació feta en Juliol - Octubre de 1917

23

Figura 23. Croquis del recinte realitzat per Folch i Torres en finalitzar les excavacions de l'any 1917.

Cambra 17

A més de les ceràmiques i ferros hi ha un gerret de bronze i una moneda. També fragments de vidres de peu de copa.

És interessant la distribució del material i els llocs on ha sortit, probablement els més trepitjats per la població o de més freqüent circulació. Així, en un petit nucli constituït per les cambres 1, amb la 2 i la 3 a cada costat, troba el grup de bronzes, agulles, plaques, citats amb les restes de *tegulae*.

En un espai probablement sense edificar, el 7, amb un pou al centre, hi surt una de les sivelles de cinturó i altres fragments, de planxa, també de bronze i peus de vidre. A l'altre costat de l'espai del pou, les dues cambres iguals, amb la teulada de pissarra caiguda 8 i 9, també donen materials més rics: dues sivelles de cinturó, una de gran i una de petita, escutiforme, un altre cop peus de vidre i quatre monedes que no hem pogut recuperar. Es tracta doncs d'una zona habitada i viscuda amb certa intensitat. Les troballes són també abundants, ceràmiques i ferros, a les cambres finals de l'excavació pel nord. Sembla

doncs com si el pou pogués condicionar la vida en aquests dos conjunts, 1-2 -3 i 8-9.

Ja a les darreres habitacions excavades adossades al mur de migdia, de la 15 a la 18, apareixen les acostumades eines de ferro. A la cambra 17, es va trobar un gerret de bronze que ens va posar, al trobar-lo al Museu d'Arqueologia de Barcelona, sobre el camí i la identificació històrica del *castrum*, i també vidres.

Amb els resultats de l'excavació de Folch i Torres es fa patent una activitat agrícola, de pesca, i artesanal, molt intensa, sobretot per l'abundància d'objectes. Ens ha estat totalment impossible identificar en les caixes de material les peces que descriu, excepte alguns bronzes. Per la seva valoració històrica i econòmica ens valem de les descripcions, ben sumàries, de l'autor i tenim el suport important de les troballes prou diverses i abundants dels anys 1946 i 1947, Sobretot els estris

de ferro i, des d'un punt de vista de la cronologia, els objectes de bronze d'època visigoda així com els peus de vidre i les ceràmiques grises, i amb la presència d'una possible coberta feta de *tegulae* com a moment anterior a la cronologia més precisa dels bronzes.

6. FI DE LA MEMÒRIA

Acompanya un croquis de planimetria a escala 1/200 (Fig. 22) de la zona de les seves excavacions i una altra reduïda del poblat complet (Fig. 23), complements imprescindibles per seguir la minuciosa Memòria que hem analitzat i que fou la que ens decidí a reemprendre l'estudi del *castrum* trenta anys després de Folch i Torres.

Ho signa a Roses el 28 d'octubre de 1917.

III. LES EXCAVACIONS DELS ANYS 1946 I 1947

La participació, l'any 1945, a les excavacions que es van fer a la Ciutadella de Roses em va portar a conèixer els voltants de la població i, sobretot, el puig fortificat conegut com a Puig de les Muralles. El parament exterior de la muralla, el gran mur de contenció de les terres de l'interior que havien sigut de vinya, estava descobert i perfectament visible, no així la resta de la paret exterior sobretot cap a llevant. Es feia molt difícil establir una atribució cronològica i cultural del poblat de l'interior, amb uns aparellats que no coincideixen ni amb els murs ibèrics ni amb els romans coneguts.

Al Museu Arqueològic de Barcelona el Sr. Josep Colomines, Tècnic conservador, que coneixia com ningú el fons del museu, em feu arribar a les mans el diari de l'excavació del Sr. Folch i Torres i unes caixes de material que mai s'havien obert des de l'any 1917. Els bronzes descrits per Folch i Torres de l'excavació: el gerret visigot i les dues sivelles a l'interior d'una de les caixes, donen ja una possible atribució del lloc a època visigòtica, si més no al seu moment final, doncs no hi havia cap mena de terrissa ni objecte àrab.

El Dr. Pericot va incloure en el programa de la província de Girona i entre els treballs del nucli de Roses, la

primera campanya d'excavació del Puig de les Muralles (Palol 1952) (Figs. 24 a 26). Els treballs d'aquesta primera fase foren llargs i seguits, des del 12 de setembre fins al 23 de desembre, amb resultats prou engrescadors per iniciar-hi un programa d'investigació sobre temes visigots a Catalunya que desembocaria en una tesis de doctorat l'any 1948.

Les excavacions en les dues campanyes seguides, 1946 i 1947 es varen fer amb pocs mitjans tècnics i escassa mà d'obra. Un cap de colla, en Ventura Sinyol i, en un segon moment, un grup de soldats del cos d'enginyers, que el Dr. Pericot va aconseguir que els destaquessin com a treballadors de pràctiques a l'excavació.

Es varen anotar en uns elementals quaderns d'excavació –un per cada any– les circumstàncies diàries de la feina, amb els seus croquis de planimetria, descripció i dibuix acurat dels principals objectes en el lloc concret de la troballa.

No es va poder fer una planimetria correcta del lloc, ni revisar completament la zona descoberta per Folch i

25

Figura 24. Roses i la Ciutadella des de ponent del Puig de les Muralles (1946).

Figura 25. El Puig de les Muralles de Puig Rom des de migdia (1946).

Figura 26. Cara nord del castre de Puig Rom (1946).

Torres, que seguí tapada de vegetació. L'atractiu de la descoberta en terrenys cronològicament intactes era prou atraient per intentar un coneixement més precís del poblat i de les seves estructures en zones no tocades per l'arqueologia.

De tot plegat se'n va redactar una Memòria oficial que no pretenia sinó complir amb el compromís concret acceptat en el moment d'obtenció del permís d'excavacions, però que es va incloure en un volum amb tota la feina feta a Girona pel Dr. Pericot i els seus col·laboradors.

Publicat el volum a Madrid l'any 1952 aquesta nota amb la seva precària il·lustració- 2 plànols (Figs. 27 i 28) i làmines fotogràfiques del lloc, i del material més suggeridor -ha estat, fins avui, l'únic text que s'ha publicat sobre el jaciment. A conferències i en alguna nota escaussera s'avaluava el conjunt. Així a París l'any 1968, a la reunió de Rennes de l'any 1972 i en altres llocs.

De 1947 a 1984 el *castrum* va quedar intacte. No s'hi va fer cap nova campanya d'excavacions i la vegetació cobrí totalment la part de l'excavació de 1946-47, com ho havia fet amb la del 1917. L'any 1987 va fer-s'hi només un estudi topogràfic concret, amb planimetria

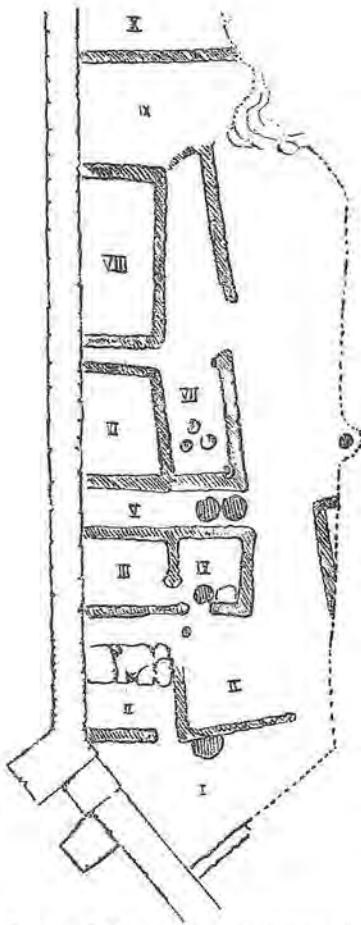
acurada d'una part de l'excavació de 1946, sobretot, després d'una costosa i fatigant neteja de vegetació.

1. CAMPANYA DE 1946

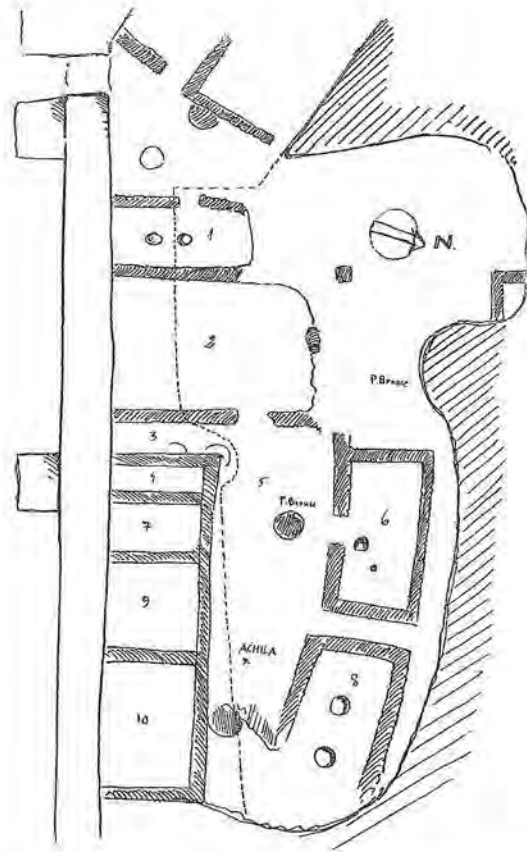
El procés d'investigació, que es va portar a terme des del 12 de setembre fins al 23 de desembre, va tenir unes direccions concretes com a resultats normals del mateix programa de treball. En primer lloc, s'inicien les excavacions amb el propòsit de continuar la sèrie de cambres descobertes per Folch i Torres, adossades al mur del sud i cap a ponent, a partir de la número 17 i la del costat, número 18 que - diu Folch i Torres - no es va acabar de desenterrar. Un primer propòsit és conèixer les possibles cambres cap ponent, des de les que es podrien enumerar com a 19 i successives.

La neteja de la terra de conreu superficial, des de la cambra 18 cap a ponent, i de la muralla, va portar a la identificació de la gran porta d'entrada al recinte, l'única que hi havia.

En una segona etapa es va obrir la porta i es va alleugerir de terres l'exterior, amb la descoberta d'un còs-

Figura 27. Croquis de la zona de ponent del castre, excavada l'any 1946 (Palol 1952, fig.37).

Figura 28. Croquis de la zona excavada l'any 1947 al llevant de la porta (Palol 1952, fig.38).

tat de la torre de ponent i, de forma completa, de la torre de llevant.

Una tercera fase ens va portar a l'excavació de l'ampli espai interior des de la porta fins a l'extrem de ponent del gran mur. Era terreny mai explorat i amb certes garanties de documentació arqueològica. En tot, la part del poblat que va excavar Folch i Torres seguia coberta de vegetació - prou respectuosa amb les estructures - en espera de noves campanyes més àmplies sobre el conjunt.

PRIMERA FASE

Al costat occidental de la cambra núm. 18 de Folch i Torres s'aixequen els nivells superficials de blocs de la muralla caiguts, fins a 2,70 m de la cambra 18. Hi ha escasses troballes: al costat d'una mola de pedra volcànica, alguns fragments de terrissa negra i restes d'àmfores, a més de restes de fauna: càprids i òvids. El mur que tanca la cambra està molt destruït i l'espai és força estret, en diem cambra núm. 19, si bé no s'aixequen els nivells de sòl fins a principis de la campanya següent,

com direm. Els diaris l'anomenen cambra 1 del programa d'ampliació nord de l'àmbit de les cambres 15 a 18 de Folch i Torres.

El propòsit és destapar el parament interior de la muralla lliurant-lo de les pedres i terres caigudes sobre les cambres identificades. Aquesta reexcavació es reprèn des de la cambra 17 de Folch i Torres. A l'angle nord-oest de la cambra, s'excava la primera sitja del poblat, en part sota el mur de pedra. És gairebé esfèrica i té 1,20 m de profunditat; a dintre hi ha una llosa de pissarra de la coberta, i restes de pedres i calç del mur de sobre. Entre alguns materials de l'interior, cal destacar ossos abundants de conill i òvids molt desfets, amb cargols, alguns marins del gènere púrpura, ceràmica grisa i restes d'àmfora molt triturades, i fragments de copes de vidre; pocs ferros, d'identificació difícil. Es fa una extensió de l'excavació, paral·lela, 2,30 m al nord del mur, en la cambra 17, sense troballes.

L'ampliació al costat oest de la cambra 19, amb excavació de la superfície, fa alliberar el parament de la paret de la muralla. És un espai amb una nova sitja cilíndrica que té 1,35 m de profunditat, i que sembla

Figura 29. Descoberta de la porta del recinte l'any 1946.

28

Figura 30. Descoberta de la porta amb els paraments interiors, sobretot de ponent (1946).

més un pou. No hi ha material arqueològic excavat - un fragment de mola i un peu d'àmfora de botó. Al mur de la cambra 19, que està molt degradat, s'hi troba una cullera de mànec en Z de tipus tardà, un altre element d'identificació cronològica. Tot aquest sector es tornà a excavar en profunditat més endavant.

SEGONA FASE: EL SEGUIMENT DE LA MURALLA INTERIOR

A l'interior de la muralla, a l'angle on canvia de direcció cap a sud-oest, el parament del mur es modifica de manera substancial. Hi ha un espai on la muralla s'interromp i continua després de 3,50 m, deixant un espai tapat a tot el gruix del mur amb paret de feixa (Figs. 29 i 30). És evident l'existència d'una porta. En aquest punt les terres cobrien la paret de la muralla cap a l'exterior, a l'igual que les dues torres, a dreta i esquerra de l'entrada.

L'aparició de la porta condiciona la feina del que podríem dir una segona fase d'aquesta primera campanya (Fig. 31). L'alliberació de terres exteriors es feu després d'obrir la porta. Apareix completa la torre de ponent construïda al mateix temps que la muralla. No hi ha diferències fonamentals entre l'aparellat al costat de la porta corresponent a la torre i la paret est d'aquesta. No són d'obres diferents, i apareix la banquetta de fonamentació de la torre. Al costat de llevant de la porta es troben restes d'una altra torre adossada al mur que té continuïtat sense lligar-se amb la muralla. Es descobreix el que queda d'aquesta. És interessant que la porta té un fort marxapeu de l'amplada de la muralla, també construït sense enllaçar les estructures. El nivell és el del poblat, a més d'un metre de l'exterior.

Figura 31. Exterior de la porta amb les torres laterals (1946).

Figura 32. Parament exterior de la muralla caigut (1946).

Figura 33. Parament de la muralla caigut, restaurat (1946).

Més endavant, després de la represa dels treballs, en la darrera campanya de 1987, tindrem resultats concrets d'aquesta impressionant estructura.

El parament exterior de la muralla en el tram de migdia des de la torre d'entrada al recinte, fins a la torre identificada per Folch i Torres junt a les cambres 17-18, va caure (Figs. 32 i 33). Només queden intactes els extrems que aguanten les dues torres. Fou precís refer

totalment el mur per protegir la resta i evitar l'enfonsament de tot el tram sud del recinte.

El reconeixement de la torre de llevant de la porta ens dóna la seva cara exterior. La torre a 15 metres d'aquesta porta es manté lliure de terres. Una altre torre més oriental està caiguda i conserva millor la part nord posada a la muralla. La resta s'ha esclavissat cap a l'exterior i està molt destruït. No es va netejar ni excavar.

TERCERA FASE: DESCOBERTA DE LA PORTA. LES CAMBRES DE PONENT DE LA PORTA

Des de la porta, la muralla s'inclina cap al nord-oest (150°) en un tram de 30 m. Després es dirigeix cap el nord amb un dels sectors més llargs del recinte. Aquest espai de 30 m aproximadament, des de la porta, estava cobert de terra fins a un nivell de la part alta del mur, crescut amb parets de feixa, de l'interior del poblat. És un espai pràcticament pla que cobreix les estructures i les cases adossades al mur i que permetia una excavació intacta. Folch i Torres va fer-hi alguna cala - senyalada en el seu pla general i va creure poder identificar una fornícula a la paret de l'extrem - com si fos una poterna, però no dóna més que el croquis de la planimetria.

El resultat de la nostra excavació descobreix IX espais adossats al mur interior menys regular en la seva disposició que el sector de llevant, ja descrit (Fig. 34). A més, els murs estan molt deficientment conservats i el parament de la muralla no presenta la regularitat dels trams descoberts al costat de migdia. Tot fa pensar en un sector del poblat refet no sabem en quin moment. A l'entrada de la porta hi ha un espai triangular entre la cambra 19 de llevant i un mur trencat perpendicular a l'angle d'unió amb la muralla-porta. L'espai ja citat, amb la troballa d'una sitja-pou, no s'acaba de descobrir. És el camí de pas de les terres cap a l'exterior des de la porta.

Les cambres enumerades II a X, d'est a oest, formen un barri del poblat amb organització semblant al conjunt de llevant destapat el 1917. Excepte les construccions adossades a la muralla, que els fa de paret de mig dia, es conserven força degradades. S'identifiquen dos habitacles - números III-IV i VI-VII - constituïts proba-

blement com unitat d'habitatge amb dues cambres (nord-sud) cada un. També entre aquestes estructures de 2 espais hi ha una petita zona o pati obert rectangular, amb una ordenació semblant a les cambres 16 i 18 i l'espai interior, 17 del barri a l'est de la porta. Una gran cambra enganxada a la muralla, la VIII, té un espai més ampli al nord, que sembla tancat però sense definir. La possibilitat d'un carrer paral·lel a la muralla, com s'excavarà en front a les darreres construccions excavades per Folch i Torres (núms. 15-17) fa pensar en una extensió del poblat cap al nord, però l'espai està molt degradat i es fa difícil seguir-ne el traçat dels murs, sempre molt fins, de maçoneria refeta en molts casos. El fet interessant que després es confirmarà en l'excavació de l'any 1947, és l'aparició abundant de sitges, sobretot en l'espai lliure V, entre les cases III-IV i VI-VII i l'habitació del nord de cada una d'aquestes unitats; és a dir els espais IV i VII. La primera cambra junt a la unitat d'habitació II, també amb dos espais i amb el del nord amb sitges.

La distribució de les sitges en àmbits que no toquen a la muralla ens ha fet dubtar per un moment de l'existència d'aquests espais tancats formant part d'un habitacle doble. En els anys entre els treballs del 1947 i els del 1987, l'erosió havia fet caure aquestes construccions que la neteja i revisió planimètrica del 1987 no va trobar ni identificar, ni els fonaments de les parets.

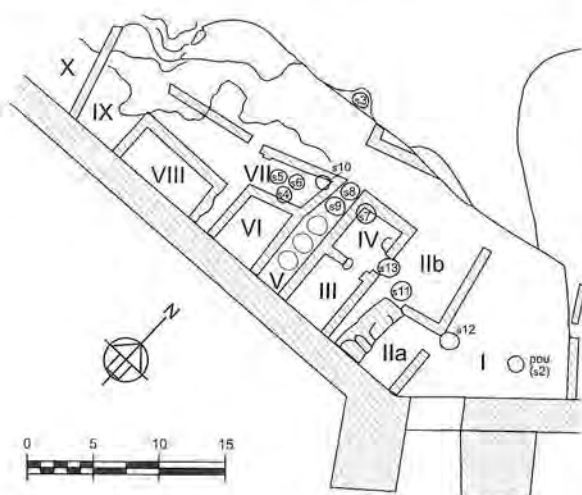
LES UNITATS D'HÀBITAT

Des del diari d'excavacions el 1946 i 1947 es segueix el procés i es poden descriure les llocs de la manera com varen aparèixer, sempre amb la dificultat d'identificar correctament les parets, sobretot les de direcció est-oest (Figs. 35 i 36). Però és interessant la distribució urbana d'aquestes dades de descoberta, per la varietat i el lloc concret - gairebé sempre a prop de les sitges - de material arqueològic.

La unitat III-IV té les dues cambres separades per un mur prim (Fig. 37). Una possible porta separa el conjunt de l'habitació IV nord de la cambra V anterior. Hi havia terres cendroses, molt abundants, en un gruix de 0,30 m, com si es tractés d'un nivell d'incendi, que cobrien abundants restes arqueològiques.

La cambra II està formada per dos espais dividits, un al sud que utilitza la muralla com a paret de fons, i un altre al nord (IIb) (Fig. 38), separats per una paret prima. En mig de l'espai IIa, apareix un mur molt potent, de grans blocs, com si fos un contrafort de la mateixa muralla a prop de la porta, i a nivell inferior al del sòl de l'habitacle. El mur de separació amb l'espai triangular d'entrada al poblat, i una gran part de les mateixes cambres IIa i IIb, no s'acabà d'excavar fins a principis de la campanya de 1947. Els espais que separa el mur de grans blocs a la cambra IIa, són diferents: el de la dreta

Figura 34. Planta de les cambres i sitges de la zona de ponent de la porta.

Figura 35. Interior de l'excavació amb les cambres a l'est i el conjunt de ponent de la porta (1946).

Figura 36. Primers espais de ponent excavats al costat de la porta (1946).

mesura 2,45 m d'ample i el de l'esquerra (oest) només 0'84 m.

L'àmbit Ila té un nivell de llosetes de pissarra de la coberta que en un moment va fer pensar en un enllosat del sòl com el de les cambres 8 i 9 de l'excavació de Folch i Torres. En un nivell sota les restes de coberta enllosada, apareixen dues enormes moles circulars planes de pedra volcànica totalment desfetes i altres elements arqueològics, com les restes d'una copa de vidre amb decoració de cordonet en espiral al peu, una esquella de bestiar de ferro i un gerro periforme gris, aparentment amb nansa, únic exemplar d'aquest tipus en el poblat.

Entre l'àmbit Ila i IIb, el mur de llevant deixa oberta una porta d'entrada a Ila. Entre les terres hi havia una sivella de bronze rectangular decorada amb incisions. A l'espai

Figura 37. Espais o cambres III i IV del conjunt de ponent (1946).

Figura 38. Espais o cambres Ila, IIb i III de ponent (1946).

IIb un ponderal – *exagia*– bizantí, amb valor de 2 unces, en un àmbit ocupat per dues sitges, les 11 i 13, que s'estudien més endavant. Tot l'espai està molt degradat. És interessant confirmar que el mur est del conjunt Ila i IIb en la part nord es sobreposa a una altra sitja, la número 2, dins la zona de l'entrada al *castrum* i sota el mur de la cambra II, que s'estudia més endavant.

En el cas, de la casa III-IV, la cambra del nord (IV) (Fig. 39), té forma quadrada, amb parets que es conserven força malament, doncs la roca natural del terreny és molt superficial al centre de l'excavació. Presenta dues fogaines a la paret est, excavades dins la roca, en el fons de les quals hi havia restes de cendra.

A l'igual que l'espai III, el IV ha proporcionat abundants i interessants objectes en bronze, ferro, vidres i ceràmiques que estudiem plegats, amb les altres restes del *castrum*, sempre indicant la possibilitat de conjunts d'ús comú o simultani. Sembla, però, material dispers, sense que es puguin agrupar objectes per una funcionalitat concreta i en el seu lloc originari d'utilització. L'abandonament del lloc no és el resultat d'una acció violenta ni d'incendi com en altres casos concrets, molt especialment al poblat d'El Bovalar al Segre.

Entre les habitacions III-IV i la unitat VI-VII (Fig. 40), hi ha un estret espai (V), també adossat a la muralla, però

obert al costat nord. Només mesura 1'80 m. d'amplada per 6'80 m. de llarg. Està totalment ocupat per una sèrie de sitges i no deixa espai per altres elements d'habitació. Se n'hi excaven tres - des de la part alta - les números 8, 9 i 10 però n'hi ha dues més fins a la muralla totalment escapçades i buides que no enumerem a l'excavació. Entre els materials d'aquest espai hi ha restes d'una àmfora, possiblement en relació a una sitja. També vàrem trobar altres peces que més endavant es descriuen en la seva unitat de troballa.

Seguint cap a ponent, una nova unitat d'habitació està també formada per dos ambients des de la muralla, el VI, i un altre a sobre, el VII. No és segur que formin una unitat de residència, doncs si l'espai VI està complet, amb els seus murs conservats fins avui, el VII només té la paret de llevant que probablement és la mateixa de l'espai VI i la paret nord que tancaria el conjunt. Són murs de pedra com els altres, de 0'45-0'50 m. de gruix, molt malmesos. En tot cas l'espai VII sembla que tindria una porta cap a la banda de les sitges, mentre el mur oposat -que tancaria pel nord- estava destruït. La possibilitat que es tracti d'una unitat es fonamenta no sols en la pròpia estructura de les dues cambres, sinó també en el fet que la nord, la VII, està ocupada per sitges, com les cambres dels conjunts II, III i IV, de l'excavació de 1946-1947. Malauradament són espais totalment destruïts per les aigües (Fig. 41).

És probable que aquesta zona del poblat hagi estat refeta d'antic, ja que vam comprovar que el mur oest de la VI està refet sobre una forta banquetta o mur anterior.

La zona de les sitges - cambra VII - números 4, 5 i 6, dóna abundants objectes de bronze, ferro i ceràmiques, com es veurà més endavant.

Figura 39. Espais o cambres IIa, III, V, VI i VII de ponent (1946).

32

Figura 40. Espais o cambres V i VI de ponent (1946).

Figura 41. Conjunt de cambres situades a ponent (1946).

Figura 42. Espais o cambres VIII i IX de ponent (1946).

Figura 44. Espai o cambra IX de ponent (1946).

Figura 43. Espai o cambra VIII de ponent (1946).

Figura 45. Conjunt de l'excavació fins l'espai VI, vist des de ponent (1946).

La cambra número VIII a ponent (Figs. 42 i 43), està separada de l'anterior VI, per un petit espai lliure com si es tractés d'un ambient diferenciat, rectangular, est/oest. És construïda per murs de grans carreus sense escairar. Recorda el tipus de casa número 16 de Folch i Torres.

Un mur paral·lel a la muralla i al de tancament de l'espai VIII, continua el que limitava pel nord el de la cambra VII, si bé els dos estan molt destruïts.

Cap a ponent hi ha un darrer àmbit, el IX (Fig. 44), amb fons de roca, separat del que seria el X per una estreta paret que va des de la muralla fins a una elevació de la roca natural del terreny. En aquest lloc Folch i Torres creia que hi havia una porta del recinte.

Figura 46. Conjunt de l'excavació des de la cambra VIII fins a la porta (1946).

Figura 47. Conjunt de sitges dels àmbits V i VII de ponent (1946).

És possible que tot aquest llarg sector adossat a la muralla siguin quatre unitats d'hàbitat, amb un important conjunt de sitges a la part nord de sobre l'habitació VII (Figs. 45 i 46).

No hem descrit l'espai d'entrada des de la porta del *castrum*. Durant la campanya de l'any 1946 només s'excavà la part oriental, junt amb la cambra 19 de Folch i Torres i la part occidental des del mur de la cambra II. La resta de l'espai es descobreix durant la campanya de 1947 quan no és precís fer l'extracció de terres a l'exterior. Serà l'angle sud-oest del conjunt.

L'excavació de 1947 ens donarà la identificació definitiva d'aquest sector de llevant, espai en el que ja tenim identificades unes sitges: la oriental número 2 o potser millor un pou cilíndric i la 12 sota el mur de llevant a la part nord de la cambra II (veure Fig. 34).

LES SITGES

La presència d'abundants sitges, sobretot en el sector de ponent del poblat (Fig. 40, Figs. 47 a 50), és impor-

tant pel coneixement de l'estructura d'utilització de l'hàbitat del poblat i l'anàlisi de la seva economia agrícola i ramadera. A la zona d'excavació de Folch i Torres no se'n senyala gairebé cap; possiblement pel fet que fou una excavació massa superficial o per la dificultat de localització i troballa dels forats, com ha passat sovint també en els sectors excavats tant l'any 1946 com el següent 1947, en part en espais ja descoberts per Folch i Torres.

El conjunt del sector sud-oest, espais o cambres I a X, ha donat 15 sitges, enumerades, pel que fa a planimetria i als inventaris dels materials, del número 1 al 16 i 17; aquestes dues darreres trobades obertes i buides, amb dificultats fins i tot d'identificació - no s'enumeren en els dibuixos - a l'extrem sud de l'espai lliure V junt a la muralla (Figs. 40 i 47).

És interessant que el grup més homogeni, correspon a les habitacions no construïdes sobre la muralla sinó en els àmbits més al nord - habitacions IIb, IV, V i VII. Altres, disperses per tot el poblat com la primera descrita a l'angle nord-oest, entre les cambres 16 i 17 de Folch i Torres (o sitja 1).

Figura 48. Pou de l'àmbit I (identificat inicialment com a sitja 2), immediat a la porta per llevant (1946).

Figura 50. Detall de les sitges 4, 5 i 6 de l'àmbit VII (1946).

Figura 49. Sitges 4, 5 i 6 de l'àmbit VII (1946).

L'enumeració es feu a mesura que es descobrien i s'excavaven, i no s'ha canviat per no modificar-ne la localització dels materials, en inventaris de troballes en el procés de magatzematge. Així la sitja número 1 apareix sota l'angle nord-oest de la cambra 17, al costat de la cambra 18 de Folch i Torres. Va sortir buida amb la lloseta de tapa a l'interior, i restes de calç, com si les parets haguessin estat enlluïdes.

La sitja número 2 (Fig. 48), s'identifica com un possible pou (1946) a l'àmbit d'entrada al poblat. A l'extrem del límit nord de l'excavació també s'excava la sitja número 3, amb la corresponent llosa per tapar de pissarra (0'95 cm de diàmetre), buida, sense material arqueològic.

L'hàbitat VI i VII que podria ser una unitat familiar, es servia de les sitges números 4, 5 i 6 entre el mur de

separació de VI-VII i el VII pel nord (Figs. 47, 49 i 50). Probablement el conjunt de dipòsits també inclou la sitja 10 sota l'angle del mur de llevant de la cambra VII i les sitges 8 i 9, en l'espai V i la sitja 7 de l'angle nord-oest de la cambra IV, i possiblement estan en connexió també amb dues altres sitges, les 11 i 13, de l'àmbit nord del conjunt II. La 13, és esfèrica amb una petita cavitat al fons. Totes elles posades en el plànol corresponent, excepte les 2 i 3 més tallades i destruïdes, com hem dit - en l'espai obert V. Generalment són cavitats ovoïdes amb coberta per tapar circular plana de pissarra. Les sitges 4 i 6 es comuniquen per una obertura a la paret oberta sobre el sòl de la número 4. La 6 té més profunditat.

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC TROBAT A L'EXCAVACIÓ

Una primera relació de troballes arqueològiques segons el lloc d'aparició ens permet agrupar algunes peces trobades en espais propers. També la coincidència d'objectes al sòl de les cambres i les de l'interior de les sitges. Com s'ha dit la presència més abundant de material, sobretot en la part nord dels conjunts d'habitació i també en la major part de les sitges, podria fer-nos pensar en espais on la vida domèstica i artesana tingué més desenvolupament. Si bé cal tenir en compte que el nivell del sòl és, en aquesta zona, més alt que en les cambres adossades a la muralla. De totes maneres intentar establir relació d'ús concret dels objectes trobats sembla difícil i no és vàlid d'una manera general, si bé pot ser-ho en algun cas, com per exemple la troballa de restes amfòrics prop de les sitges, o bé de cardes per al treball de la llana en cambres veïnes, d'una mateixa unitat familiar (cambres III i IV)

Un primer llistat només del material arqueològic, descrit i dibuixat el més important en el diari d'excavacions, podria presentar-se així, a part del corresponent estudi tipològic que permet el coneixement històric i social de l'excavació que es fa més endavant.

Llistat de materials de les cambres i espais

Primera unitat d'habitació. Cambres III i IV

Cambra III:

Bronze: Una cadena de 23 anelles amb les dels extrems més grans. Una tapadora de fina làmina de bronze, cilíndrica, amb anella superior feta amb una tira de metall doblegada a l'interior

Vidre: Un peu de copa de vidre verd, base circular còncava amb filet de vidre doblat. Pel suport, tija - o (columneta llisa) i principis de la copa - tipus perfectament identificable. Columna de 65 mm., peu de 30 mm. de diàmetre.

Ferro: Una barra cilíndrica. Una carda per a llana de 3 files d'agulles, amb suport rectangular, de 75mm d'ample. Claus de ferro abundants

Cambra IV:

Bronze: Una plaqueta triangular de planxa reforçada en la part inferior amb una altra peça i 3 claus, acabada amb ganxo a manera d'una sivella de moble (7mm.). Una cassoleta semiesfèrica a manera de sítula, vora dentada, fina. Sense nansa.

Vidre: Un peu de copa de vidre, del mateix tipus que el de la cambra III

Ferro (Fig. 51): Una carda per a llana més gran que la de la cambra III. Una barra de ferro plana. Claus abundants. Un martell amb les dues puntes desiguals. Un ganxo per penjar, de tira plana i gran anella.

Plom: Una anella circular. Ploms de xarxa abundants.

Ceràmica: Dos fragments informes d'àmfora, trobats al costat d'una fogaina de llosetes de pissarra adossada a la paret nord. Terrissa grisa de tipus visigòtic.

Sitja 7

La seva coberta de pedra.

Un peu circular de vidre groc, únic en tot el poblat.

Espai V

Bronze: Una plaqueta triangular força fina de 8 mm. de llargada, amb un clau a la part baixa i corbada.

Ceràmica: Dues nanses i part d'una àmfora tardana de coll cilíndric curt. Altres ceràmiques.

Pedra: Una mola cilíndrica.

Segona unitat d'habitació. Cambres VI i VII i sitges 4 a 6

Cambra VI:

Bronze: Un anell amb segell circular soldat a sobre i restes de fosa a la part baixa. Una clau de pany de caps, d'anella circular i dents articulades. Espiral de bronze d'ús indeterminat. Fragment decoratiu retallat en forma vegetal de placa gruixuda i plana. Fragments de petites anelles d'una cadena.

Ferro (Fig. 52): Estenalles de forjador. Gúbia o cullera per la fosa Abundants claus i anelles.

Plom: Ploms de xarxa.

Cambra VII. Sitges 4, 5 i 6:

Bronze: Fragments petits de placa de tipus indeterminat.

Ferro (Figs. 53 i 54): Un ganivet de fulla llarga i espigó pel mànec. Un càvec triangular amb fulla potent, i a la part alta el lloc pel mànec, perpendicular a la peça. Aixada o rasclat rectangular amb espigó pel mànec i anella per subjectar-lo. Una altre aixada semblant amb espigó pel mànec perpendicular. Dues claus de pany articulades de tipus romà amb pany dentat; una amb llarg mànec articulat. Una mena de paella de ferro de 10 cm. de diàmetre amb mànec llarg. Un pic-destral amb forat al mig, pel mànec. Claus de ferro.

Sitja 4 :

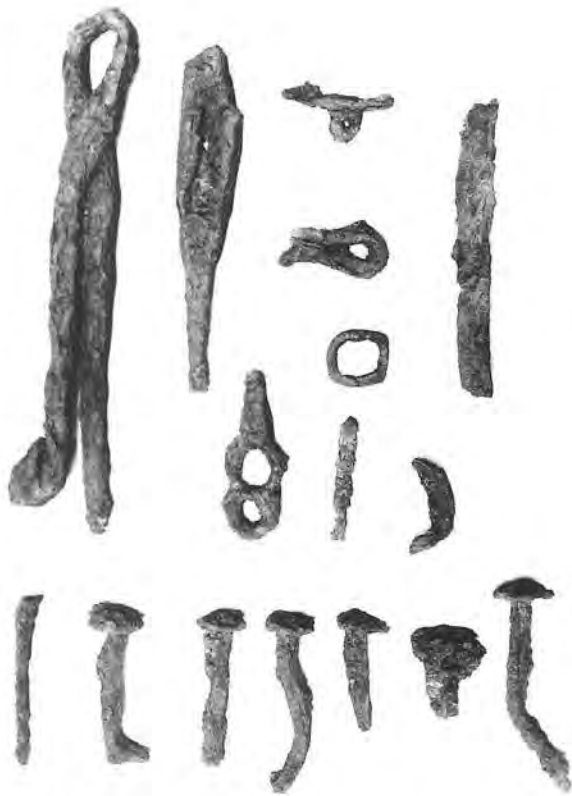
Bronze: Placa de cinturó visigòtica amb perfil liriforme i cara anterior decorada.

Ferro (Fig. 55): Fragment d'un tub cilíndric. Una llanceta amb mànec tubular llarg, per cacera. Una destraleta incompleta. Un podall a manera de *falx vinitoria*, amb tallant a la part posterior de l'arc, fragmentada.

Figura 51. Objectes de ferro de la cambra IV.

Figura 52. Objectes de ferro de la cambra VI.

Figura 54. Objectes de ferro de la cambra VII.

Figura 53. Objectes de ferro de la cambra VII.

Figura 55. Objectes de ferro de la sitja 4 de la cambra VII.

Figura 56. Objectes de ferro de la sitja 6 de la cambra VII.

Sitja 5 :

Ceràmica: Fragments d'un *oinokoe* de ceràmica grisa grollera

Sitja 6 :

Ferro (Figs. 56 a 58): (El material d'aquesta sitja constitueix el grup més important i ben conservat). Dues desdrams. Un cassó. Una paella plana. Un pic-aixada triangular amb forat pel mànec. Un podall, a la manera de *falx vinitoria*. Una falç per segar en forma de fulla de l'eucaliptus.

Vidre: Tres vores de copa, de vidre verd.

Plom: Un plom de pesca força gros (4x5 cm.) quasi cilíndric.

Pedra: Moles circulars de gra, de pedra volcànica.

Unitat II. Sitges 11-13

Bronzes: Un ponderal *-exagia* - de tipus alexandrí cilíndric - amb la marca de pes i valor a la cara. Porta una G i una B, corresponent al valor de sextercis. Apareix al l'extrem nord del conjunt. Una sivella de cinturó, de placa rectangular calada amb decoració incompleta.

Figura 57. Objectes de ferro de la sitja 6 de la cambra VII.

Figura 58. Objectes de ferro de la sitja 6 de la cambra VII.

Vidre: Un petit fragment de copa, de gran curvatura, amb decoració de cordonets en espiral, de vidre verd amb bombolles d'aire. Un altre fragment de la mateixa copa.

Ferro: Diverses claus.

Sitja 11:

Restes d'una àmfora possiblement completa, sense coll ni boca.

Sitja 12:

Vidre: Una ampolla de vidre verd trencada.

Ceràmica: Fragments diversos.

Sitja 13:

Vidre: Un peu de copa torçat en forma de columna salomònica, amb la corresponent base circular.

Ferro: Un peu de gall contra cavalls i altres.

Àmbit 1. Entrada al poblat, junt al mur de la unitat II

Cambra IX:

Bronze: Una placa de cinturó de sivella visigòtica de petit tamany decorada a la cara exterior, de tipus sicilià. Una peça d'un pany de caps, en forma de plaqueta estreta i llarga amb encaix en creu en un extrem.

Ceràmica: Dos fragments de llàntia paleocristiana africana perfectament identificable

És interessant l'aparició en les unitats d'habitació de moles circulars pel gra, generalment de pedra volcànica. Ha estat pràcticament impossible refer-ne cap conjunt. Apareixen moltes vegades al costat de les fogaines descrites, a les unitats V, VI-VII i sitja 8. A les sitges es troben els instruments agraris i sobretot pel camp i

el bosc, pocs per l'horta, però no tenim cap mena de restes de gra malgrat la seva funcionalitat, ja que hi ha prou presència de molins casolans que ho documenten. També és important la presència d'envasos d'àmfores pel líquids - vi i oli - sobretot.

2. CAMPANYA DE 1947

La campanya de 1947 es va fer del 13 de novembre fins al 20 de desembre. La primera etapa de l'excavació de l'any 1946 va deixar molts problemes, alguna zona sense acabar de definir i l'espera de troballes prou sorprenents com les de la primera fase.

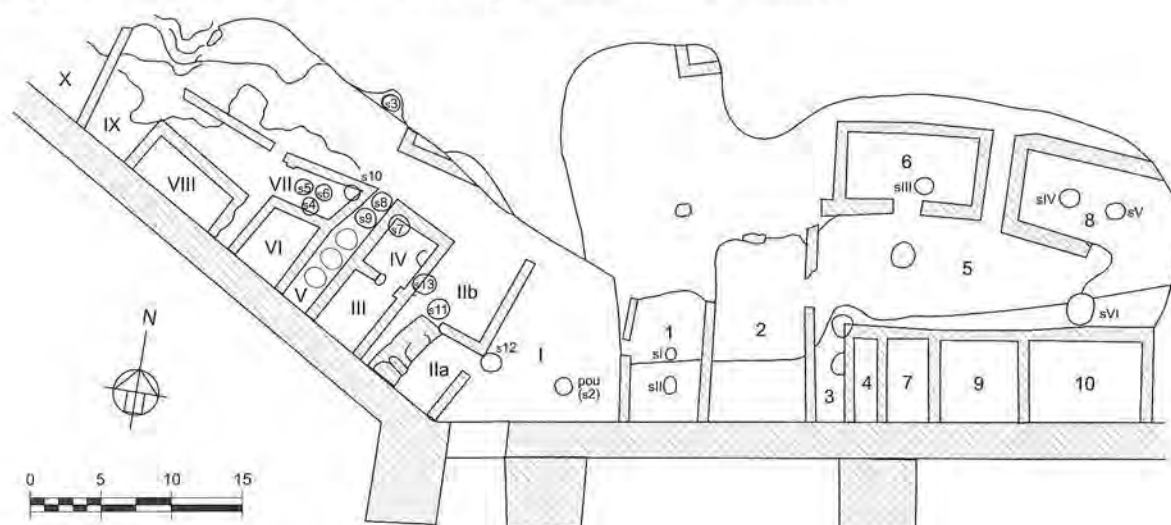
ESPAI D'ENTRADA AL POBLAT

Calia comprovar el final de les cambres descobertes l'any 1917 i molt especialment el problema de l'espai d'entrada al *castrum*, junt a la gran porta oberta l'any anterior. Quedava també, poc clara la possibilitat d'un urbanisme més ampli que la senzilla ordenació de cambres perpendiculars a la muralla, que els fa de paret de fons, amb la pregunta que ens vàrem fer al seu moment sobre la coetaneïtat de la muralla i els espais d'habitació.

En primer lloc es posa en clar l'espai oest del que podíem anomenar peça d'entrada al *castrum*, i la definició definitiva del primer mur del conjunt de cambres del sector de ponent, és a dir, de les cambres Ila i Ib, ja que s'havia senyalat com espai I el d'entrada al poblat. També s'obren algunes de les sitges que calia buidar del tot. En el diari d'excavació i en l'inventari del Museu dels materials d'aquests treballs, es distingeixen com a segona campanya, però en aquest estudi van descrits en el seu lloc topogràfic.

39

Figura 59. Planta completa amb les cambres i sitges de les excavacions de 1946-47.

Excavacions Pere de Palol
I - X (1946)
1 - 10 (1947)

Excavacions Folch i Torres
1 - 18 (1917)

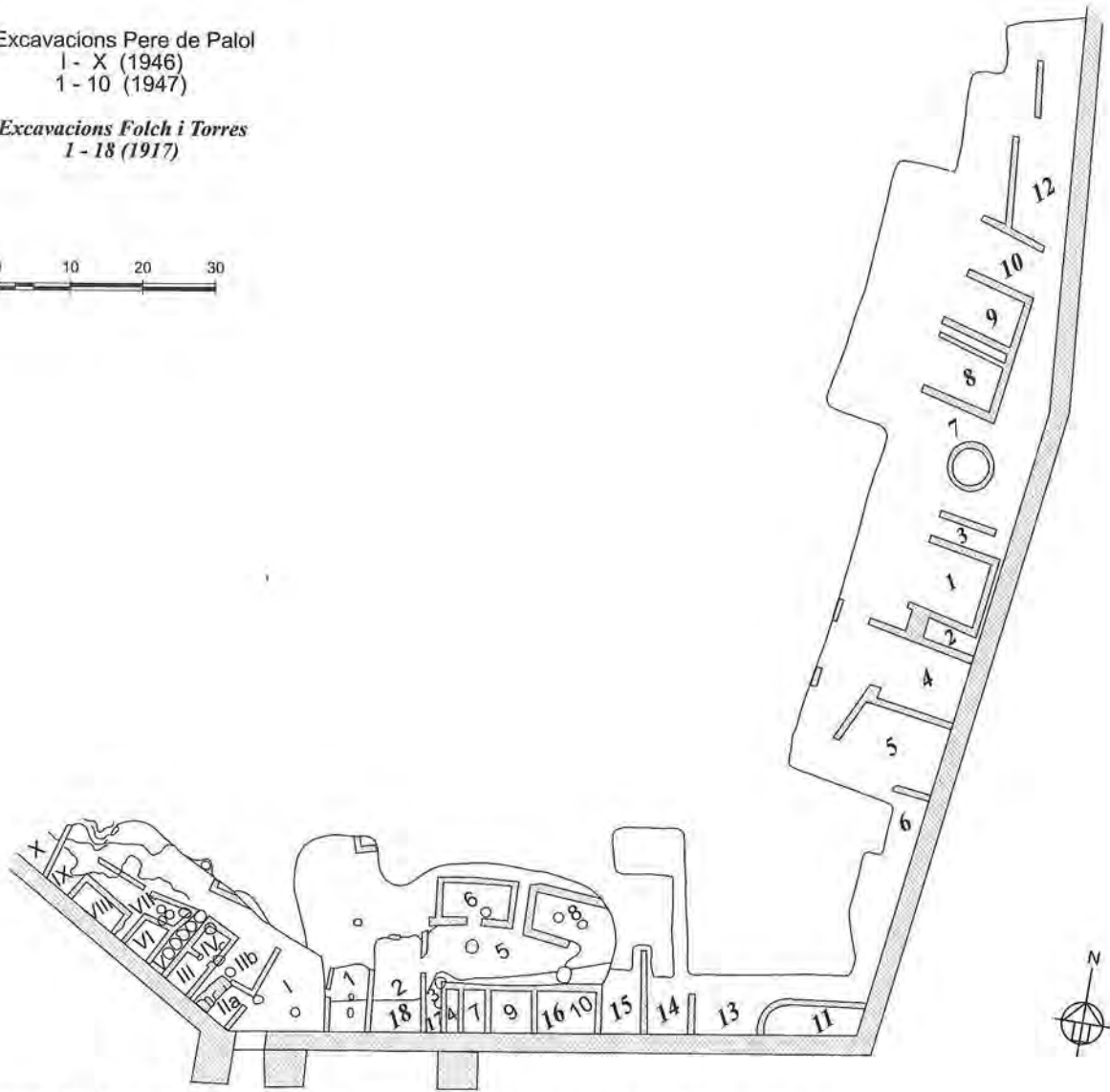

Figura 60. Planta completa de l'excavació de 1917 (Folch i Torres) i 1946-47 (Pere de Palol).

Folch i Torres diu en les seves notes que no va poder acabar l'excavació de les cambres 18 i 19 que dibuixa i enumera en el seu plànol. Tampoc creiem que ho fes fins al fons de les cambres, la roca natural del terreny, ja des del llarg espai núm. 16 de la seva planimetria que conté, com hem dit, tres cambres cap a ponent, la darrera al costat d'un espai estret, l'habitació 17.

Precisament va ésser aquesta zona de les cambres 16, 17 i 18 de Folch i Torres on vàrem començar l'excavació, sobretot junt a la muralla que va permetre la identificació de la porta. Aquesta descoberta va condicionar la resta de la investigació (Fig. 59).

LES CAMBRES DE LLEVANT DE LA PORTA

L'espai d'entrada al *castrum*, el núm. I, ve condicionat pel mur de la cambra II de ponent, i el de la cambra 1

de llevant. En realitat és totalment irregular sense cap intent d'ordenació. El triangle, si regularitzem l'espai, seria rectangle, amb la base a la muralla, i angle recte en la unió de la muralla i mur de llevant de la cambra 1. L'esquema ve condicionat pel fet que els cases del poblat estan adossades perpendicularment a la muralla i que, junt a la porta, pel costat de ponent, la muralla canvia de direcció cap al nord.

En els diaris s'enumeren els espais i les sitges a l'invers de la primera campanya, on les cambres excavades l'any 1946 porten números romans i les sitges àrabs. El 1947 se segueix la ordenació segons el procés d'excavació de ponent a llevant des de l'exterior al *castrum*, fins a les descobertes del 1917 de manera que la cambra 1 correspon a la 19 de Folch i Torres; la 2, a la 18, la 3 a la 17; la darrera cambra del grup 16 de Folch i Torres; la 7 al costat de llevant; i la 9 a la 16 de Folch i

Torres. Així en la nova planimetria venen senyalades amb la enumeració que seguia les notes del 1917 i les de 1947 (Fig. 60).

La cambra núm. 1

De 2,75 m d'amplada conserva molt malament els murs de separació amb l'espai I, amb un mur de 6,65 m i una porta al mig. Pel costat contrari el mur es perd a 5,90 m de la muralla i el probable tancament nord, és difícilment identificable. Tota aquesta regió de la cambra 2, del costat, estava ple de les terres d'excavació del 1917 al seguir el mur de la muralla.

A l'interior de la cambra 1 hi ha dues sitges I i II.

Sitja I:

Ferro: Punta de llaça petita.

Ceràmica: Restes d'*oenokoes* grisos o negres com els trobats a sobre la sitja.

Lític: Pedra de molí.

La cambra núm. 2

És un espai de 6 m d'ample, del que tenim el mur al costat de la cambra 1, molt desfet com hem dit i el de llevant, de quasi 10 m de llarg amb una porta a l'est. Possibles restes d'un tancament al nord. No coneixem si es tracta d'una gran cambra o d'un espai obert. L'excavació de tota la sèrie al nord de les cambres 2 a 4, era un espai molt remenat i amb terres de l'excavació de 1917. Amb tot, a l'àmbit de la cambra 2 hi ha certes troballes interessants:

Bronze: Una peça en forma de campana o de lliri, amb 3 pètals grans, acabats en punta amb un botó a dins, que segurament formava part d'un penjoll. Una clau de bronze. Una anella i un ferret articulad.

La cambra núm. 3

Excavada ja l'any 1946, es buida fins al terra de roca natural. A més de la sitja trobada a sota l'angle de separació amb l'espai 17 el 1917, ja descrit. Tocant la muralla sembla que hi ha un altre espai amb un muret paral·lel a la muralla. La identificació resulta difícil, no és part d'una nova sitja.

Materials d'aquest espai:

Bronze: Folch i Torres va trobar-hi el gerret de tipus visigot, que s'estudiarà més endavant, probablement la peça més definidora del *castrum*.

Part d'un *oinokoe*.

Vidre: Una vareta d'un peu de copa.

Plom: Un gran plom de xarxa.

Les cambres núms. 4 i 7

Ja havia estat descoberta en el grup 16 de 1917, excavada fins el sol de pedra natural no proporciona cap material arqueològic. A la intervenció de Folch i Torres, també la cambra 7 havia estat excavada l'any 1917. No dóna res de material.

Els conjunts núms. 6 i 8

Al nord de la cambres 4, 7 i 16 de Folch i Torres, hi ha aquestes dues habitacions rectangulars, una al costat de l'altra amb un espai de separació i totalment lliures i aïllades d'altres construccions (Figs. 61 i 62). Són dues cabanes perfectament construïdes i conservades amb parets fetes de dues fileres de pedres posades obliquament a manera d'un *opus spicatum*, com veurem en el nostre pre-romànic i romànic antic. Constitueixen una nova filera de construccions no exactament paral·leles a les cambres adossades a la muralla, sinó que deixen un espai amb tendència a tancar per l'extrem sud-est de la cabana núm. 8 junt de l'àmbit 16 de 1947. Aquest espai entre les dues estructures, es senyala amb el núm. 5, abans de la descoberta de les cambres o cabanes 6 i 8.

Figura 61. Espais o cambres 6 i 8 de l'excavació de 1947.

Figura 62. Detall del parament de les cambres 6 i 8 (1947).

Figura 63. Objectes de ferro de la cabana o cambra 6.

Cambra o cabana núm. 6 i sitja III

La cabana o cambra núm. 6 és de forma rectangular, que es conserva perfectament. Té una porta de comunicació amb l'espai 5 citat. Al seu interior hi ha la sitja núm. III.

Material arqueològic:

Bronze: 2 fragments de placa fina sense decoració.

Ferro (Fig. 63): Punta de llança.

Vidre: un tros de peu de vidre gruixut, com d'un got cònic.

Terrissa: de pasta groguenca amb decoració de pinta. La meitat d'una mola petita (15 cm. de diàmetre).

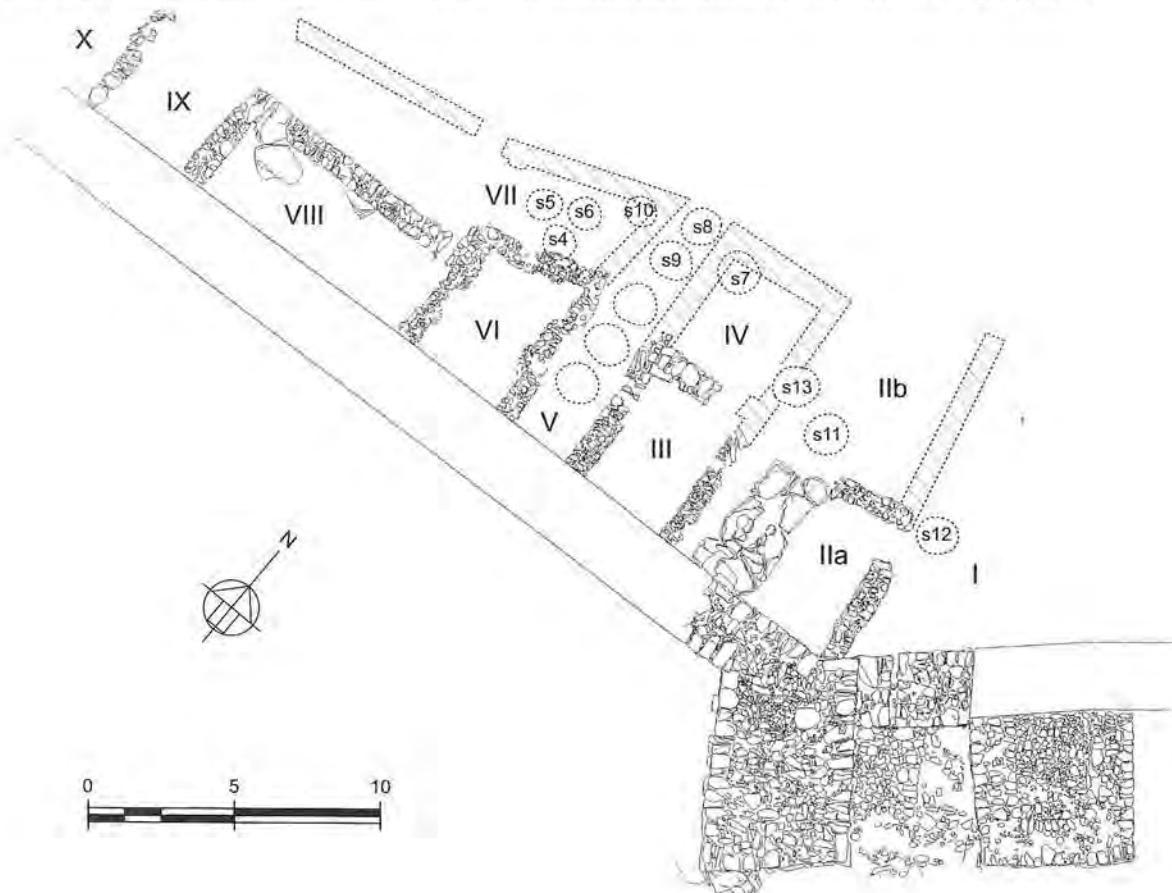
Sitja III: material arqueològic:

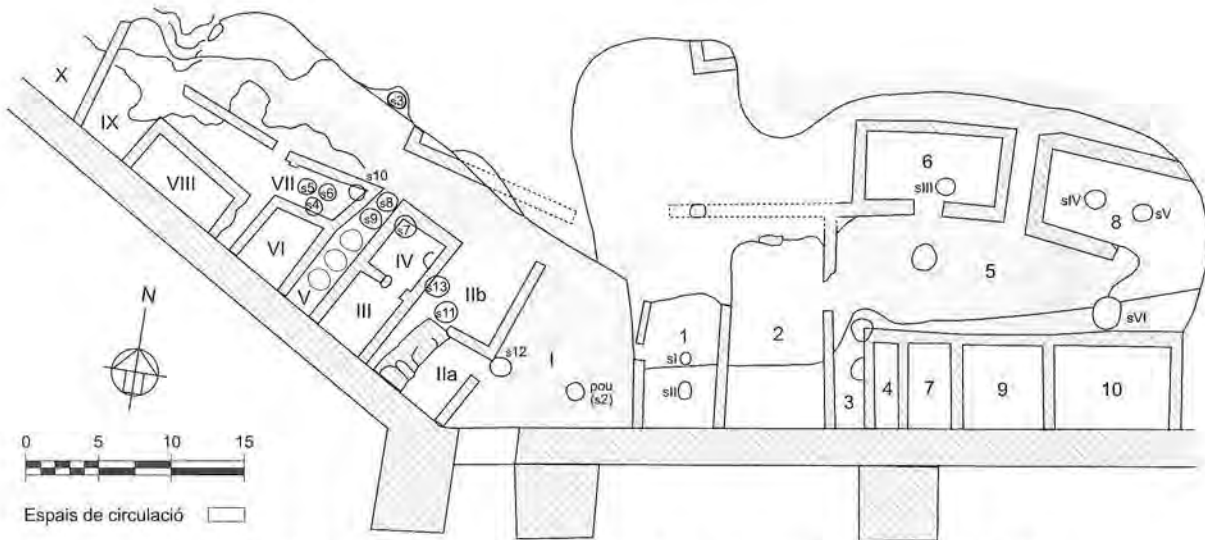
Petits fragments de vidre i restes d'un vas negre, molt fragmentat.

Cambra o cabana núm. 8, sitges IV i V

La cambra 8 està separada de l'anterior per un corredor. El mur de ponent és més alt que la cambra 6, quasi la meitat de llevant d'aquest àmbit està destruït probablement pels treballs de 1917. El sòl estava tapat per les lloses de coberta, que un cop aixecades, no deixaren cap mena de resta arqueològica, però tapaven la boca de dues noves sitges, la IV i la V.

Figura 64. Planta de les restes del poblat (1987), amb les estructures destruïdes indicades en línia discontinua.

Figura 65. Planta esquemàtica del conjunt excavat els anys 1946-47 amb les possibles zones de circulació.

Sitja IV: perfectament tallada i conservada. Perfil esfèric normal. No conté cap mena de resta arqueològica ni vegetal.

Sitja V: a l'interior hi ha diversos fragments d'un *dolium* de parets molt grolleres i amb molts grans de quars. Fragments d'un vas negre incomplet.

L'espai núm. 5

És un espai que sembla obert, si bé al centre hi ha un forat de suport de fusta, probablement d'un tronc d'arbre que fa pensar en un element per sostenir una coberta. No hi ha quasi material arqueològic.

Bronze: La peça més destacable és un cilindre decorat amb una filera de canals petits, paral·lels com si fos un rosca, però es tracta d'incisions perfectament iguals i molt correctament fetes.

Entre les cambres 6 i 8, i a l'espai 5 apareix la peça més important de l'excavació. Es tracta d'un tremis o trient d'or de la seca de Girona encunyat pel monarca Àchila a principis del segle VIII, entre el 711-715.

Era un exemplar fins llavors únic d'encunyació a la seca de Girona, d'aquest monarca de la Tarraconesa oriental en temps de Roderic de Toledo coincidint amb el moment de la desaparició del regne visigòtic en mans del musulmans. Les troballes, junt amb el gerret de la cambra 3, o 17 de Folch i Torres, i les sivelles, també de temps visigòtics ens definiran, com direm més endavant, el moment més tardà, o potser la mateixa fi, del *castrum*.

3. CAMPANYA DE 1987

Després de 40 anys d'abandonament arqueològic, en el que no es fa cap mena de treball ni tampoc de consolidació ni de neteja, es torna a l'estudi del *castrum* amb el propòsit de comprovar el seu estat de conservació i, sobretot, per completar els croquis, més que plànols definitius, dibuixats durant les campanyes de 1946 i 1947. Comprovar com es conserva la zona d'habitacles descobertes el 1917 i sobretot poder fer un anàlisi estructural més acurat de les construccions de muralla i habitatges, en un moment en el que els estudis històrics visigòtics i pre-medievals havien progressat extraordinàriament, i hi havia més documentació per una millor classificació històrica del poblat del Puig de les Muralles.

A més calia tenir elements per un nou estudi que, finalment ara arriba, ja que l'única Memòria publicada fou la de les campanyes de 1946 i 1947 dintre la Memòria de l'any 1952¹. Aquest estudi que, amb els materials de tipus arqueològic, ha estat l'únic referent sobre el poblat en un moment en què la preocupació i l'interès pels temps tardans visigòtics i el traspàs al món medieval, pre-carolíngi i carolíngi, estan donant resultats i, també, sorpreses d'interès en altres llocs. Per exemple, el poblat de Vilaclara a Castellfollit del Boix (Bages)², i en especial el poblat amb basilica de El Bòvalar a Seròs (Segrià, Lleida)³. Els dos llocs es poden paral·lelitzar

1.- Palol, P. de 1952, Castro hispanovisigodo de Puig Rom (Rosas), in Pericot (ed), *La labor de la Comissaria Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948. Informes y Memorias* 27, Madrid, 153-162, Lám. XLII-LV

2.- Enrich/Enrich/Pedraza 1995, *Vilaclara de Castellfollit del Boix (El Bages)*, Igualada.

3.- Palol, P. de 1989, *El Bòvalar (Seròs, Segrià). Conjunt d'època paleocristiana i visigoda*. Barcelona.

amb el Puig de les Muralles, per tenir un mateix horitzó cronològic i cultural, però en el fons són prou diferents, per origen i funcions.

Les restes excavades, estaven totalment cobertes de vegetació i sobretot d'arbustos de flora típica mediterrània, com garrigues i argelagues. Es feu una intensa neteja, a fons, de l'espai excavat en els anys 1946 i 1947 i, també més superficial, en el descobert l'any 1917. Per altra banda es lliurà de terra l'espai d'entrada al *castrum* i les cambres excavades a l'oest el 1946. Es varen reconèixer totes les 13 sitges existents molt degradades en la part inferior.

De les cambres excavades el 1946 s'han destruït i perdut tots els murs del àmbit de la part alta, nord, de l'excavació (Fig. 64). Així no es troba la cambra II b i tampoc la IV i la VII. Ha desaparegut el mur que, pel nord passava sobre la cambra VIII. Així la nova planimetria queda reduïda a pocs espais adossats a la muralla.

Pel contrari es troba ben conservada la sitja núm. 3, junt al límit nord de l'excavació anterior i l'angle d'una cambra, a manera de barraca a dins l'estructura de les cambres 6 i 8 de 1947, que permet plantejar, amb nous documents, la possibilitat de distribució de l'habitat amb construccions paral·leles a la muralla i espais lliures, com el 5, de 1947, a manera de carrer entre elles (Fig. 65).

Es varen dibuixar, en el quadern de notes, la planta original de l'excavació de 1946 amb anotació dels llocs perduts, però ben identificats abans. També en un croquis nou, es posen les sitges amb el diàmetre més gran ja que es troben amb la part alta enfonsada. Cal fer evident que l'excavació anterior es feu fins a la roca natural i la neteja de 1987 no va donar cap mena de material, excepte en l'extrem nord de l'excavació, on en terres no tocades van sortir abundants restes d'ossos de xai, porc, senglars, càprids i òvids, amb alguna resta de ceràmica grisa.

IV. ANÀLISI DE LES ESTRUCTURES DE LA MURALLA

1. ELS PARAMENTS DE LA MURALLA I L'ESTRUCTURA DE LES TORRES

Igual que a les cambres, el mur d'entrada a l'interior del *castrum*, la part superior de la muralla i, sobretot, les dues torres de la porta estaven totalment cobertes de garrigues molt atapeïdes, formant un entreteixit d'arrels ben difícil de treure. Per altra banda calia desmuntar les parets de feixa que hi havia a sobre, per poder dibuixar l'entramat interior de la construcció de la muralla i les torres de forma que permetés conèixer bé la tècnica de construcció. Per això va caldre efectuar una neteja prèvia.

L'anàlisi de l'estructura i construcció confirma el que ja es coneixia. La muralla té dos murs separats per uns 2m i l'espai interior generalment es troba farcit de pedra menuda, entre blocs que sovint segueixen les fileres dels murs de la caixa.

La muralla està construïda amb blocs sense escairar però amb la cara llarga i plana posada cap a l'exterior. Rarament es disposen a manera de cuny per reforçar el mur, amb filades alternant petits i grans blocs en fileres uniformes de pedres inclinades, a manera de mitja espina. Però no hi ha una regularitat sinó que malgrat aquest sistema, els trams interiors que s'han reconegut a l'excavació, no són uniformes. El parament interior que suporta tots els espais del II al IX de l'excavació, dins de la seva regularitat té modificacions que es fa difícil saber si es tracta de reconstruccions en la fortificació per adossar-hi les habitacions, cosa que podria fer pensar en dos moments diferents (veure Figs.36, 37 i 41). Així a l'espai darrer, corresponent a les cambres núms. IX i X, hi ha certa regularitat de disposició dels blocs del parament, amb filades de peces grans amb tendència a posar-los inclinats; la cambra VIII, presenta un mur de fons força destruït, on però, conserva una mena d'armari o finestra a l'angle de ponent, com les trobades a l'excavació de 1917. No hi ha parament més acurat fins el fons de les cambres II i III, sense tenir, però, la regularitat de filades com en els llocs on és més acurada la construcció.

Una part del parament millor construït correspon a la cambra II fins a l'angle de la porta. El mur, de baix a dalt, està ben format per tres filades de pedres inclinades de regulars dimensions, amb algun bloc més segur cap a la porta, on encaixen amb les grans pedres de cantonada, que lliguen el parament dels costats de la torre de defensa de la porta.

L'exterior de la muralla en aquest sector, va estar sempre descobert i és el que millor es conserva (Fig. 66). Sobre un fila de blocs inclinats a l'esquerra, hi ha una altra fila de blocs més grans, també posats en una certa inclinació. Dues filades de pedres més petites posades planes per anivellar el mur, sobre una gran filada de blocs quasi cúbics; a sobre, de nou, una filada inclinada cap a la dreta (est) separa una altra gran filada de blocs cúbics. El mur arriba fins a la paret de ponent de la torre. L'angle interior de la porta, pel costat de ponent, està reforçat per un conjunt de grans blocs posats plans en direcció a la paret de la torre. Generalment són llargs i corresponen, certament, amb els de la darrera filada de la

Figura 66. Exterior de la muralla al costat oest de la porta (1946).

Figura 67. Angle de la muralla i de la porta des de l'interior (1987).

Figura 69. Parament de llevant de la porta amb el llindar i la claveguera a l'exterior.

Figura 68. Detall de l'extrem oest de la porta i parament de la torre del costat est (1987).

muralla de la cambra II (Figs. 67-69). El propòsit és fer un angle sòlid. Les pedres, sense tallar, estan encunyades amb pedres petites per mantenir-les planes. No tots els blocs tenen la mateixa llargada i el més alt descobert, està posat en sentit horitzontal perpendicular a la torre.

És interessant constatar que la paret de la torre reempren la disposició de la filada d'aparell més petit, com el de la muralla, amb una filada de pedra inclinada cap a l'esquerra; una nova de llosa plana per equilibrar el parament, una altra filada més irregular però continuant el gruix dels blocs plans de la cantonada (veure Fig. 68). Les poques filades conservades de la part superior, tenen blocs cúbics irregulars més grans.

Malauradament la torre està caiguda cap endavant com és normal. La part externa, corresponent al parament sud de la torre, no tenia suport i, com en les altres dues torres, va esclavissar-se. El fet de tenir la torre escapçada ha permès conèixer l'estructura interior de reompliment (Figs. 70 i 71) amb algunes filades posades transversalment, és a dir, entre els murs de llevant i de ponent, en certa manera com la paret exterior de la muralla. Evidentment, hi ha espais lliures tapats amb pedruscall però aquestes filades lliguen els murs de la torre. Una petita banqueteta, sobre la roca viva, suporta la construcció. És interessant el fet que només hi hagi una part de l'estructura molt forta, l'angle junt a l'interior, i la resta segueix tècnica normal de filades de blocs, filades de blocs inclinats i altres plans per equilibrar el mur.

L'altre costat de la porta no té la cantonada tant sòlida com la descrita (Fig. 72). La muralla acaba tallada amb el seu corresponent final de blocs per evitar la caiguda.

La segona torre, a la dreta de l'entrada, és construïda amb una tècnica diferent i completament adossada a la muralla, almenys en l'espai que s'ha netejat; sembla però que les filades més baixes, de fonamentació, penetren a la muralla. Li manca una gran part del migdia. En aquest sector la muralla és de construcció sòlida, amb filades de blocs irregulars de bon tamany, amb les corresponents filades de pedra més petita per equilibrar el mur i també altres blocs amb tendència a inclinar-se cap a l'esquerra, és a dir a ponent (veure Fig. 3). Aquest parament exterior de muralla va caure (veure Figs. 32 i 33) durant l'excavació de 1946, quan s'intentà estudiar el seu sòcol, però se'n va mantenir un fragment que va poder sustentar la torre, i la torre tercera també va aguantar-ne una petita part. El tram caigut,

que es va reconstruir, correspon per la banda interior del poblat a la cambra 1 i 2 de la campanya de 1947. La torre a la dreta de la porta, està construïda amb un mur, a la manera de muralla, a cada costat i al fons, murs de 1,80 m d'amplada formats per parets en blocs alineats i l'interior farcit també de blocs de pedra,

amb la qual cosa forma una mena de cub unit a la muralla, amb l'interior omplert de pedra més menuda (Figs. 73 a 78). El parament del sud, el més exterior de la muralla, està reforçat amb grans blocs a manera de sòcol molt fort i ample sobre la roca després d'una petita banqueteta.

Figura 70. Vista general de la porta i de les dues torres laterals.

47

Figura 71. Vista de la porta i torres laterals amb detalls de parament d'una de les torres.

Figura 72. Porta amb detall del mur de suport del llindar i de la torre de llevant.

Una tercera torre a 14 ó 15 metres a l'est continua la fortificació (Fig. 78). Correspon, per l'interior, a les cambres 3, 4 i 7 a l'est de l'excavació de l'any 1947. Ja va ésser dibuixada en el plànol de 1917. No es va continuar, en cap de les campanyes de treball, l'estudi del recinte exterior tapat tot de terra i vegetació. Aquesta tercera torre té un fortíssim suport a la façana, de tres fileres de grans blocs. Està construïda per dues

filades de grans blocs paral·lels laterals, amb reompliment de pedruscall a l'interior. Tot adossat també a la muralla que, en aquest sector es conserva només fins a la torre, i al damunt d'aquesta part hi ha, encara, parets de feixa.

A continuació fem algunes observacions que podrien permetre una interpretació de la seqüència de construcció del conjunt defensiu.

Figura 73. Torre de llevant de la porta, fotografiada en el moment de la descoberta (1946).

Figura 74. Torre de llevant de la porta (1946).

48

Figura 75. Torre de llevant de la porta (1987).

Figura 76. Mur de l'est de la caixa estructural de la torre del costat de la porta (1987).

Figura 78. Visió general de la torre de migdia des de la muralla (1987).

Figura 77. Detall del lligam de la torre de migdia amb la muralla (1987).

Figura 79. Detall del reompliment de la segona torre adossada a l'est de la muralla (1947).

Així en primer lloc, quan es va fer la muralla, ja hi havia el propòsit d'adossar-hi la torre de ponent. El fort angle interior de la muralla continua amb un parament de pedres més petites, però amb idèntica disposició que el mur, en la construcció de la torre de ponent, perfectament lligada en el reompliment interior amb la muralla, la construcció doncs es fa al mateix temps.

En segon lloc el tram de muralla de l'altre costat de la porta des de llevant, no té una preparació tant potent, així la segona torre s'adossa simplement al pany exterior de la muralla, però la seva estructura és dife-

rent de l'altre torre. Així es construeix com una gran caixa amb mur de sosteniment a cada costat i al front, emplenada de pedres sense distinció en filades superposades. Cal dir que tota la torre s'incrusta en el mur de la muralla, dintre les filades corresponents. Això fa pensar que la construcció es feu quan la porta i la primera torre ja hi eren, i que fou un reforç normal a l'entrada.

La torre tercera té també diferències de suport a la muralla, atès que es troba simplement adossada, sense incrustar-se al mur, mentre també és diferent l'estruc-

Figura 80. Vista del parament intern de la muralla a la zona excavada per Folch i Torres l'any 1917 (1987).

Figura 81. Detall del parament intern de la muralla a la zona excavada per Folch i Torres l'any 1917 (1987).

Figura 82. Detall del parament intern de la muralla amb restes de les juntes de morter de calç (1946).

tura. Formada per grans blocs, sobre dues filades de suport, sense constituir, com ho dibuixa Folch i Torres, murs laterals per sostenir l'estructura de reompliment interior. La diferència doncs radica en que aquesta sembla realitzada amb grans blocs posats sense un ordre concret. Pot pensar-se en un reforç, potser posterior, a la fortificació. Caldria però alliberar-la de blocs caiguts per veure exactament com funciona doncs aquesta anotació és simplement visual.

Un altre fet que caldrà analitzar en noves excavacions és el lligament dels blocs del parament interior amb calç, que en les excavacions del sector de Folch i Torres arrenca des de l'interior de la paret, com es pot comprovar en les figures corresponents (Figs. 80 a 82). En el tram destapat els anys 1946 i 1947, no hem reconegut cap lloc amb restes de calç sobre la paret de la muralla.

2. EL LLINDAR DE LA PORTA

L'espai de la porta té una entrada perfectament estructurada, de 3,50 a 4 m de llarg i lleugerament més ample que la muralla (Fig. 83). És un perfecte lligam del buit de la porta i la gran paret del recinte (veure Figs. 67, 69 i 72). Es tracta d'un mur posat entre els dos costats de la porta, sense formar una continuïtat en construcció de cap d'ells. Per l'interior del recinte està al nivell del poblat, mentre a l'exterior, el llindar, entre les dues torres, està a 1,80 m aproximadament per sobre fins al nivell exterior del *castrum*. Al costat nord, un gran bloc allargat junt a la cantonera de la muralla seguit d'altres irregulars, ocupen tot el graó i deixen una petita canalització de drenatge, amb desnivell, per portar les aigües cap a l'exterior. La resta del graó està format amb paret exterior i interior, plena de pedra menuda. El parament exterior fins a 1,80 m, és a dir, el nivell de fora del poblat és un mur irregular de grans blocs, també amb alguna filada horitzontal, sobre un basament fort, igual als paraments dels altres murs.

L'espai entre les dues torres, està molt destruït (veure Figs. 70 a 72). En cas que tingués alguna estructura per protegir la porta, sembla que hi podia haver un altre mur perpendicular a la porta, com si es tractés d'un àmbit rectangular al costat de la segona torre. Però tot està molt desfet i és de definició molt dubtosa. Una part de l'espai tenia un enllosat de pissarra, també de fàcil confusió amb restes d'una coberta. No es pot saber si aquesta entrada exterior entre torres podia tenir alguna construcció ni quina seria la seva funció d'haver-hi estat. La part de llevant de la muralla per l'exterior no es va estudiar. Per l'interior, a la campanya de 1917 es posà al descobert un gran tram de parament amb la mateixa seqüència de filades de blocs irregulars, en nivells baixos, i altres, força seguides uniformement al llarg del fons de les cambres destapades, de pedres

inclinades a manera de faixa uniforme (veure Figs. 16 i 21).

El fet del nivell de la zona permeté conservar, encara, molts llocs amb les restes de calç d'unió de les pedres i de tapar les juntes per donar uniformitat a la superfície de la paret, sobretot en les filades de grans blocs avui, encara ben conservades.

3. LES PARETS DE LES CAMBRES ADOSSADES A LA MURALLA

Els panys de paret són d'una gran irregularitat de parament i fileres de pedra. També sense enquadrar sobretot el sòcol de les parets, amb certa tendència a pedres més petites i inclinades en la filera conservades (veure Figs. 80 a 82). A les cambres 6 i 8, els murs presenten un bon estat de conservació, a un mateix nivell de dues filades, està construït a manera d'espina de peix, un *opus spicatum*, tant característic de les construccions pre-romàniques de Catalunya. El fet de la perfecta unitat de nivell inferior de les dues filades podria fer pensar en una paret de fang o tàpia, però no hi ha cap argument per confirmar-ho donat que el nivell de terra de conreu estava molt a prop. De totes maneres, cal anotar la gran irregularitat de parament i construcció excepte a les dues cambres 6 i 7 (veure Fig. 62).

4. COMPARACIÓ ESTRUCTURAL, PARALELISMES I ORÍGENS

Es fa molt difícil afiliar la fortificació del Puig de les Muralles dins l'arquitectura militar del moment. Hi ha una sèrie de circumstàncies que ho fan evident. En primer lloc es tracta d'un *castrum* de dimensions molt reduïdes. L'eix màxim mesura prop de 90 metres, mentre l'amplada màxima és de 80 metres. De planta irregular, adaptada amb tota precisió a la topografia cònica del puig i aprofitant-ne les vessants nord-est i ponent com element concret de defensa, pel seu gran desnivell des del *castrum*. No així la paret de migdia i part de llevant, que es fortifica d'una manera més acurada per la dificultat major de defensa, donada la facilitat de l'accés.

Aquesta circumstància concreta de topografia va unida al problema militar. És evident que es tracta d'una estructura de *castrum* -hàbitat que en el moment de la seva desaparició a principis del segle VIII, estava ocupat per pagesos, pescadors i artesans, sense restes concretes d'elements que facin pensar en un establiment militar. Així es planteja el problema de la sincronia

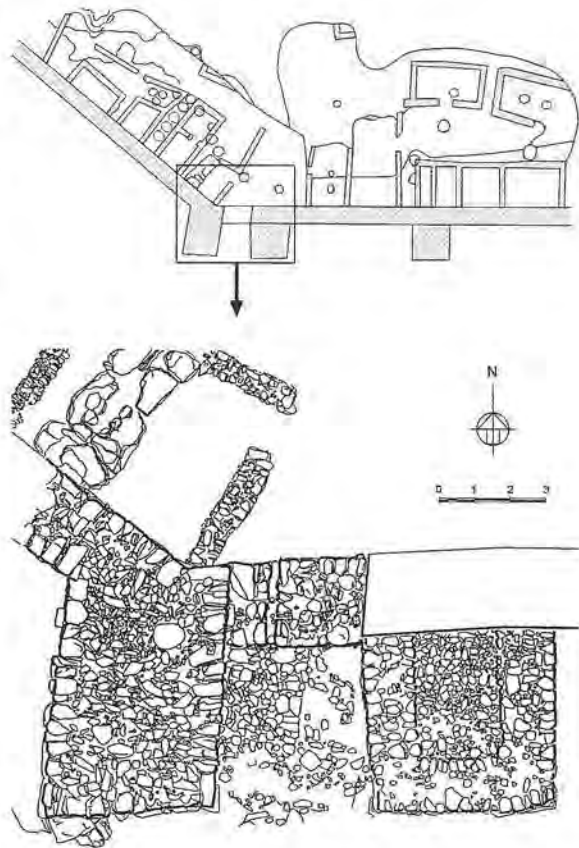

Figura 83. Anàlisi de l'estructura de construcció de la muralla, porta i les dues torres laterals.

51

de la muralla i de l'habitat interior i sobretot de la funció del recinte tan ben protegit.

L'intent de buscar models en l'arquitectura militar des de temps romans i bizantins, sempre ens porta a les grans ciutats fortificades o bé a *castra* de frontera imperial, generalment de dimensions molt més extenses que el Puig de les Muralles, naturalment amb una riquesa de solucions i tècniques difícilment adaptables a Puig Rom. Penso en el problema no sols de les perifèries emmurallades dels recintes, sinó també en el problema de les portes quasi sempre força monumentals. Així és difícil poder seguir la fortificació del Puig de les Muralles, per exemple amb la mateixa muralla de *Barcino*, la més regular i propera en la geografia.

Per aquest motiu els únics elements que se li han comparat estan dins una arquitectura militar força reduïda i malauradament encara poc coneguda com és el recinte de *Recopolis* (Guadalajara), del qual parlarem més endavant¹.

1.- Olmo Enciso, L. 1983, Restos defensivos de la ciudad visigoda de Recópolis, *Homenaje al Prof. Martín Almagro Basch*, vol.4, Madrid, 67 i ss., fig.1 i 2.

La recerca entre les fortificacions publicades a les grans línies defensives de l'imperi es fa molt difícil, a l'igual que intentar seguir l'impressionant text de Procopi², de temps de l'emperador Justinià, que ha estat motiu de molts anàlisis per la riquesa de dades, sobretot per l'orient bizanti³.

Malgrat les dificultats de comparar o bé afiliar dispositius i tècniques de Puig de les Muralles, amb els conjunts del *limes*, sempre hi ha algun element que serveix, almenys, per tenir la seguretat que existeixen establiments de les seves dimensions en àmbits geogràfics allunyats, segurament del *limes* imperial oriental que poden comparar-se al nostre, diria, minúscul *castrum*.

No hi ha a l'arqueologia tardana hispànica construccions comparables al *castrum* i muralla de Puig Rom. Certament el paral·lelisme més proper, sobretot per la tècnica de construcció, és el recinte de la ciutat de Zorita de los Canes, a Guadalajara, identificada amb la ciutat de *Recopolis*, construïda per Leovigild per al seu fill Recared, segons la notícia concreta de Juan de Biclara⁴, identificació que avui és acceptada amb certa unanimitat tot i la inexistència d'epigrafia que ho confirmi. Però les diferències amb *Recopolis* són moltíssimes, cosa que redueix les analogies i les valora pel moment històric de les dues construccions, si la població de *Recopolis* és de temps de Leovigild i el *castrum* de Puig Rom no massa anterior al seu darrer moment en el segle VIII. Les restes de *Recopolis* formen un conjunt molt gran amb una muralla ben fortificada de la que Radatz⁵ va identificar restes d'onze torres al parament de ponent, mentre les dels costats nord i est desaparegudes, segons l'autor, per l'erosió. Es tracta doncs d'un recinte urbà important fins i tot amb el seu temple, totalment incomparable a les dimensions del diminut *castrum* de Puig Rom.

En certa manera és evident una similitud en la tècnica de construcció, sempre molt més acurada a *Recopolis*, però també amb diferències estructurals que cal assenyalar. Sobretot el fet que les dues torres ben analitzades no sobresortien de la muralla, i una part de les mateixes queda a l'interior del recinte, mentre que les de Puig Rom són adossades a l'exterior. Sembla que la muralla s'ha unit a la torre deixant-ne una part a l'interior del recinte. N'hem vist exemples en grans

construccions bizantines com la de la ciutat de Rusafa, publicat darrerament per Ulbert. La tècnica és molt més acurada de manera que els blocs de les parets exteriors de la torre i de la muralla estan ben escairades donant un mur de bona factura. A Puig Rom s'utilitza, pel parament exterior, la part més plana dels blocs, mentre no hi ha les filades de peces més primes disposades inclinades a manera de mitja espiga. Pel que fa a la resta, és semblant la manera d'omplir l'interior de les torres amb filades més o menys regulars a manera de tongades com de forma no massa regular, que tenim a la torre de ponent de Puig Rom, mentre les altres, sobretot la de llevant de la porta, es construeix a manera de gran caixa de tres parets amples, i la quarta és la mateixa muralla, plena de pedruscall. Tampoc a Puig Rom s'utilitza l'enlluït de calç més que per igualar les juntes dels grans carreus irregulars per l'exterior sense usar-se a l'interior.

Naturalment a Puig Rom és singular la construcció de les dues torres de la porta, la de ponent estretament lligada al mur, la del costat oposat i les altres del parament exterior de llevant, adossades simplement a la muralla a la manera dels recintes clàssics romans.

Aquesta diferència de construcció podria fer pensar sinó es tracta d'un mètode estrictament militar, que la torre de llevant fou precis afegir-la a la construcció inicial, crec però, que tota la construcció de la muralla i torre és d'un mateix moment.

El jaciment que podríem pensar més afí i a prop del Puig de les Muralles és probablement el recinte fortificat de València la Vella, a Ribera-Roja de Túria⁶. Té una superfície aproximada de quatre hectàrees, voltat d'una muralla força potent com a Puig Rom. Està construïda amb dos parets de mamposteria unides per formigó de calç i el reompliment és de pedres menors. Els autors hi detecten alguna filada de pedres inclinades com un *opus spicatum* en alguns llocs. Les pedres estan unides exteriorment per calç. Tot està reforçat per les torres de tres per tres metres cap a l'exterior, de construcció paral·lela a la paret. L'aspecte és molt similar al del Puig de les Muralles, però malauradament no coneixem el context arqueològic que podria datar la construcció, si bé es mou entre els segles VI i VII, i es parla de tradició romana i forta bizantinització, valorant la seva posició geogràfica com una línia defensiva, la primera, de la ciu-

2.- Le *De aedificiis* de Procope: le texte et la réalité documentaire. *Antiquité Tardive* 8, 200, Brepols, 2000.

3.- Ulbert Th. 2000, *Procopius. De aedificiis*. Einige überle gunsgen zu Buch II Syrien, in *De aedificiis* cit, 137, fig. II.

4.- Biclara, J., s.a., 573, CII.2 (3) in Grosse 1947, *F.H.A.* IX, Barcelona, 154; Campos 1960, Juan de Biclara, obispo de Gerona, su vida y su obra, *Escuela Española de Estudios Medievales* XXXII, Madrid, 80.

5.- Radatz, K 1964, Studien zu Recopolis 1, *Madrider Mitteilungen*, 5, 213 i ss; veure també Baili, A. 1961, Las murallas romanas de Barcelona, CSIC, Madrid, 107. Fa un estudi de la situació i distàncies entre les torres de la muralla de Barcelona.

6.- Rosselló, M. 2000, El recinto fortificado de Valencia la Vella, en Ribera-Roja del Túria, *Los orígenes del cristianismo en Valencia y su entorno*, València, 127.

tat de València enfront als bizantins i com a control de la via del Túria. Aquesta atribució recorda el paper que es va atribuir al Puig de les Muralles ja des de 1949, en relació a la revolta de Paulus a la Septimània, i el pas dels exercits de Wamba per aquests camins cap els Pirineus⁷.

En general la construcció militar de Puig Rom podem dir que no s'allunya massa de les estructures militars romanes, ja des del segle II dC, sobretot en temps Aurelians, fins a les modificacions que podien introduir-hi els arquitectes bizantins. Els repertoris bibliogràfics són molt abundants i entre moltíssims poden recordar-se les obres de Diehl⁸ per l'Àfrica del nord, o la monumental obra de Pringle⁹ sobre les nord africanes de temps bizantins, o bé l'obra important de von Petrikovitz¹⁰ sobre l'espai del nord-est de l'Imperi des del segle III dC, amb un intent de tipologia sobretot de torres. També resulta vàlid per aquest moment l'estudi de Johnson¹¹ sobre els *castella* romans dels segles I i II dC.

Buscar antecedents en les fortificacions de les grans ciutats hispàniques sobretot des del segle III, es fa difícil per la poca entitat de Puig Rom, i és pràcticament impossible refer-hi les construccions de temps visigots. Per les grans obres reials, coneixem alguna notícia des de Leovigild fins, sobretot, a Wamba per les seves construccions a Toledo, o refent a ciutats destruïdes com Mérida i Còrdova (Leovigild) o Narbona (Wamba) després de les campanyes contra Paulus de Septimània.

Hem d'esperar troballes i anàlisis de petits nuclis urbans tardans, doncs malgrat les seves evidents analogies, com hem dit, la importància i extensió dels murs de Recópolis destinada a la defensa d'un amplíssim espai, no es poden comparar al *castrum* de Puig Rom, amb problemes mes propers, per exemple a alguns llocs estudiats, entre moltíssims, com el cas de Mendour¹² a l'Àfrica cristiana, fortificació singularment atípica per una obra militar, amb una economia, també agrícola de gramínies. Per l'aspecte militar – entre altres – citem la ciutadella bizantina de Haidra (Amaedara), per les seves torres quadrades exemptes i una porta al SE del recinte construïda amb la torre de ponent a continuació de la muralla, com a Puig Rom¹³.

La tradició i tècnica constructiva pot durar fins a temps altmedievals de la regió com a la muralla de Sant Bartomeu de Peralada¹⁴, en la fortificació qualificada de carolíngia. L'aparell és semblant a Puig Rom, amb un inici d'*opus spicatum* i amb faixes de pedra plana per facilitar la verticalitat del mur. No hem d'oblidar la presència d'un petit grup de llocs fortificats, mal coneguts i molt destruïts, citats per Olmo i Rosselló, que es troben en una àrea territorial bizantina del SE de la Península. Així el lloc de El Legio prop de Ercàvica o bé els de Begastri (Múrcia), el Punt del Cid (Almenar, Castelló, citats per Rosselló¹⁵. No cal oblidar la situació de privilegi històric de Tudmir d'Orihuela l'any 713 durant l'ocupació musulmana i la presència de petits centres fortificats al seu territori.

7.- Palol, P. de, El castró..., cit.

8.- Diehl, C. Rapport sur deux missions dans l'Afrique du nord (avril-juin 1892, mars-mai, 1893, Nouvel arch. des miss. a, 1893. També del mateix autor, *Justinien et la civilisation byzantine au VI siècle*, Paris 1901.

9.- Pringle, D. 1981, *The defense of Byzantine Africa from Justinian to the Arab conquest*, BAR Int. Series, 99, I-II

10.- Petrikovitz, H. von 1971. Fortifications in the nord-western Roman Empire from the third to the fifth centuries a.b., *The Journal of Roman Studies*, XI, 178 i ss.

11.- Johnson, J.S. 1976, *The Roman forts of the Saxon Shore*, Londres.

12.- Morizot, P. 1991, L'enceinte fortifiée de Mendour (Aurès), *Antiquités Africaines* 27, 123-140.

13.- Baratte, F. 1996, Recherches franco-tunisiennes sur la citadelle byzantine d'Ammaedara (Haïdra), *Academie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus*, Paris, 125, fig. 2; També Duval, N. 2001, Les monuments chrétiens d'Haïdra. Recherches recentes. Crítica de Recherches Archéologiques à Haïdra (ed. F. Baratte et alli, Roma CEFR 1999), dins *Rivista di Archeologia Cristiana* LXXVII, 419-467.

14.- Llinàs et alli 1998, *La Peralada ibèrica i medieval segons l'arqueologia. Les excavacions de 1984-1995*, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 89, figs. 68 i 69.

15.- Rosselló, M. 2000, op.cit.

V. ESTUDIS DELS OBJECTES ARQUEOLÒGICS DEL CASTRUM

La vida del *castrum* de Puig Rom, en les seves activitats diàries de manteniment, per la manutenció dels seus habitants per obtenir una producció pel consum autònom i també en algun cas per l'intercanvi en grups tant veïns com més allunyats, es defineix sobretot per les troballes de les eines, atuells i instruments que utilitzaven de manera normal. Tots ells ajuden a definir no només l'activitat econòmica i social, d'intercanvi, del poblat, sinó també l'horitzó cultural i el temps en el que el poblat era actiu.

Malgrat que les troballes no han estat ni abundants ni excepcionalment singulars, el seu estudi i anàlisi pormenoritzat ens permet afinar millor en l'entitat de la unitat del *castrum* en el moment històric que, precisament en gran mesura, ens vindrà definit pel moment d'utilització del seu utilatge urbà i personal. Cal fer però l'observació de la pobresa que ha deixat el lloc després del seu abandonament, des del moment en que fou deshabitada, segurament d'una manera pacífica, que va permetre recuperar objectes, sobretot moneda, com no s'hauria pogut fer en cas d'una destrucció violenta. Els anys sense població foren motiu tant de la ruïna de les restes de l'habitació com del saqueig continuat de l'interior. Així doncs, la recuperació dels objectes, els elements de bronze i la moneda, va ésser més abundant que altres estris com les ceràmiques o els vidres. El que s'ha trobat en el moment de l'excavació és molt poc, però afortunadament molt significatiu. En canvi, les eines de ferro i les ceràmiques varen quedar en nombre més abundant fins els nostres dies. Ferros de conservació mai fàcil i ceràmiques massa febles (les àmfores per exemple) per poder-se transportar i aprofitar en altres temps.

Els inventaris que segueixen, venen ordenats per les peces més significatives ja citades en els diaris d'excavació i en els inventaris del moment de la troballa, o en el de l'embalatge per enviar-los al Museu Arqueològic de Girona. En la descripció de la feina de l'excavació ja es donen les peces més importants en relació al lloc de troballa, ara aquí s'intenta un estudi pel valor interpretatiu dins l'espai i el temps.

1. OBJECTES D'ÚS PERSONAL

TRIENT D'ACHILA DE LA SECA DE GERUNDA I MONEDA RESIDUAL

Trient

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm 15523 (Fig. 84)

Anvers: $\_$. Nb. V. H^o N^o. ACHILA (REX), bust de cara.

Revers: $\_$ GERVNDA PIVS, creu sobre grades.

Mesura: 22 mm de diàmetre.

Pesa: 1,249 gr.

Eix: 5 h.

Trobat a l'àmbit cinc la campanya de 1947¹.

Les primeres lletres de l'anvers es llegeixen amb dificultat i no corresponen idènticament, a cap de les abreviatures donades per Miles (pàg. 149).

En l'article: *Roses, de la Antigüedad a la Edad Media*, publicat a la revista de Girona donàvem la lectura: $\_$ NH^o N. ACHILA². Mateu i Llopis, en la seva notícia no dona cap lectura³. Miles, no llegeix l'anvers escriu *Inscriptions the King, except GERVNDA PIVS*⁴. Barceló interpreta el nexa *Rt* (Rex) confós per l'ordinal *II* mai aparegut en la

1.- Palol, P. De 1952, Castro hispanovisigodo de Puig Rom, cit. 177 i ss.

2.- Palol, P. de 1955, *Roses, de la Antigüedad a la Edad Media*, *Revista de Gerona* 31, 2a. ed, Girona, 33.

3.- Mateu i Llopis, F. 1948, *Hallazgos monetarios V, Ampurias IX-X*, Barcelona, 82, núm. 3-7.

4.- Miles 1952, *The coinage of the visigoths of Spain. Leovigild to Achila, II*, Nova York.

Figura 84. Anvers i revers del trient d'Achila.

moneda visigoda⁵ de la seca de Narbona conegudes fins avui. Els tremisos del monarca trobats al poblat de El Bovalar permeten lectures variades, així l'exemplar de la seca de Tarraco *_ND. H ACHILA*. Els dos de Caesaraugusta⁶ tenen el mateix encuny a l'anvers: *INDINE ACHILA REX*. Són una mateixa emissió.

L'aparició de la primera moneda, trient, del monarca Achila, encunyada a Girona va ser un fet singular en relació als problemes de la seca a Gerunda i les del seu entorn: Narbona, Barcino i Tarraco des d'un punt de vista estrictament monetari i econòmic.

Des de la primera notícia apareguda a la memòria de les excavacions del *castrum*(5) que ja hem citat repetidament, la moneda fou inclosa en els inventaris dels estudis dels investigadors que hem anomenat al tractar de la diferent lectura de l'anvers. La recullen des de Mateu i Llopis, en parlen Miles, Barral i Barceló, citats en les notes anteriors. L'afortunada troballa d'un important conjunt de trients a les excavacions del poblat agrícola de El Bovalar, a Serós (Segrià)⁷, amb monedes del mateix monarca de la seca de Tàrraco i, sobretot, de les noves de Caesaraugusta, va permetre conèixer més àmpliament l'horitzó econòmic del monarca de la part oriental del regne, separada de la totalitat del mateix, en temps de Roderic, rei monarca toledà.

Als seus estudis sobre moneda visigòtica a Catalunya, Teresa Marot, utilitza l'existència de les troballes concretes de les seques de Girona i Saragossa⁸. Hi ha doncs una bibliografia genèrica sobre la troballa; incloent-la en els estudi generals de la darrera dinastia gòtica.

L'anàlisi concret de la moneda permeté algunes reflexions dins el camp de l'estricta numismàtica i de l'economia de poder a la zona, com un nou element a incloure a l'anàlisi de la producció de les seques de Narbona, Barcelona i Tarragona, i també per al final de dinastia a Saragossa.

En primer lloc la freqüència d'encunyacions a les tres ciutats de la Tarraconesa, prescindint de la seca de Roses, activa només amb Leovigild, el seu fill Recared i Viteric; és a dir des de l'any 586 fins al 604, Narbona serà una seca molt activa des de Viteric (603-609) fins el moment d'Àchila (711-715), amb un interval de Chindasvint-Recesvint a Ervig i d'Egica a Àchila, en realitat com a Gerunda, tot el segle VII.

Girona encunya des de Leovigild a Viteric, també fins a Chindasvint-Recesvint, amb un buit del 653-689, i del 702 fins a Àchila. En realitat, també tot el segle VII. La seca barcelonina és molt menys activa i falten precisa-

5.- Barceló, M, 1978, El rei Achila i els fills de Wititza: encara una altra recerca, *Miscellanea Barcinonensia* XVII, núm. XLIX, Barcelona. Pels trients de la seca de Narbona, pág. 76.

6.- Palol, P.de 1999, El conjunt monetari de El Bovalar, *Del romà al romànic*, Barcelona, 344; Veure també Barral, X. 1976, La circulation des monnaies sueves et visigothiques, *Artemis*, Munchen, 195, núm. 167 a 174, intenta un inventari de les troballes de trients Àchila, sobretot a Narbona. Repeteix l'inventari poc modificat Barceló, M. 1978, op.cit.

7.- Palol, P. de, *El Bovalar (Serós, Segrià). Conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*, Barcelona. També el conjunt monetari de El Bovalar in *Del romà al romànic*, cit, 334.

8.- Marot, T, 1999, Emissió i circulació monetària en època visigòtica (segles VI-VII), in *Del romà al romànic* cit., 334-335.

ment les encunyacions del segle VII, des de Viteric (603) fins a Ègica (701) no hi ha activitat coneguda. Tarraco, capital de la província té una seriació més seguida i important.

El fet interessant és que des d'Ègica fins a principis del segle VIII (702), la freqüència de circulació en tota l'àrea de la Septimània i del nord-est de la Tarraconesa, i naturalment a Roses, com demostra la troballa de Puig Rom, cau dins del que podríem anomenar el clan Wititza, que fa pensar ja en l'escissió de la dinastia en temps d'Àchila en aquesta àrea concreta de l'Ebre a Narbona i Nimes.

Malgrat la continuada devaluació de la moneda visigoda des de Recesvint (1'50 gr.) fins a Ègica (1'42 gr.)⁹, amb una represa amb Wititza, fa pensar que la circulació fou prou abundant en aquesta part del regne i en alguns casos malgrat la disminució del pes i del model de la moneda, es conserva prou bé el percentatge d'or en la seva composició. Per les monedes de El Bovalar incloent-hi la d'Àchila de Roses, es va fer un anàlisi metal·lúrgic que dona una quantitat del 83 % d'or pel trient de Roses i el de Tarraco (del Bovalar), mentre que el de Saragossa només conté un 59% d'or. Les xifres del conjunt d'El Bovalar, publicades dins l'estudi ja citat, donen valor límit d'un 31% a les de Caesaraugusta, un 21% per Còrdova i un 72% per Toledo. No sabem fins a quin punt cal interpretar aquest fet, malgrat les diferències de pes entre els tremisos d'Àchila de Gerunda (Puig Rom) de 1'25 gr., i el de Tarragona (1'46 gr.), mentre els dos exemplars d'Àchila de seca a Saragossa pesen només 1'38 gr. i 1'35 gr.¹⁰.

Fins a la troballa de Roses, només coneixíem encunyacions del monarca *ACHILA* de la seca de Narbona, i un únic exemplar de Tarraco. Els sis exemplars de Narbona citats per Mateu i Llopis, que inclou en el seu llibre. La citació dels estudis francesos d'Amardel i els numismàtics Bonard i Campaner, acompanyant una llarga disquisició sobre la personalitat d'Àchila *usurpador de la època de Rodrigo*. Miles n'estudia nou exemplars i Miquel Barceló en la nota citada, també en fa un catàleg de nou peces servint-se de la recerca de Barral (veure notes anteriors).

La troballa del tremis d'Àchila de la seca de Girona ve a donar-nos un nou document històric sobre el discutit monarca¹¹. Un únic document, el manuscrit Parisinus 4667, escrit l'any 820, amb el text *Laterculus regum visigothorum*, la darrera llista dels monarques visigots, anomena a "*Achila reg. ann. III*" i a "*Ardo reg. ann. VII*". D'Àchila en tenim monedes, mostres evidents de que va regnar, en canvi d'Ardo no hi ha cap altra notícia. La situació d'Àchila al nord-est de la Tarraconesa i a la Septimània ve confirmada pel lloc de les seves encunyacions a Narbona, Girona, Tarragona, i ara també, a Saragossa. El manuscrit que prové de Ripoll, vincula els monarques amb Wititza. Des del segle passat a la literatura oficial s'identifica el monarca amb un dels fills de Wititza a través dels textos post-visigòtics que estudiem el final del regne. Coll i Alentorn¹², en un exhaustiu estudi, analitza aquesta històrica vinculació tradicional fins al límit. Barceló (veure nota 5), en un depurat anàlisi de la interpretació dels noms en els textos musulmans, nega la identificació del monarca que encunyava moneda amb el fill de Wititza.

Les troballes, primer del trient de Roses, mes tard els tres exemplars nous, un de Tarragona, dos de Saragossa (fins ara desconeguts), són nous documents que donen mostres del desenvolupament geogràfic del regne d'Àchila. El fet de l'activitat en les seques de Narbona, Girona i Tarragona, ens assenyalen una àrea econòmica, amb uns centres emissors de moneda, que a més circula a Roses al segle VIII. Les dues troballes de Saragossa confirmen les notícies de l'extensió del territori i del poder econòmic fins a l'Ebre mig.

El tremis d'Àchila de Roses així com els conjunts del poblat del Bovalar són les úniques peces procedents d'excavació, fet que vol dir moneda en circulació normal. En parlarem arran de l'estudi de l'*exagium*. Però altres troballes, ben poques, han d'ajudar a valorar aquest fet econòmic de circulació normal de la moneda. Així, dins del mateix horitzó cultural i econòmic, a la ciutatella de Roses fou trobat un trient del monarca Suintila de la seca de Tarragona, troballa casual dins l'àmbit d'una rica zona arqueològica¹³. Poques troballes més utilitzades com aixovar post-visigòtic com el del cementiri de Goges¹⁴ i

9.- Miles 1952, cit. pag. 155, amb una taula de pesos segons els monarques. Hi ha un màxim en Chindasvint-Recesvint, d'1,50 gr. que minva fins a 1,41 gr. en temps Ègica-Wititza. L'estudi i el problema va ésser discutit per Grierson, Ph. 1953, *Visigothic metrology*, *Numismatic Chronicle*, Ser VI, XIII, 74-85. Més tard el tema el reprèn Barceló, M. 1977, *Monedas visigodas en Hispania: un estado de la cuestión y algunos problemas de metrología y de organización de las ediciones monetales*, *Numisma XXVII*, Barcelona, 57 i ss. Utilitzats per Gurt/ Tuset 1986, *Le commerce et la circulation monétaire*, in *Les Visigoths. Dossier d'Histoire et Archeologie*, núm. 108, 30. També a Marot, op.cit.

10.- Les anàlisis de les monedes les devem al prof. M. Marsal del Laboratori de Metal·lúrgia de l'Escola d'Enginyeria Tècnica Industrial de la Universitat Politècnica a qui agraeixo el seu interès. F. Tuset donarà, àmpliament, els resultats de la recerca dins Palol, P. de El Bovalar, cit.

11.- Palol, P. de 1989, *El Bovalar*, cit, 20 i ss. Notes 11 a 14.

12.- Coll i Alentorn, M. 1971-1972, *Els successors de Wititza en la zona nord-est del domini visigòtic*, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, XXXIV, Barcelona.

13.- Marot, op.cit, 137, informació d'Aurora Martín.

Figura 85. Anvers i revers de la moneda de Faustina.

a Sant Julià de Ramis (Girona), també una moneda d'Ègica de la seca d'*Hispalis* dins una tomba a l'església de Sant Vicenç d'Obiols (Berguedà). Són però peces d'ofrena funerària posterior al món visigòtic sense cap mena de funció econòmica o fiscal.

L'aparició a Puig Rom d'un *exagium* oficial control de moneda i d'or veurem com presenta dades importants sobre l'economia basada en el diner i en la seva circulació.

Moneda residual

No és freqüent la troballa de moneda romana en ús encara en el lloc, com sí ho és a d'altres excavacions. L'escassetat de moneda visigòtica i la falta de divisors es suplía amb la utilització residual de moneda romana, especialment de petits bronzes de finals de l'Imperi. No sabem si aquesta circulació residual era nombrosa ja que només en queden comptats exemplars, però el mateix problema el tenim a l'hora de valorar la circulació normal dels trients. Evidentment, tant un tipus com l'altre de moneda varen poder ser objecte de recuperació anterior o de troballes de saqueig.

A l'excavació de Folch i Torres només se senyalen, a les cambres 8 i 9, quatre monedes molt gastades. A la campanya de 1947, a l'habitació núm. 5 (sector nord-est), se senyala al diari la troballa d'un gran bronze de Faustina (Fig. 85) i tres bronzes petits (divisors) de classificació molt difícil. Es varen incloure en la Memòria de 1952, a la pàg. 177 i làm. LIII, s'hi publiquen la fotografia de quatre monedes romanes i el trient d'Àchila. Ni a les minucioses notes de Folch i Torres o a les dels Diaris d'excavacions dels anys 1946-47, es citen altres monedes.

És difícil la classificació de totes elles, excepte del gran bronze de Faustina la jove, muller de Marc Aureli, amb data al voltant de l'any 147 dC. A l'anvers hi ha el bust de l'emperadriu, capa a la dreta, amb el pentinat recollit al clatell i restes de la inscripció imperial de la qual només llegim: (FAVS)TINA AV(GVSTA). Al revers, completament esborrat, sembla que hi ha una figura femenina dempeus, divinitat sense identificar.

Figura 86. Ponderal *exagium* de bronze.

Les altres monedes són dos mitjos bronzes amb retrats segurament masculins, baix imperials, mirant a la dreta, i a més un petit bronze.

EXAGIUM ROMÀ ORIENTAL-BIZANTI

Pes de bronze de forma cilíndrica. Té l'anvers decorat amb una creu de braços iguals, incisa. Sota les lletres T B (dues unces) incises igual que a la creu. Presenten, creu i lletres, restes d'haver estat soldat i restes de plata adornant-les. Tota l'ornamentació es troba dins una corona o laurea, feta a burí amb ratlles en forma d'espiga o fulla vegetal, als extrems de la laurea la corona s'interromp amb uns petits cercles a cada costat.

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 2245 (Fig. 86).

Mesura: 31,5 mm de diàmetre i 5 mm d'alçada amb els cantells de cercle superiors i inferiors amb un cordó llis
Pes: 53,5 grams.

Campanya 1946.

És un ponderal, dels anomenats *Exagium* per a comprovació del pes dels metalls preciosos, especialment de l'or. Correspon a la sèrie de pesos oficials dintre el sistema de valors establerts sobretot des de la devaluació de la moneda i creació de l'*aureus*, de Constantí, que va reduir el seu valor a 1/72 de lliura romana tradicional. Correspon al sistema de valors amb una unitat d'unça, amb la correlació: as *libral* = *solidus aureus* = 1/72 de lliura, és a dir 4,548 grams. La sèrie demostra que correspon a la unitat de la lliura i les divisions segueixen un sistema duodecimal on la unça és = 1/12 de lliura. El pes oficial, és de 54,56 grams. El sextans són XII sous d'or o dues unces, és a dir, 1/12 de

lliura. El sistema porta lletres i numerals grecs equivalent al sistema llatí de pesos de *solidus*¹⁵.

És per tant, un pes de control oficial procedent de l'àrea de l'Imperi. Fou necessària la creació d'aquestes peces de control per les desigualtats existents, en l'encunyació de l'auri romà tardà, moltes vegades desiguals les 72 peces que s'obtenien d'una lliura d'or com ja en el seu dia va comentar l'historiador Mommsen.

L'aparició d'un *exagium* de sèrie grega oriental dins el sistema de l'unça, abreviada amb una lletra gamma Γ, és una nova forma de provar la necessitat d'una peça de control no sols pel pagament dels impostos, sinó també en un lloc on el comerç marítim havia de ser prou important. Ho confirmem, malauradament, amb pocs exemplars, els envasos amfòrics, ceràmiques, o altres bronzes. Sembla evident que la circulació de moneda i d'altres objectes de metall preciós entre la gent del poblat, l'administració i els possibles mercaders que arribaven al golf, feia necessari una possible comprovació del pes de la moneda amb controls oficials. El *sextans* de Roses formava part d'una sèrie ordenada de valors successius del mateix sistema i forma, que no hem tingut la fortuna de trobar.

Dins la raresa de la troballa, no és estranya l'aparició de pesos d'aquest tipus a altres llocs de la Hispània romana i visigoda, igualment que entre els merovingis o longobards. No cal recordar el sistema complet de peses de forma esfèrica truncada de l'Alcazaba de Málaga amb vuit peces de valors ordenats, o el conjunt idèntic de Museo Arqueológico Nacional de Madrid, de procedència desconeguda però molt recentment publicat¹⁶. Però són sèries com la major part de les troballes a Espanya, de tipus esfèric del sistema uncial, amb sigles d'omicron¹⁷. També de forma esfèrica són un petit grup que publicà el professor Oleiro fa temps i que varem veure a Coimbra¹⁸.

Són menys freqüents els *exagia* de flam circular o quadrat a la manera del Puig Rom. És interessant, pel lloc de la troballa, l'exemplar de la necròpolis visigoda de Duratón (Segòvia)¹⁹, que confirma la utilització d'aquestes peces també entre la població visigoda de la Meseta, si és que no es tracta d'una peça d'aixovar normal. És una unça ΓA de 25mm de diàmetre de la sèrie de Roses, també la mateixa del semis de la Universitat de Salamanca²⁰. En el nostre primer estudi vàrem donar les peces llavors conegudes a la Hispània romana i visigoda; però malauradament no es coneixien els llocs de les troballes, o les excavacions, com a Duratón. De totes maneres la necessitat d'aquestes peces per l'economia de mercat hispànic ve demostrada pels jaciments de Roses i el mateix Duratón.

L'origen de l'*exagium* de Roses probablement és alexandri. Així es classifiquen, encara a l'any 1986, dues peces de l'exposició *Byzantium at Princeton. Catalogue of an Exhibition at Firestone Library. Princeton University*, august-octubre, 1986²¹. Es tracta de dos pesos cilíndrics amb els números 49 i 50 de l'exposició. El primer amb les sigles NB (dues *nomisma*) i el segon amb ΓA (1 unça) (sistema de Roses). Entre les peces exposades n'hi ha una (núm. 47) amb la representació de dos emperadors; segurament procedent de Constantinoble, i una altra, amb un inscripció grega cristiana i sigles ΓΓ (tres unces) amb creu sota uns arcs, que sembla ser corrent a Palestina. En el nostre primer estudi se'n reproduïen d'una àmplia geografia. És interessant però, que la tradicional atribució a Alexandria de la peça de Roses, dins dels tipus inventariats i estudiats per Wulff del Museu de Berlín, Strzygowski pel Museu del Caire, Delatre per les col·leccions de Cartago, o de Dalton per les del Britànic de Londres, es confirma aquest origen²² en peces estudiades molt posteriorment²³.

15.- Palol, P. de 1949, Ponderales y *exagia* romano-bizantinos en España, *Ampurias* XI, Barcelona, 127-150. S'estudia l'*exagium* de Roses dins els exemples dels altres sistemes ponderals.

16.- Alfaro Asins, C. 1986-1987, Juego de piezas bizantinas conservadas en el Museo Arqueológico Nacional, *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad Autónoma de Madrid. Homenaje a G. Nieto*, volum II, 263-270, núm. 13-44.

17.- Un gran pes de temps romans preconstantinians que va ser trobat a Valladolid. Veure Palol, P. de 1963, Un dupondium romano de "El Priorato" de Tudela de Duero, *BSAA* XIX, Valladolid, 250-252.

18.- Quatre exemplars d'una lliura a Braganza, Fiaes da Feira, Alfeizar y Braga; un semis de Povõa do Milleu dins Oleiro, J.M., Bairo, Acerca de uns pesos padrão romano-bizantinos encontrados en Povõa de Milleu, *Periódic Guarda*, Coimbra 07/06/1952. Recollits a Palol, P. de 1952, De *exagia*. Noticias de nuevos ponderales hallados en la Península Ibérica. *Ampurias* XIV, 217-218.

19.- Molinero Pérez, A. 1948, La necròpolis visigoda de Duratón (Segovia). Excavaciones arqueológicas del Plan Nacional. 1942-43, *Acta Arqueológica Hispánica* IV, Madrid, 147, Lám. XXVII, 3, sense procedència d'enterrament.

20.- Palol, P. de 1957, El ponderal bizantino del Seminario de Arqueología de la Universidad de Salamanca, *Zephyrus* VIII, 291-292.

21.- K.S. (Karl Sandin) in *Byzantium at Princeton, Catalogue...*ob. cit, 72-73, amb bibliografia d'altres col·leccions americanes i la cita, de sempre, de l'obra de Strzygowski.

22.- Veure il·lustracions i bibliografia en el nostre estudi *Ponderales i exagia...*cit.

23.- Un amplíssim estudi de peces d'època romana i de temps bizantins de les col·leccions germàniques i els seus paral·lelismes, permet al professor Karl Pink un estudi metrològic, jurídic i tipològic, amb intents de cronologia imperial a través d'edictes i epigrafia que confirmen les atribucions tradicionals. Pink, K. 1938, Römische und Byzantinische Gewichte. Österreichischen Sammlungen. *Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, Band XII, MCMXXXVIII. Veure també l'estudi amb inventaris de Esch (Erich Schilbach) al catàleg de l'exposició del Museu Diocesà de Paderborn 2001: Byzanz Das Licht aus den Osten. Kult und Alltag im Byzantinischen Reich vom 4. bis 15. Jahrhundert, 251-265, Mainz.

Figura 87. Gerret de bronze fusiforme.

GERRET DE BRONZE, D'OBRA HISPÀNICA O D'ÈPOCA VISIGÒTICA. COMENTARIS SOBRE COPTISME

Es tracta d'un gerret fusiforme a manera d'ampolla, cos ovoide molt fi, coll llarg quasi cilíndric. Decorat molt simplement amb faixes molt fines de ratlles paral·leles en nombre de tres, al ventre; formen tres cordons fins amb relleu a la part inferior i dos més a la meitat de la peça. Un grup de quatre, finíssims, com un fil en relleu al començament del coll.

Està fragmentat, li falten la nansa i el peu que anaven soldats a la peça. Presenta tres petits forats on s'enganyava el peu, segurament sustentat per claus de sutura. És una peça fabricada amb bronze batut.

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 3.871 (Fig. 87).

Mesura 18,5 cm d'alçada.

Perfectament conservat.

Cambra 17.

Va ser publicat per primera vegada dins el meu estudi de l'any 1950²⁴ dedicat als bronzes importats a Hispània del Mediterrani oriental bizantí, accentuant els orígens egipcis coptes dels exemplars arribats a la Península Ibèrica, que donen lloc a imitacions, amb variants molt importants, en els obradors de torèutica d'època visigoda, sobretot amb dues característiques diferencials bàsiques amb les peces importades. Per una part, la tècnica de bronze batut en front a la de bronze fos, dels exemplars importats, i sobretot l'aparició d'ornamentació en faixes florals o geomètriques molt simples, acompanyades ben sovint d'inscripcions litúrgiques, d'ofrena o dedicatòries.

Més tard han aparegut noves troballes en col·leccions i museus però molt escassament procedents d'excavació arqueològica. Els inventaris de la obra de 1950 han augmentat a la vegada que s'obria una important discussió científica en dos aspectes bàsics: la interpretació oriental i discurs sobre els orígens bizantins o coptes i la funció litúrgica o profana de les peces²⁵.

L'origen copte que varen defensar amb l'obra del professor Joachim Werner Munich coincidint clarament amb la tendència de la investigació d'aquell moment, avui s'ha volgut matisar dins d'un bizantinisme ampli, amb la possibilitat de l'existència d'obradors de bronze a d'altres llocs fora del nucli copte. De totes maneres el coptisme no es pot negar donats els paral·lelismes concrets i coincidint amb l'existència d'imitacions a les

24.- Palol, P. de 1950, *Bronzes hispanovisigodos de origen mediterráneo: Jarritos y patenas litúrgicas*, Barcelona.

25.- Entre l'abundant bibliografia anatem, per problemes discutits, Palol, P. de 1961-62, *Los bronzes litúrgicos hispanovisigodos y sus duraciones*, in *Homenaje al profesor D. Cayetano de Mergelina*, Murcia, 699-710; Id. 1989, *Bronzes d'època baix-romana i visigoda del Museu Episcopal de Vic*, *Studia Viciensa* I, Vic, 35-59.

officinae sobretot de tipus italià. No crec que sigui ara i aquí, el lloc per tornar de ple sobre el problema de la possibilitat d'obradors diversos a Hispània com vàrem ja exposar a d'altres estudis. Darrerament en ocasió de l'estudi d'un vaset ingressat al Museu Episcopal de Vic (1989) i en un estudi general per l'Exposició de bronzes romans de 1990, el vaset de Puig Rom s'inclou en tota la sèrie que, encara amb la denominació genèrica de bronzes litúrgics es publicà l'any 1999 dins *Del romà al romànic* de l'Enciclopèdia Catalana. Els dos problemes principals que la peça pot ajudar a resoldre són els de l'origen i relacions comercials per una part, i el de la seva funció en l'utilitatge de temps visigòtic per l'altra.

La seva forma, a manera dels vells ungüentaris romans d'època imperial, es fabrica a la Hispània visigoda amb la tècnica que vàrem descriure del bronze batut que caracteritza els exemplars fabricats imitant les peces d'importació, foses totes elles. El vaset, de parets fines, que tampoc exclouria una fosa, és d'una sola planxa de metall sense el fons del vas i el peu, que igual que la nansa, s'hi col·loca soldat a sobre. El tipus, dins la nostra classificació de l'any 1950, formava el grup III juntament amb altres exemplars, un del Museo Arqueológico Nacional de Madrid, un altra d'Alcaraz (Albacete), també al Museo Arqueológico de Madrid. Un altre d'origen hispànic és al Museu de Colònia. Cal però diferenciar el gerret de Puig Rom dels altres per la manera d'unir-hi el fons, no sols amb la soldadura dels nous elements sinó també subjectant-lo amb claus fins que han deixat el forat a la base de la peça.

L'existència de tallers a la Mediterrània central-Itàlia és ben coneguda després de la publicació d'un conjunt de l'illa de Sardenya per Almagro²⁶ i repetitivament inventariats per P. Serra²⁷ i per Ma. Carmen Carretta²⁸.

Un dels vasos estudiats per Almagro, procedent de Sant Andrea Frius (l'âm. I a), s'ha dit d'origen hispànic, és evidentment una peça importada a Sardenya, probablement del món copte o mediterrani. Els altres són d'un taller probablement sard d'evident influència hispànica, però amb una total personalitat. P. Serra i Carretta

inclouen una nova peça idèntica a les del Grup III citades, procedent del cementiri de la basílica S. Pietro di Sorres a Borutta, al Museo Nazionale de A. Sanna di Sàssari.

Carretta l'inclou en el seu inventari on estudia plats, pàteres i gerrets de bronze italians de l'*alto medioevo* en un sol grup A. (fig. 7, 2). Mesura 25,9 cm, mides semblants a les de Roses. És interessant pel fet de procedir d'una tomba de la necròpolis de Borutta, a l'església de S. Pietro di Sorres. Es data, sembla, perfectament bé d'acord amb la datació proposada per la peça de Roses en base *alla fibia di cintura*, al segle VII. És interessant que Carretta²⁹ distingeix entre les peces italianes, les d'importació de tècnica de fosa, de les de tècnica repussada o bronze batut com feien el 1958.

Dos fets per tant interessen per valorar l'interès històric de la peça de Puig Rom. En primer lloc l'origen hispànic i les semblances amb Roses, de corrent mediterrani, que també havia importat a Sardenya l'altra peça citada a la sèrie d'Almagro. En segon lloc, la presència d'un obrador o d'un artesà amb relacions mediterrànies concretes. No és l'únic centre de fabricació itàlica. A part dels grups que inventaria Carretta, Werner publicà dos vasos de Dalmàcia³⁰ amb afinitats de taller, als que vaig poder-ne afegir un tercer del museu de Venècia³¹.

No són freqüents les troballes franceses de gerrets i pàteres del grup que arriba a la costa d'Hispània, com si els camins d'Itàlia i Anglaterra fossin sobretot pel Rin, mentre que les peces a Hispània venen directament del Mediterrani. Aquesta via comercial no arriba des de Marsella, malgrat la darrera posició de Perin³² — com veurem — que valora els camins del Roine a l'occident francès. És interessant, sempre en relació als contactes comercials amb la nostra costa intentar esbrinar si la evident relació del vaset de Roses i les peces de Sardenya, és perquè són d'origen directe hispànic o d'un taller local influenciat per les modes visigodes. Entre el grup amb més clares afinitats amb els vasos importats a Hispània hi ha el gerret del nostre tipus importat i una patena a Palaminy (Haute Garone) apareguts en un context funerari urbà. El publica Mamière creient que era una incineració de tradició gàlica³³. Més

26.- Almagro Gorbea, M. 1966, Nuevo grupo de jarritos litúrgicos de tipo copto procedentes de Cerdeña, BSAA XXXI, Valladolid, 367 i ss.

27.- Serra, P. 1976, *Reperti tardoantichi e altomedievali della Nurra, nel Museo Nazionale "G.A. Sanna" di Sassari*, quaderni 3.

28.- Carretta, M.C. 1982, *Il Catalogo del vasellame bronzeo italiano altomedievali*, Firenze.

29.- Palol, P. de 1950, cit. Els darrers estudis de Carretta amb l'inventari complet de les peces d'Itàlia li permet aclarir la tècnica de fosa com de coure batut.

30.- Werner, J. 1956-59, *Zwei Gegossene Koptische Bronzeflaschen aus Salona*, Split.

31.- Veure Palol, P. de nota 25 (1961-62).

32.- Perin, P. 1992, A propos des vases de bronze "coptes" de VIIe siècle en Europe de l'Ouest: le pichet de Bardouville (Seine Maritime), *Cahiers archéologiques* 40, Paris, 35-50.

33.- Mamière, G. 1968, Une sépulture de tradition gauloise à Palaminy, canton de Haute-Garonne, *Annales publiées par la Fermette des Tétrâ Dintolome*. Pailles IV, fasc. 2, 35-37.

tard l'estudi és reprès per Boubé l'any 1988³⁴ amb una interpretació i comparació de les peces estudiades des de Werner. Boubé inclou dos vasos del Museu de Saint Raymond de Tolosa³⁵ possiblement d'aquest mateix tipus importat. Boubé participa de la polèmica sobre l'origen copte de les peces.

Un nou exemplar de Bardouville l'estudia P. Perin procedent del dragatge del Sena (Seine Maritime) (veure nota 32), Perin fa un estat de la qüestió sobre el *coptisme* dels vasos del nostre tipus 2 o Werner 7 i d'entrada en el seu gràfic el compara amb el vas de la tomba 4 de Phalheim, el més semblant als hispànics. D'aquest tipus vàrem escriure a la nostra tesi. És un exemplar evident del grup del Mediterrani occidental (Son Peretó, El Bovalar, La Grassa, etc.) probablement amb el mateix origen mediterrani dels conjunts funeraris almans de Württemberg.

Així doncs, el petit grup trobat a Sardenya, els exemplars del Garona (Palaminy i Tolosa) i el del Sena, tenen evidents relacions d'origen mediterrani amb el vas de Roses. Així, una de les peces de Sardenya correspon clarament al mateix grup 2 dels mediterranis. Un exemplar, segur que és del taller hispànic del tipus exacte de Roses i altres són imitacions de la tècnica hispànica de temps visigots, amb la rica decoració característica. El camí des de la Mediterrània pel vas del grup 2 a Sardenya és clar, no tant per les peces del ponent francès, valls del Garona i del Sena, sense que es pugui excloure un camí a través del Pirineu. No cal oblidar les relacions internes del món tolosà en temps del regne visigot.

Sense voler excedir el tema, la presentació del material arqueològic de les excavacions de Puig Rom, hi ha dos punts que no es poden deixar de banda sobretot per la investigació internacional. En primer lloc el debat sobre l'origen copte de tota aquesta vaixela en especial els vasos i patenes del grup de Son Peretó, El Bovalar i el Collet de Calonge, sense expansió mediterrània i amb poquíssims exemplars al nord dels Pirineus i l'Aquità-

nia, mentre que els paral·lels són decisius en algunes grans necròpolis franco-alemanes.

La llarga discussió científica sobre l'origen copte dels bronzes freqüents a Itàlia i sobretot a les necròpolis de Wurtemberg que arriben fins a Anglaterra, i també a les costes d'Hispania, ha tingut moments crítics a la posició concreta de Werner des dels seus estudis de 1935 i sobretot 1938³⁶ fins a posicions bizantinistes darreres, des de Dannheimer a l'any 1979³⁷. Tota la polèmica i bibliografia fins a l'any 1948 es recull al meu llibre citat, editat l'any 1950. A més de la tesi copta sobre l'origen dels vasos de tipus 2a o 7 de Werner es plantejava l'origen italià de peces, probablement de fabricació italiana però amb modes còptes com postulava repetidament Werner. El camí comercial havia estat mediterrani, a Itàlia, probablement per l'Adriàtic i Ravenna; i per la zona del Danubi i el Rin a través dels Alps. Aquest camí que significava l'origen egipci fins a tallers itàlics o directament del Danubi, tenia enfront la tesi de Wolbach que parla del paper principal de l'orfèbreria bizantina i que pel camí del Danubi arribà fins a les necròpolis del centre d'Europa. El seu argument tenia com a suport les patenes d'Ittenheim i Heidolsheim (Palol cit. p 50). El professor Holmquist³⁸ reconeix orígens còptes de peces merovingies (per exemple un encenser). Erdmann³⁹ assenyala la influència bizantina i sassànida en els tallers nubis del Nil, camí de distribució cap a Itàlia. Werner segueix el seu argument sobretot a Spoleto⁴⁰ el 1961. Fins el 1954 no hi ha cap obra polèmica fins a Schwartz⁴¹, que li critica a Perin el desconeixement de l'obra de Werner del 1938 a 1943. Schwartz refusa d'entrada les atribucions a l'artesanat copte i preconitza l'origen balcànic dels vasos còptes portats, a Itàlia del nord, per la ruta de l'Adriàtic i Ravenna. Fins el 1979 no es torna a plantejar el tema. Ho fa Dannheimer (veure nota 37) amb una sèrie d'anàlisis dels bronzes d'un grup, malauradament poc nombrosos, de gerrets i patenes. Per l'autor l'origen

34.- Boubé, J.A. 1988, À propos d'une aiguière de bronze "copte" trouvée dans une incineration a Palaminy (Haute-Garonne), *Archeologie du Midi Medieval*, T. 6, 13-23.

35.- Diversos autors 1988, *Colloque: Gaule mérovingienne et monde Méditerranéen. Exposition les derniers romains en Septimanie IV-VIIIè siècles*, fig. 34 i 35, fitxa de Daniel Cazes, 196-197, un al Museu Saint-Raymond, trobat a Penne d'Albigeois (Tarn) i l'altre del mateix origen.

36.- Werner, J. 1938, Italisches und koptisches Bronzegeschirr des 6. und 7. Jahrhunderts nordwärts der Alpen, in *Mriemosynon für Th. Wiegand*; Id. 1955, Zur Ausfuhr koptischen Bronzegeschirrs ins Abendland während des 6. und 7., in *Jahrhunderts, Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 42.

37.- Danheimer, H. 1979, Zur Herkunft der Koptischen Bronzegefäße der Merowingerzeit, in *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 44.

38.- Holmquist, W. 1939, *Kustprobleme der merowingerzeit*, Estocolm.

39.- Erdman, K. 1938-1939, Einige Bemerkungen zu den gegossenen Bronzegefäße des 6. und 7., Jahrhundert nordwärts der Alpen, *Bonner-Jahrbücher*.

40.- Werner, J. 1961, Ferhandel und Naturalwirtschaft inm Östlichen Merowingerreich nach archäologischen und numismatischen Zeugnissen, in *Moneta e scambi nell'alto medioevo*, Spoleto.

41.- Schwartz, J. 1954, À propos d'utensiles "còptes" trouvés en Europe occidentale, *Bull. De la Société d'Archeologie Copte* 14, 57.

seria bàsicament de la Mediterrània oriental o sud – est d'Europa (Àsia menor).

L'existència d'obraders a Itàlia, valorat per Carretta (1954-1957), havia estat confirmada ja al 1952 per la Sardènia i per Almagro així com per la publicació de les peces de Salona que hem citat de Werner, encara que mantinguin la titulació de "coptes".

El problema es torna a discutir, sobretot per Mundel Mango⁴² que lamenta el desconeixement que hi ha dels tallers bizantins tant de joiera com de torèutica, i entre altres autors cita a P. Richards⁴³ que d'una manera contundent escriu *not coptic*. En tot cas, cal analitzar amb precisió l'àmplia geografia oriental bizantina en front a la posició tradicional d'origen mediterrani, copte, sobretot del grups de vasos tipus 7 de Werner i 2a meus, així com de pàteres de peu calat tipus Sant Antoni de Calonge.

Ens hem excedit en el tema perquè és prou interessant i perquè ens hi ha portat el gerret de bronze de Puig Rom, en un doble aspecte: el de l'origen oriental dels models i la difusió a la Gàl·lia occidental o als tallers de Sardènia i Itàlia.

Per l'estudi del conjunt de problemes de les peces de bronze de temps visigots que en certa manera afectaran a la funció del vaset de Roses, vàrem precisar algunes de les velles interpretacions del meu primer estudi i dels que l'han seguit en dos treballs que malgrat les noves i força abundants notes de troballes encara crec són vàlides.

En primer lloc unes lleugeres reflexions a l'estudi "*Bronzes d'època baix-romana i visigoda del Museu Episcopal de Vic*" (1989), i un intent de síntesi actualitzat pel catàleg de l'exposició a *Bronces romanos en España*, Madrid 1990⁴⁴. Remetem a aquests dos estudi que em permeten ser més concret.

El primer problema és el de la utilització del tipus de vasos i pàteres. Sempre s'han descrit com a peces que van unides, però la veritat és que són casos comptats. Les troballes ens donen les peces aïllades. No podem dir que constitueixin un conjunt el vaset i el plat de Calonge, en realitat només formen part d'un dipòsit de peces de metall d'un mercader, si aquesta interpretació és correcta. Avui hi ha troballes noves al Gatillo,

Càceres, o a Pesquera de Duero, al M.A.N., on surten plegats vas i plat. Per tant s'ha d'analitzar amb prudència tota tendència fins ara vàlida d'un ús *litúrgic* comú i complementari.

Una nova observació és valorar amb més intensitat que fins ara l'ús profà de les peces, no sols les de Palaminy en àmbits segurament rurals no funeraris, i ara també a Puig Rom, Roses, o l'esplèndid vas trobat en el castrum romà visigòtic de Sant Julià de Ramis amb inscripció d'ofrena o dedicatòria en un àmbit no religiós ni segurament funerari⁴⁵.

Un nou aspecte que cal reflexionar és la utilització com a objecte d'ofrena funerària, que no és habitual en els vasos del mateix tipus (2b) trobats a *Hispania*.

No és gens freqüent l'acompanyament funerari amb vasos hispano-visigots ja de forma aïllada. Potser el conjunt més important sigui el del vaset i el plat del Gatillo de Càceres trobat, segons Caballero, en un recinte funerari. Són escasses les altres troballes en tombes visigòtiques: El cas del tipus Prepotto, en un enterrament a la necròpolis de la Catedral de Tarragona, o bé l'exemple de la necròpolis de Jardinillo de la Torrecilla a Getafe (Madrid), i la troballa a Quintanilla de la Viñas, en una tomba construïda adossada als fonaments de les naus del temple, no edificades.

En tot cas no coneixem prou exemples de cementiris dels segles VII – VIII, és dir, de poblament hispano-visigòtic, com els tenim al segle VI, per proposar solucions més vàlides.

Manca un darrer aspecte que va donar nom genèric al conjunt d'aquests objectes, és el de la utilització com a mobiliari litúrgic.

L'existència d'inscripcions tant sobre els plats o pàteres com en els vasos, és característic de peces hispàniques. Ja l'any 1952 hi ha un estudi del Dr. Vives "*Pátenas antiguas símbolos de paz*"⁴⁶ amb el propòsit d'adequar inscripcions i formulari litúrgic hispànic coetani. Des de llavors el problema s'ha oblidat, sempre amb ànim negatiu, enfront a les dificultats que això representa. No és estrany que la denominació no sigui vàlida pels conjunts d'exemplars itàlics i germànics, no hispànics, malgrat algun excepcional exemple. Així Carretta⁴⁷ manifesta la seva negació excepte en el cas excepcio-

42.- Mundel Mango, M. 1998, The archaeological context of lins of silver in and Beyond the Eastern Empire, *Actes del XIII Congrés Internacional d'Arqueologia Cristiana*, vol II, Split, 207 i ss.

43.- Richards, P. 1980, *Bizantine bronze vessels in England and Europe. Origins of Anglo-Saxon trade*, Tesi, Cambridge.

44.- Palol, P. de 1990, Bronces cristianos de época romana y visigótica en España, in *Los bronceos romanos en España. Catálogo de la Exposición*, Ministerio de Cultura, Madrid, 137-152.

45.- Exemplar inèdit que agràim al Dr. Nolla la seva informació i coneixement.

46.- Vives, J. 1952, *Pátenas antiguas hispanas, símbolos de paz*, *Estudios publicados en ocasión del XXXV Congreso Eucarístico Internacional II*, Barcelona.

47.- Carretta, op.cit. Nota 10.

nal de la patena d'argent de Guttingen amb una bella inscripció grega, evidentment litúrgica: *Deixeu-vos banyar per la salvació i la guàrdia del Senyor* que permet pensar en un ús baptismal.

La inscripció de la patena del British Museum de Londres es considera com a litúrgica pel seu text de la *fractio pannis* de la missa visigoda corrent en l'antifonari mossàrab (*VICIT LEO DE TRIBVS IVDA RADIX DAVID ALELVIA*) de caràcter típicament eucarístic. També s'inclouen avui, amb dubtes sobre la seva funció litúrgica, eucarística o baptismal, les dues inscripcions: *_PS II EST (Christus hic est)* i *_S ABITAT HIC*, a les peces n.ºs. 7 i 20.

L'atribució amb resultats més clars són la patena per ordenació dels diaques; n'hi ha una amb el nom del diaca propietari, o per preparació de la missa. Textos bàsics més coneguts són el *De Ecclesiasticis officiis* (Lib. II-Cap.X) de St. Isidor, citat per Milagros Guardia⁴⁸ i també la referència als diaques en la carta espuria de Sant Isidor a Leufredo. La dificultat radica en identificar els objectes citats en els textos: *_PS II EST (Christus hic est)* i *_S ABITAT HIC (Christus habitat hic)*, amb les peces trobades. Així ho veiem en el notable esforç de Balmaseda i Papí⁴⁹ amb el mateix propòsit de valorar les invocacions religioses i la pregària al Senyor en les ofrenes a personatges concrets.

El problema segueix essent el mateix i els textos no aclareixen si són ofrenes per baptisme o eucarístics per ús personal, com semblaria més estrany, o funeràries. La varietat dins la diversitat de les ofrenes a persones concretes fa difícil la interpretació del seu ús, més en els vasos que en els plats, aquests més fàcilment identificables amb mobiliari autènticament litúrgic citat en els textos. No hi ha cap text on s'hi pugui identificar cap vaset dels estudiats, mentre, des d'un punt de vista arqueològic no hi ha ni una sola troballa d'un calze per la missa.

LES PLAQUES DE CINTURÓ

El nombre de troballes a les excavacions del Puig de les Muralles és reduït. Només tres peces, a l'excavació de Folch i Torres, i dues trobades els anys 1946-1947, junt amb el fragment d'una tercera. El fet és interessant perquè la troballa va ser en un poblament, el que vol dir que tenien un ús personal, no com a aixovar d'ofrena funerària. A més dins la evolució coneguda àmpliament estudiada, d'aquest tipus d'objectes d'ús personal, sobretot fibules i plaques de cinturó, el petit grup de Puig

Rom, dins la seves evidents diferències estilístiques, correspon al moment més avançat del tipus de les plaques de cinturó, quan el món hispano-visigòtic no utilitza ja les fibules, tan esteses i variades en les troballes de les necròpolis visigòtiques de Hispània. Hi ha hagut, des del segle VII, un evident canvi d'indumentària que no necessita les sivelles, generalment dues, per aguantar la capa sobre els muscles del personatge, mentre és molt utilitzada la placa de cinturó de bronze sobretot de perfil liriniforme. Són simples i més manejables que els grans exemplars quadrats de temps visigòtics anteriors.

El canvi introdueix la utilització normal de plaques allargades amb sivella, de mides prou reduïdes. Sivelles que tindran una varietat molt gran de formes dins els contextos romans tardans, germànics, hispànics, francs, burgundis o longobards, de fet dins la torèutica hispànica des del segle VII fins al final del regne visigot, i en el cas de Puig Rom i El Bovalar, en dates clares del segle VIII.

Són peces d'origen oriental bizantí, ja sigui de tradició bàrbara o imperial, que circulen normalment entre els hispano-visigòtics des del segle VII, o potser abans, i que donen lloc a una rica varietat de formes i decoracions durant tot el segle VII i part del VIII, com veiem per les poques peces de Roses.

En el gran món d'aquest tipus d'ornament personal, Puig Rom proporciona 4 peces del grup de plaques decorades de perfil liriniforme, tres d'elles amb sivella articulada unida a la placa mitjançant un clauet o una tija metàl·lica que uneix els corresponents elements, a través de dos botons plans, perforats al revers de la placa i altres dos a la vora de la sivella.

La difusió d'aquest tipus de plaques va ser complet i ampli en tota la geografia del regne, molt especialment en els territoris més romanitzats sense necròpolis, ni establiments importants germànics en el segle VI. També aquesta població encara les utilitza i així apareixen algunes en les seves tombes tardanes. És interessant des d'un punt de vista tècnic la facilitat de fabricació des d'un motlle i la peça fosa moltes vegades repussada a burí, el que fa que la diversitat de tipus i l'organització de la decoració sigui molt àmplia a tota la Hispània visigoda i resulti difícil definir, de manera concreta, els seus obradors. El coneixement que avui en tenim, sembla que permet, al costat de plantejar problemes d'origen forani, establir grups més o menys afins al llevant, a la zona interior de l'Ebre, dels Pirineus aragonesos però sobretot a la Bètica.

48.- Guardia, M. 2002, Peça 180 gerro de bronze, in *Catàleg de la Sala d'Arqueologia*. Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 354 i ss.

49.- Balmaseda Mucharaz/Papí Rodes 1997, *Jarritos y patenas de época visigoda en los fondos del Museo Arqueológico Nacional*, Madrid, 153-174.

Les troballes a Catalunya les vaig publicar l'any 1950⁵⁰ en un intent de classificació tipològica i cronològica segons la vella bibliografia utilitzada⁵¹. Un nou estat de la qüestió, en relació a les troballes de tot Catalunya, encara que sense un nou inventari en concret, malgrat que el nombre de peces ha crescut des de 1950, es publica en el volum *Del romà al romànic* dins un context amplíssim de l'*Historia i l'arqueologia de Catalunya a finals del món clàssic*.

Les excavacions de Folch i Torres varen proporcionar tres plaques al nord de les cambres 7, 8 i 9. L'única que es defineix com a peça de cinturó és la escutiforme núm. 4 del nostre inventari.

Les excavacions de 1976 i 1977 varen donar tres peces més. Dos exemplars liriformes i una tercera, només la sivella, quadrada, sense l'agulla.

Inventari

1- Placa de perfil liriforme amb sivella (Fig. 88). La superfície està dividida en dos espais, un junt a la part de la sivella quadrangular, decorada amb un animal posat verticalment. La resta en la placa, és un sol espai amb l'estilització d'un altre animal corrent cap a l'esquerra, és a dir, cap a la sivella, amb la llarga cua sobre el llom. Probablement els dos, són gossos o potser, grifons. Cada un dels espais està vorejat per un cordó, i al davant de l'animal que corre a l'esquerra, dos botons semiesfèrics decorats amb incisions d'hèlix des del centre del botó.

La sivella, articulada amb la placa, té agulla amb extrem escutiforme, amb un animal gravat incís que, sembla, portar melenes com un lleó i té la cua alta que acaba amb l'estilització d'un cap de serp. Probablement una representació d'un grifó. La part posterior té unes anelles per unió al cinturó.

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 3872/3873/3874.

Mesura 11,5 cm de llargada.

Figura 88. Placa de perfil liriforme amb sivella.

Figura 89. Placa de bronze de perfil liriforme.

Campanya 1917

Figura 6, núm. 3, estudi de 1950.

Estudiada i citada per Werner⁵², amb paral·lels a Sellèles d'Aude al Museu de Narbona. Recentment publicada per Ripoll⁵³ i ja abans per Zeiss, *op. cit.* 1934 (lám. 31-6).

2- Placa de bronze de perfil liriforme fabricada per fundició com l'anterior, amb la decoració de la superfície poc acurada, sembla incisa o refeta sobre el bronze fos, decorada probablement després de sortir del motlle. L'ornamentació es divideix per zones (Fig. 89). La més propera a la sivella, de perfil quadrat quasi escutiforme, decorada amb un ocell, una possible àguila, d'ales ober-

50.- Palol, P. de 1950, Fibulas y broches de cinturón de época visigoda en Cataluña, *Archivo Español de Arqueología*, Madrid.

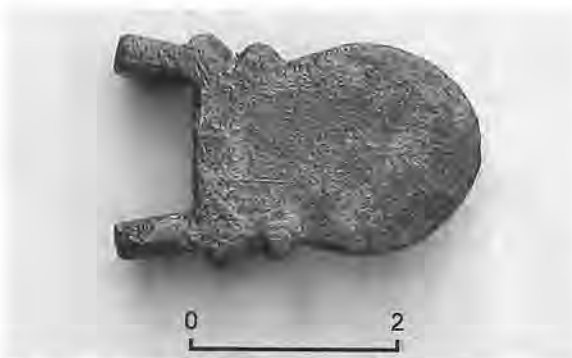
51.- Bàsicament el primer gran repertori hispànic de Zeiss, H. 1934, *Die Grabfunde aus dem Spanischen Westgotensreich*, Berlín-Leipzig; Intents de puntualització històrica de Martínez Santaolalla 1934, Notas para un ensayo de sistematización de la Arqueología visigoda en España, *Archivo Español de Arqueología* 29, Madrid. També dins la mateixa corrent: Zeiss 1934 cit, Los elementos de las artes industriales visigodas, *Anuario de Prehistoria Madrileña*.

52.- Werner, J. 1955, Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jährhudertes aus des Sammlung Diergardt (Kölner Jahrbuch), 36 i ss. Correspon a una variant "repliken" de la sèrie de Trebisonda I del Museu de Florència. Amb escenes de la faula del Fisiòleg (de la serp i el cocodrill), com els exemplars de Tarragona, de Silos i del Museu de Colonia.

53.- Ripoll, G., La moda dels ornaments personals del segle VII, in *Del romà al romànic* cit.308; Id. 1998, Toréutica de la Bètica (siglos VI y VII D.C.), Barcelona, 162-163, on es fa un llistat més ampli del tipus, amb les peces d'una tomba a Segóbriga, una altra de Crimea, la de Florència, una altra al Museu de Badajoz y una darrera (amb escena de lluita d'animals), de la província de León, ja publicada per Zeiss (cit, lám. 16, 11). Darrerament cal incloure un exemplar molt semblant al de Roses procedent d'una tomba col·lectiva sobre un vell edifici de culte (complex de Mura, Alacant). Veure Escrivà Torres/Martínez Camps/Vidal Ferrús 2001, Edeta kai Leiria. La ciutat romana a l'antiguitat tardana, *Lauro* 9, Llíria, 85 i lam.XVI, 2.

Figura 90. Placa de bronze de forma triangular.

Figura 91. Petita placa de perfil escutiforme.

tes i amb el bec mirant a l'interior, que és l'eix de l'ornamentació. En el registre central dues volutes, a manera d'ales permeten la unió de l'extrem circular de la part externa. Un gros botó, al final d'aquest cercle extrem. Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 2251.

Mesura 11,8 cm de llargada.

Campanya 1946, sitja 4.

Fig. 6.2. 1950

Publicada, la fotografia, a la pàg. 309 *Del Romà al Romànic* citat.

També, especialment, pel professor Pallas, com comentarem més endavant.

L'estat de conservació i l'oxidació fan la peça ben diferent dels exemplars coneguts d'aquest tipus a El Bovalar o les peces publicades per Zeiss. En canvi, la distribució ornamental és idèntica, també, a exemplars forans com la peça d'Herpes (Departament de Charente) i una

altra al Museu de Montpelier que fan pensar en un obrador oriental dins el conjunt de temes visigots.

Correspon a una variant de l'esquema de les peces num. 80.3 i 80.2, del conjunt de El Bovalar⁵⁴ i a una sèrie publicada per Zeiss en la seva làmina 17 (de Santisteban, Marugan, Granada), agrupades en el tipus C de Ripoll (cit. a la pàg. 162 i 29, i el tipus D a la pàg. 25, núm. 91).

3- Placa de forma quasi triangular decorada també amb l'esquema de dues ales o volutes simètriques a l'eix de la peça, que arrenquen directament del costat d'unió amb la sivella perduda (Fig. 90). L'altre extrem és quasi circular, decorat a burí amb motius de botó d'hèlix. A la part posterior tres punts que uneix al cinturó.

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 2252

Mesura 5 cm. de llargada

Campanya de 1947 (fig. 4.3. 1950).

És una peça poc freqüent, pel fet que les volutes estan directament en contacte amb el lloc de la sivella. La singularitat de la decoració només amb dos registres, el de les volutes i el cercle final, ens acostaria millor, a peces bizantines de Sicília o Bizanci. El tipus sicilià, D' Orsi o de Werner (cit. làm. 6.3.) on la placa i la sivella són una sola peça. Correspon a l'exemplar número 43 de Ripoll (Ripoll, fig. 153).

4. Petita placa llisa de perfil escutiforme amb botons a la part posterior (Fig. 91).

Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.: núm 3877

Mesura: 3,5 cm de llargada i 2 cm. d'amplada.

Campanya de 1917, entre cambres 8 i 9.

Fig. 7.10. 1950

Tipus de placa botó, de tradició bizantina, abundant a Sicília i a l'Orient⁵⁵.

5- Sivella rectangular (Fig. 92). Li falta l'agulla. Superfície exterior decorada finament amb incisions paral·leles, perpendiculars a la línia del perfil.

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 2253

Mesura 3'8 cm. de llargada per 2'5cm. d'amplada.

Campanya 1947.

Fig. 7.10. 1950

Hi ha exemples francs com la peça de la tomba 57 de la necròpolis visigoda d'Estagel (Pirineus Orientals) que conserva l'agulla escutiforme, que daten del segle VI⁵⁶

54.- Palol, R. de Bronzes del poblat del Bovalar, in *Del romà al romànic* cit, 319-320.

55.- Werner, op cit, peces de Sicília: Siracusa i Taormina i una àmplia difusió, veure. 38-39 i fig. 6 i 2. Zeiss cita exemplars hispànics, làm. 18,13 (Itàlica), làm. 21,10 (Sta. Eulàlia del Río), les dues decorades.

56.- Lantier, R. 1949, Le cimetière wisigothique d'Estagel (Pyrenées Orientales). Fouilles de 1946 et 1948, *Gallia* 7, 166; publicada també a *Actes des IX Journées d'Archéologie mérovingienne: Gaule mérovingienne*. També a *Exposició Derniers romains en Septimanie IV-VII siècle*, 218, fig. 98, Lattes, 1988.

6- Gran placa rígida rectangular amb l'espai per l'agulla de la sivella amb un extrem acabat en forma circular (Fig. 93).

Decorada de manera molt inhàbil, amb un esquema simètric de dues volutes i un cercle a l'extrem partit, també seguint l'eix, en dos lòbuls en forma de ronyó. El forat per inserir l'anella de l'agulla trenca l'ornamentació. És una placa de bronze probablement decorat a burí.

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya: núm. 3875. Mesura: 8 cm llargada per 3,5 cm d'amplada màxima. Campanya de 1917 cambra 9. Fig. 7.9. 1950.

L'esquema és el normal en la variadíssima gamma de plaques rígides rectangulars, llises o amb variada decoració. Grifons afrontats, escenes bíbliques, cavalls, etc. peces semblants d'origen burgundi abundaven les peces hispàniques.

L'exemplar té especial interès per reproduir la distribució decorativa de dues volutes simètriques a partir d'un eix longitudinal, freqüent en les plaques liriformes amb sivella articulada i gens utilitzat en aquest tipus de placa.

Es tracta per tant, d'un exemplar de placa rígida, però ornamentada a la moda de les típiques plaques del mateix perfil ondulat, i extrem circular de les peces típiques liriformes. En aquest sentit no és una forma freqüent.

UNA CULLERA DE BRONZE. CONTEXT HISTÒRIC I APROXIMACIÓ

De perfil ovoide, amb un nervi longitudinal a la cara posterior convexa i l'interior còncava amb una divisió de fora corresponent al nervi exterior. Ha desaparegut el mànec probablement una simple tija de metall (Fig. 94).

Es pot assenyalar la manera d'inserció del mànec a la cullera. Hi ha dues possibilitats, de manera que sigui una continuació del nervi de l'exterior de la peça o bé s'uneixi a la cullera mitjançant un petit disc o una voluta ornamental donant a la peça un perfil en Z.

No és un exemplar massa freqüent però el seu ús domèstic el separa dels prototipus antics generals d'orfebreria, tant freqüents en tresors romans o cristians. Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 2260.

Mesura 8 cm de llargada per 4 cm d'ample màxim.

En bon estat de conservació.

Trobada a l'excavació de 1947, a l'àmbit 5

A l'excavació de 1947, Folch i Torres assenyala la troballa d'una *mena de cullera de bronze*, a les cambres 8 i 9 que no hem vist, pel que es fa difícil la comparació amb l'exemplar trobat l'any 1947.

És una forma i tipus segurament corrent en el món romà. També fins a temps visigots a Hispània. No hem fet una

Figura 92. Sivella de cinturó de forma rectangular.

Figura 93. Placa de bronze de forma rectangular.

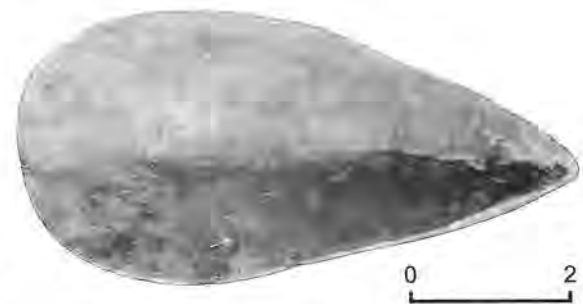

Figura 94. Cullera de bronze.

enquesta de troballes. En un capítol inèdit de la tesi doctoral de 1948, però assenyalàvem un exemplar d'Empúries en el Museu Arqueològic de Girona; una altra que no hem vist, al Museu de Banyoles i altres exemplars, a la col·lecció de l'Alcazaba de Màlaga ja citat en l'estudi dels *exagia*. Aquesta peça va descrita amb un dibuix molt esquemàtic de Berlanga que diu *una especie de cuchara de cobre, cuyo mango es redondo y no muy largo, teniendo en el extremo adherida una pala fina, larga, angosta, algo cóncava y en figura elipse. Largo de la pala 7 cm y ancho 2,5 cm, ancho de la unión con*

la pala 1 cm (...) Durante los romanos antiguos el nombre de *lígula* o *cíngula*⁵⁷.

La descripció és vàlida per la cullera de Roses, si bé la peça és més fina, segurament una peça de taula.

Camps Cazoria⁵⁸ descriu un exemplar publicat al Museu Arqueològic Nacional de Madrid junt amb una col·lecció d'altres objectes, *broches de cinturón de las llamadas de placa rígida, una cuchara de plata con el largo mango en punzón, concha que sería oval y empalme calado entre ambas partes*; (procedeix de la Ria de Villagaria, Asturies) amb un conjunt visigòtic del segle VII. El pare Carballo García va publicar un altre exemplar procedent de la Voca de Suano (Reinosa), dins Altamira 3, 1935.

Un altre exemplar procedent d'Elx⁵⁹, de pala i mides molt semblants a la peça de Roses (M.A.N., inv. 17560), va aparèixer amb un tresoret bizantí amb arracades i anells d'or, i pedres i monedes entre ells alguns *solidus aureus* d'Arcadi, acunyats a Constantinoble. El conjunt probablement ja del segle V, és tardà.

En alguna publicació més recent hem vist peces semblants. Per exemple a la necròpolis d'Albalate de las Nogueras (Cuenca), *fundida y martillada*; també a la província d'Àvila dins l'aixovar en la necròpolis visigoda, possiblement de les viles de Las Moratas (Las Mambres) de Recolva i Palazueles⁶⁰.

A Catalunya només coneixem un exemplar fi a la manera dels objectes d'orfebreria romana, torbada al Fondal de Valldellos (Alt Penedès), amb un conjunt de ceràmiques africanes i altres objectes d'ús domèstic: clau de bronze, esquelles de bestiar, dins un context clar de Baix Imperi, probablement datat en el segle V, com a prova de l'existència d'aquestes formes, també en el darrer moment imperial⁶¹.

Probablement una enquesta àmplia ens donaria més exemplars de tipus variats dintre les formes i l'ús de les culleretes, prescindint aquí dels instruments de cirurgia, i la seva cronologia des de temps grecs al món medieval.

És evident l'existència de dues formes diferenciades pel seu ús profà, per una part les *cochlearia* de mànec fi i agut, utilitzada per menjar ous i marisc i les *ligae* per altres menjars més espessos i per traspassar líquids a manera de culleres com hi ha per exemple al tresor d'Eauze⁶², regió Midi-Pyrenées (França).

Malgrat el caire artesanal de factura domèstica i rural, l'origen dels prototipus de culleretes de mànec en Z, cal buscar-los al món grec i al món romà, amb important ús per exemple a la ciutat de Pompeia i a molts altres llocs, si bé no coneixem cap mena d'inventari dins els serveis domèstics. Ben al contrari hi ha troballes en metalls preciosos sobretot argent i són abundants sobretot en els tradicionalment molt coneguts conjunts tresors, profans o religiosos, o bé en tombes importants. Sobretot el British Museum de Londres guarda, i publica sovint, algun d'aquests tresors. No és, aquest, lloc per fer-ne massa referències però interessa el valor d'ofrena votiva que aquestes peces varen tenir i un ús evidentment litúrgic quan porten noms d'apòstols o màrtirs, o simplement el crismó Constantinià en el cercle d'unió de mànec i pala. La bibliografia sobre aquest tresor és molt gran però només interessa aquí com a referent elegant de l'origen de la peça, per exemple el tresor de Lampsacus⁶³, a l'Helespont dels segles VI-VII, amb 15 culleretes totes amb inscripcions de noms d'Evangelistes o d'Apòstols (Marc, Lluc, Iakobus, etc). Al costat de peces amb hexàmetres grecs, altres dos amb inscripcions bilingües, totes amb lletres nielades de plata i amb fragments de Virgili i altres amb inscripcions bilingües, també amb lletres nielades de plata. Tot i els orígens fastuosos pagans i les reminiscències de gustos d'època imperial romana, són molt freqüents en segles, plenament paleocristians i bizantins. En un altre tresor, a Mildenhall⁶⁴ també al Museu Britànic, al costat de culleretes amb l'alfa, el crismó i l'omega, dues peces d'ofrena, una a PAMPITTEDO VIVAS i una altra a PASCENTIA VIVAS. També com a mostra d'una relíquia de pelegrinatge, les peces de la tomba reial de Sutton

57.- Berlanga Rodríguez, M. 1907, Malaca. Últimos descubrimientos de la Alcazaba, *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, vol V, 398.

58.- Camps Cazoria, E. 1947, Hallazgos visigodos en Vilaumera (Asturias), *Adquisiciones del Museo Arqueológico Nacional 1940-1945*, Madrid, núm. 765-775, 1143.

59.- Ramos Folgués, A. 1944, Un tesoro bizantino en la Alcudia, *Crónica del IV Congreso Arqueológico del Sudeste Español*, Cartagena, 510-513.

60.- Fuentes Domínguez, A. 1989, *La necrópolis de Albalate de las Nogueras (Cuenca) y el problema de las denominadas necrópolis del Duero*, Cuenca, 71, fig. 23.

61.- Coll/Molina 1994, El Fondal de Valldellós, Mediona (Alt Penedès). Un nucli eremític, en una cova del segle V, *Miscel·lània Penedesenca XX*, Vilafranca del Penedès, 170-183; JRB in *Del romà al romànic* cit, 318-319.

62.- Dieulafait/Guiraud/Pailler/Schaad 1987, *Le trésor d'Eauze*, 24.

63.- Dallon, O.M. 1901, *Catalogue of Early Christian Antiquities and Objects from the Christian East of the British Museum*, Londres, 8 i 41.

64.- Bratsford, J.W. 1947, (segons el prefaci a Kenrick) *The Mildenhall Treasure. A provisional hand book*, Londres, 14-15; Veure també Kent/Pairter 1977, *Wealth of the Roman World. Gold and silver ad 300-700*, Londres, 37-39.

Hoo⁶⁵ amb l'inscripció en grec: CAVΛOC i ΠΑΥΛVS (Pau), segons Kitzinguer es tracta de peces preapostòliques amb el nom de Pau com a Saulo, tal i com recull i cita Bruce-Mittford.

Aquestes notes serveixen només per afirmar el remot i luxós origen d'una modesta peça de serviment en el món rural de temps visigòtics.

ALTRES BRONZES

1- Claueta : Formada per una anella circular i tres dents en un rectangle articulada i mòbil amb l'anella, dos botons un a cada costat de la tija d'articulació a la manera com s'uneixen en els bronzes visigots, la placa i la sivella (Fig. 95).

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 2256.

Diàmetre anella: 25 mm

Longitud de l'articulació i de les dents: 48 mm

Campanya 1946, trobada a la cambra II E junt a gresol semiesfèric.

2- Claueta semblant a l'anterior (Fig. 96): Tija articulada amb les dents del pany també articulada però en forma triangular amb dents a sobre. La manera d'articulació és idèntica a l'anterior.

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 2257

Diàmetre anella: 24 mm

Longitud: 44 mm

Campanya 1947. Cambra II, junt al lliri de bronze.

3.- Balda rectangular de pany de claueta (Fig. 97): És una tija de bronze fina i llarga amb dues dents a l'inici de la part més estreta de la peça.

Inventari Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: núm. 2258

Mesura: 56 mm long. i 9 mm ampl.

Campanya 1946. Trobada a la cambra IX.

Claus i baldes són peces de pany i claus, components molt freqüents en el món romà i bizantí, i apareixen sovint a les excavacions de zones d'habitat. Als magatzems de Pompeia a Nàpols són molt abundants i la bibliografia pel seu estudi també, no hem fet un seguiment ampli, només citem algunes publicacions recollides

Figura 95. Clau de petites dimensions.

Figura 96. Clau de petites dimensions.

Figura 97. Balda rectangular d'un pany de clau.

casualment però prou clares per situar les peces i la seva cronologia. En primer lloc l'obra de Jacobic que estudia concretament claus de pany i baldes⁶⁶, Grüneisen a la seva tradicional obra⁶⁷ publica dues claus (núm. 208 i 209) del seu inventari; la segona articulada com obra ja del segle XIII procedent de bizanci. Altres troballes disperses per exemple a la Panònia, ens fan pensar en una difusió de tipus evidentment oriental en la fórmula de Roses.

65.- Bruce-Mitford, R.L.S. 1949, *The Sutton Hoo ship-burial recent theories and some currents and general interpretation*, Sinlolk Institute of Archeology, 30-31. Darrerament es publicà una cullera de l'est de la Mediterrània a *Byzantion at Princeto. Byzantine art and Archeology Catalogue...*cit. Pel tema del bizantinisme veure l'obra de Mundel Mango, M. 1986, *Silver from Early Byzantium the Kaper Koraon and related Treasures*, Baltimore.

66.- Jacobic, H. 1930, *Der Kettische Schlüssel und Schlüssel der Penelope, ein beitrag zur Geschishte des antiken Verschlusses*, in *Schumacher Festschrift*, Mainz, 213-232.

67.- Grüneisen, W. *De Art Chrétien primitif du Haut et du Bas Moyen Âge*, 55, nùms. 208-209.

Figura 98. Anelles de bronze.

Figura 99. Anell amb segell sobreposat.

Figura 100. Placa triangular de bronze.

Figura 101. Placa triangular de bronze.

Figura 102. Aplic de bronze amb forma vegetal o floral.

9-11.: Tres anelles de bronze que formaven part de peces més grans (Fig. 98).

9- Anella de fil de bronze sense tancar

Inventari MAC-Girona: núm 2262

Diàmetre 1,8 cm.

10- Anella amb desgast interior en l'eix que suportava l'element mòbil que va desgastar el cercle correcte de la peça.

Inventari MAC-Girona: núm. 2265

Diàmetre 1,6 cm.

11- Anella perfectament circular, tancada amb encaix en un costat per inserció d'una petita peça (ganxo) o una peça de clau de la mateixa manera que les claus articulades citades. Cambra VI, 1946.

Inventari MAC-Girona: núm. 2264

Diàmetre: 25 mm

12- Un anell amb segell sobreposat cilíndric i amb restes al costat contrari de la fundició del metall (Fig. 99). Peça clarament oriental, bizantina, segurament. En el moment de la fundició no es van treure les restes de bronze i no té cap mena de motiu al cercle del segell.

Inventari MAC-Girona: núm. 2263

Mesura 3,5 cm. de llargada, 2,5 cm. de diàmetre i 1,5 cm. del diàmetre del segell.

Trobat a la cambra IV (1946)

13- Placa de bronze triangular lleugerament doblegada per l'extrem, amb un clau per unir-la a un altre objecte (Fig. 100).

Inventari MAC-Girona: núm. 2266

Mesura 8 cm de llarg i 4,5 cm. d'ample a la part inferior.

Cambra V, 1946.

14- Placa triangular acabada a la part superior amb punta. Porta un reforç triangular a la base unit per tres claus (Fig. 101).

Inventari MAC-Girona: núm. 2283

Mesura 8 cm. de llarg i 4,5 d'ample.

Cambra V, 1946.

15- Aplic de bronze format per una placa allisada a manera d'un element vegetal o floral, amb els cantells de la cara anterior bisellats, de forma corba i amb una petita fulla en un costat i la continuïtat de la placa al costat oposat (Fig. 102).

És un element decoratiu, de base plana, que presenta una bona fabricació. Segurament continuava pel costat corbat, mentre que els dos extrems també tenen l'aresta bisellada.

Inventari MAC-Girona: núm. 2261

Mesura 9 cm. de llargada i 1 cm. d'amplada.

Trobat a la cambra VI, 1946.

16- Element ornamental en forma de lliri, segurament d'un penjoll o bé d'una peça per una llum o un ciri (Fig. 103). El lliri s'obre en tres grans pètals, entre els quals n'hi ha un de més petit doblegat cap a l'exterior. Els pètals grans tenen una boleta decorativa a l'extrem. A fora es senyalen certs plans ornamentals que precisen el volum exterior de la flor. A la part inferior hi ha dos forats simètrics per passar-hi una tija de bronze o bé una cadena, ja sigui per mantenir-lo fix o bé penjat, en moviment.

Inventari MAC-Girona: núm. 2254

Mesura 7 cm de llargada màxima.

Cambra II, 1946.

Es fa difícil provar d'identificar l'objecte del que aquest bronze forma part. És un element prou banal i probablement freqüent en el món romà a la torèutica cristiana com element de llànties o d'ornamentació de crismons. El que més recorda és un penjoll d'alguna de les corones del tresor de Guarrazar, per exemple la de Recesviñt, o la de Sonica, on les cadenes de suspensió formen dues part unides per un nus de doble lliri amb anelletes per subjectar-ho per sobre i per tenir penjolls rics al de baix. Els dos parteixen d'un globus com a punt d'unió, a manera de calze de la flor.

Només coneixem un lliri de bronze semblant procedent de Pollentia (Alcudia), originàriament al Museu de la Llotja de Palma de Mallorca. És un lliri de grans pètals i el pistil al centre com una agulla. El suport és el calze esfèric de la flor. Al costat dels pètals, una anella per penjar. No sabem les circumstàncies de la troballa.

La peça de Roses no té senyals d'anelles per aguantar cap mena de penjoll, mentre sembla destinada a estar col·locada amb la flor oberta cap amunt, potser per sostenir espelmes. Només coneixem un ús semblant en un exemplar del Museu de Viena⁶⁸. En realitat però pot formar part de qualsevol objecte ornamental profà.

Entre els objectes que podem pressuposar d'ús domèstic, cal citar:

17- Cadena d'anells de dos grans arcs, perpendiculars i dos ganxos forts, oberts als extrems, per penjar (Fig. 104). Els tipus d'anelles dobles d'arcs perpendiculars o doblegats és freqüent en el món romà, també tardà.

Inventari MAC-Girona: núm. 2259

Mesura: 4,5 cm de llargada.

Trobada a la cambra III, 1946.

Figura 103. Element ornamental en forma de lliri.

Figura 104. Cadena d'anelles de bronze.

El paral·lels més propers, excepte en les dimensions de llargada total, són les tres cadenes de la *statera* del dipòsit del Collet de Sant Antoni de Calonge al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona⁶⁹. Però la cadena de Puig Rom és més forta i si formava part d'una *statera* es tractava d'una peça romana per mesurar pesos més grans. Però una cadena així podia tenir qualsevol altre funció.

18- Atuell de bronze de placa molt fina, semiesfèrica amb la vora lleugerament dentada i trencat en el punt d'inserció per la nansa o mànec llarg, perdut (Fig. 105). Té l'aspecte d'un colleró molt lleuger.

68. - Abramič, M. 1925, Fuhser Durch Petorio, Ost.Archäol. Institut, Viena, 36-37, figs. 7 i 8.

69. - Palol, P. de 1950, Los bronceos del depósito hallado en el Collet de Sant Antoni de Calonge conservados en el Museo de Gerona. *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1948-1949, IX-X, Madrid, 66-94; Id, 1953, Cronología de los bronceos del Collet de Sant Antoni de Calonge, Gerona, *PSANA II*

Figura 105. Atuell de bronze de placa molt fina.

Figura 107. Tapa de caixa cilíndrica de planxa fina.

Figura 108. Petit cilindre amb aspecte de rosca.

Figura 106. Placa circular de bronze en forma de disc, d'una balança d'orfebre.

Mesura 4 cm de diàmetre.

Cambres III i IV, 1947.

Les seves dimensions, el fet de la suspensió per mitjà de tres cadenes i la lleugeresa de la peça fan pensar en un plat de balança, a la manera de dos platets equilibrats als extrems d'una base amb un eix central com les *trotinae* antigues segurament per pesar moneda. En coneixem exemplars semblants als nivells de l'excavació romana de Santo Domingo de Silos⁷⁰. Trobades junt amb pesos, existeixen en el món merovingi estudiats i inventariats per Werner⁷¹.

Aquests paral·lels podrien relacionar-se amb la troballa de moneda d'or en circulació normal, com podia fer pensar l'aparició d'un sextans i també la del trient de la seca de Girona, encunyat per Àchila.

20- Tapa de caixa cilíndrica de planxa fina amb anella superior feta amb una petita tira de bronze i rematada a l'interior del tap (Fig. 107).

Inventari MAC-Girona: núm. 2267

Mesura 5 cm. de diàmetre i 4 cm el cercle de l'anella. Cambra III, 1946.

21- Petit cilindre amb la cara exterior estirada amb ratlles paral·leles amb aspecte d'una rosca però molt acuradament decorat (Fig. 108).

Inventari MAC-Girona: núm. 2255

Mesura 8,5 cm de diàmetre.

Cambra IV, 1946.

19- Placa circular a manera de disc de fulla fina plana sense decorar, amb tres foradets a les vores per penjar amb tres cadenes equilibrades d'una balança dorfebre (Fig. 106).

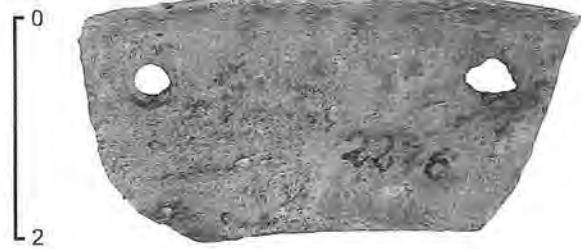
Inventari MAC-Girona: núm. 2274

70.- González Salas, S., OBS. 1945, El castro de la Yecla en Santo Domingo de Silos (Burgos), *Informes y Memorias, Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas*, núm. 7, Madrid, lám. XVIII.

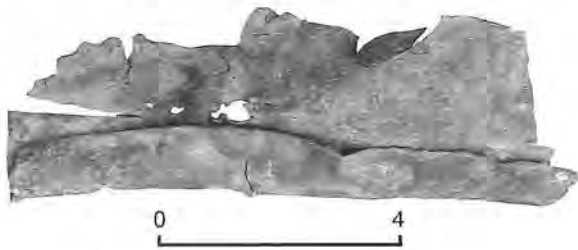
71.- Werner, J. 1954, Wage und Geld inden merowingerzeit, *Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 1, Munich, fig 2, 5, 6, etc. i mapes de difusió.

Figura 109. Placa de bronze amb forats.

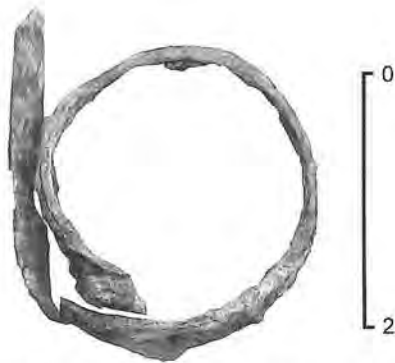
Figura 112. Placa de làmina de bronze amb dos forats per fixar-la.

Figura 110. Placa de làmina de bronze doblegada.

Figura 113. Petita placa de forma rectangular.

Figura 111. Placa de làmina de bronze doblegada en forma d'anell.

Inventari MAC-Girona: núm. 2268
Mesura 1 cm. de diàmetre i 2 cm. d'alçada.
Espai 5, 1947.

22- Placa de bronze quasi quadrada, doblegada d'una vora, amb forats a cada costat del quadre, per fixar a una fusta (Fig. 109).
Mesura 5 x 7cm.
Inventari: nº 2282.
Cambra I, 1947.

23, 24 i 25- Plaques de làmina de bronze (Fig. 110 a 112). Una doblegada, una altra amb una tira del mateix metall doblegat en forma d'anell i una tercera amb dos forats per a clauets. Totes elles d'ús indeterminat.
Inventari MAC-Girona: núms. 40849, 40865 i 2276
Mesura 6,8 x 2,5 cm, 2,9 x 1 cm i 4,5 x 2,3 cm.
Cambra VI.

Només hi ha dues peces de bronze que ens poden fer pensar en una funció de caça. Els altres exemplars, en ferro es classifiquen a l'apartat corresponent:

26- Petita placa de metall rectangular feta amb una tira plana doblegada per la meitat, en sentit longitudinal deixant dues ales paral·leles de la mateixa placa, segurament per doblegar i fixar la part anterior a una fusta (Fig. 113). Reconeixem paral·lels.

Inventari MAC-Girona: núm. 2270
Mesura 2,9 x 1,2 cm
Inventari:

Trobada l'any 1946, a l'espai entre el mur extrem de l'excavació, sitja 3 a la cambra VII.

2. OBJECTES D'ECONOMIA I VIDA AGRÀRIA I RAMADERA

MOLINS DE GRA

El poblat utilitza molins per a cereals que apareixen pràcticament a totes les cambres. A l'excavació de 1917 Folch i Torres cita en els seus esquemàtics inventaris, restes de molins circulars generalment fets de pedra volcànica, en quasi totes les habitacions excavades. En recull 8 exemplars: a l'habitació un, a trossos; a l'habitació 3, també restes al costat d'una pedra blanca treballada en marbre del país, potser un morter. Cita diversos fragments de moles a les cambres 2, 5, 12, 14, 16 i 17. A la 16 amb una altra peça de marbre i a la 17 amb un fragment d'un vas de pedra.

A les nostres excavacions apareixen peces que, malauradament, no les hem identificat, entre les notes dels diaris d'excavació i les fotografies dels exemplars al Museu de Girona on no tenen indicació del lloc de troballa. De totes maneres coneixem el lloc d'on varen sortir, i així ho hem fet constar en els inventaris del diari d'excavació.

És interessant que es tracti sempre de molins circulars cilíndrics, de molt poca alçada, amb el corresponent forat al centre i l'encaix lateral per un tirant de fusta per fer-los voltar. Es tracta de la part mòbil del molí, el *catillus* romà mentre que no es conserva la peça inferior, els *meta*, que formen el conjunt de la mola. No s'ha trobat cap element de perfil alt i doble cònic de tipus industrial o comunitari (Figs. 114 i 115).

L'inventari que en podem fer és el següent:

1-Molí circular trencat però complet, pedra volcànica.
Inventari MAC-Girona: núm. 40770
Mida: 42,5 cm. de diàmetre màxim i 4 cm. de gruix.
Trobat a la Campanya de 1947, Cambra I

2-Molí de pedra volcànica, complet. Circula, amb una vora ampla i un forat central per tirar-hi el gra que es moldrà amb la peça de sota. Fragmentada en quatre trossos.

Inventari MAC-Girona: núm. 40771
Mida: 39,5 cm. x 12 cm. d'alçada.
Trobat a la cambra VI- sitja 8.

3-Meitat d'una peça de molí circular de pedra sorrenca fina, llisa amb un forat al mig.

Inventari MAC-Girona: núm. 40857
Mida: 16 cm. x 4,8 cm. d'alçada.
Trobadà el 1947, a la cambra 6

4-Meitat d'un molí circular de pedra volcànica amb el forat central i l'encaix d'introducció del gra per girar-lo. Fragmentat en dos trossos.

Inventari MAC-Girona: núm. 40858
Mida: 46 cm. i 8 cm. d'alt.
No s'identifica el lloc de troballa.

5-Fragments d'un molí circular amb forat central i encaix de tirador per girar-lo.

Inventari MAC-Girona: núm. 40859
Mida: 33 x 21 cm i 4,5 cm d'alt.
No s'identifica el lloc de troballa.

6 i 7- Fragments de dos molins circulars, del mateix conjunt, i segurament de la mateixa troballa, però que semblen de dos exemplars diferents.

Inventari MAC-Girona: núm. 40860 i 40861
Mida 6: 39 x 5 cm.
Mida 7: 40 x 5'5 cm.
Lloc de troballa no identificat.

8, 9 i 10-Tres fragments de molins circulars de pedra volcànica.

Inventari MAC-Girona: núm. 40862, 40863 i 40864
Mida: 38 x 6 cm, 31 x 5 cm i 21 x 4 cm.
Lloc de troballa no identificat.

11-Morter de marbre del país, de perfil exterior troncopiramidal.

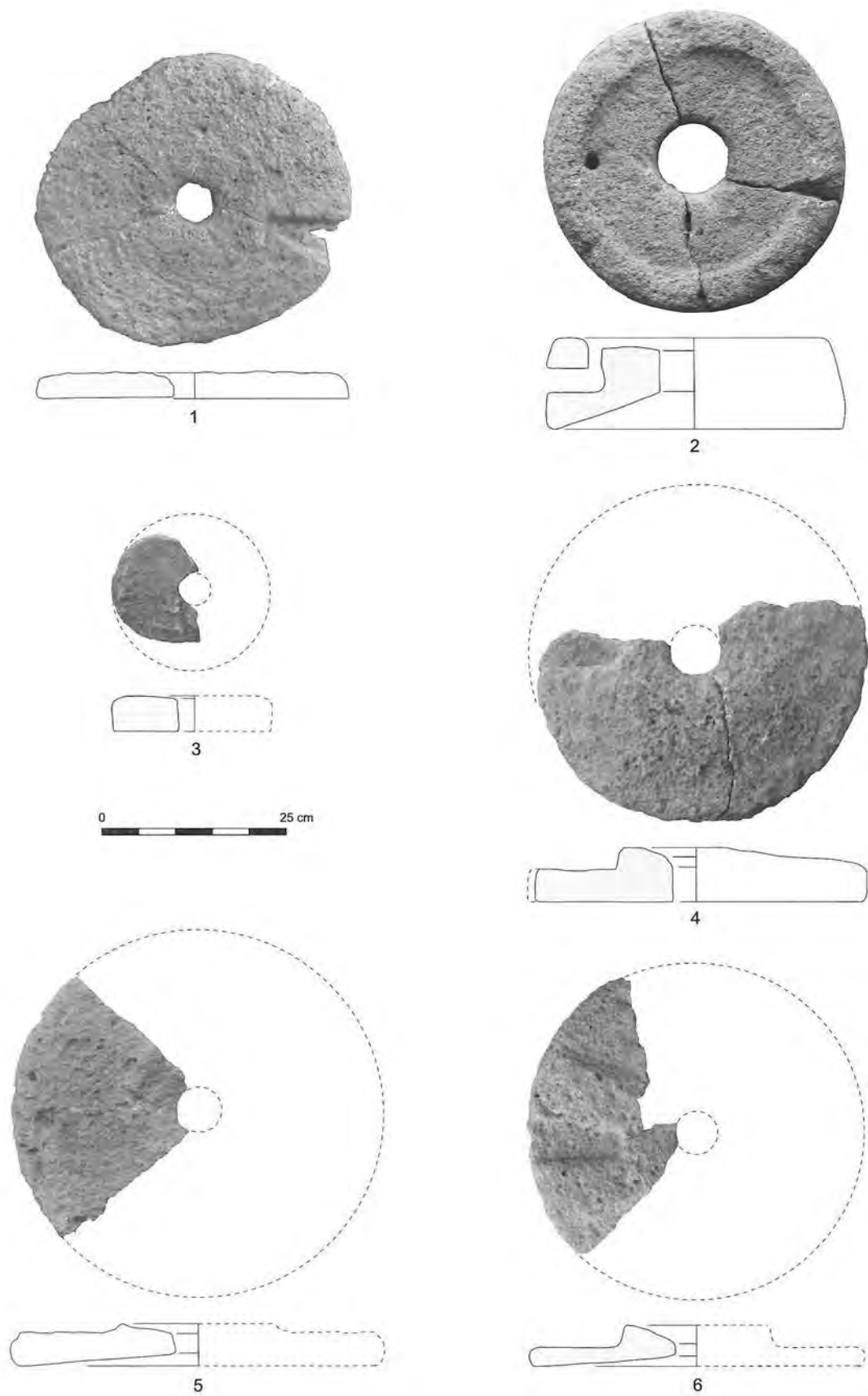
Inventari MAC-Girona: núm. 40856
Mida: 12,5 cm. altura màxima i 3'1 cm. gruix.
Trobat el 1947, a la cambra 8. Sitja 5.

Més a prop de nosaltres es publiquen sis peces del poblat citat de Vilaclara⁷². Un sol *catillus* i un altre *meta* de forma molt simple. El *catillus* amb dos encaixos radials per aguantar la fusta per fer-lo girar. Els *meta* llisos amb forat al centre. Les mides, 40 a 45 cm., són semblants a les peces de Puig Rom. Són interessants, encara que siguin pocs exemplars, les peces de Vilaclara per la seva cronologia coincident amb el Puig de les Muralles.

Els molins circulars de gra són freqüents en el món ibèric probablement des del segle IV aC. Conviuen al principi, amb el molí de vaivé més manual, fins que només es fa servir el molí circular. En les troballes ibèriques, a casa nostra, s'ha estudiat amb atenció incloent-los en l'àmbit cultural de temps grecs. Probablement l'estudi més acurat és el de les peces d'Ullastret de M. Teresa Genís⁷³, amb els exemplars, molt semblants als de Puig Rom, malgrat la separació en

72.- Enrich/Enrich/Pedraza, Vilaclara...,cit. 93

73.- Genís, M.T. 1986, Cap a una tipologia dels molins d'època ibèrica a Ullastret, *Faventia* 8/2, 99-113.

Figura 114. Molins rotatoris per moldre gra.

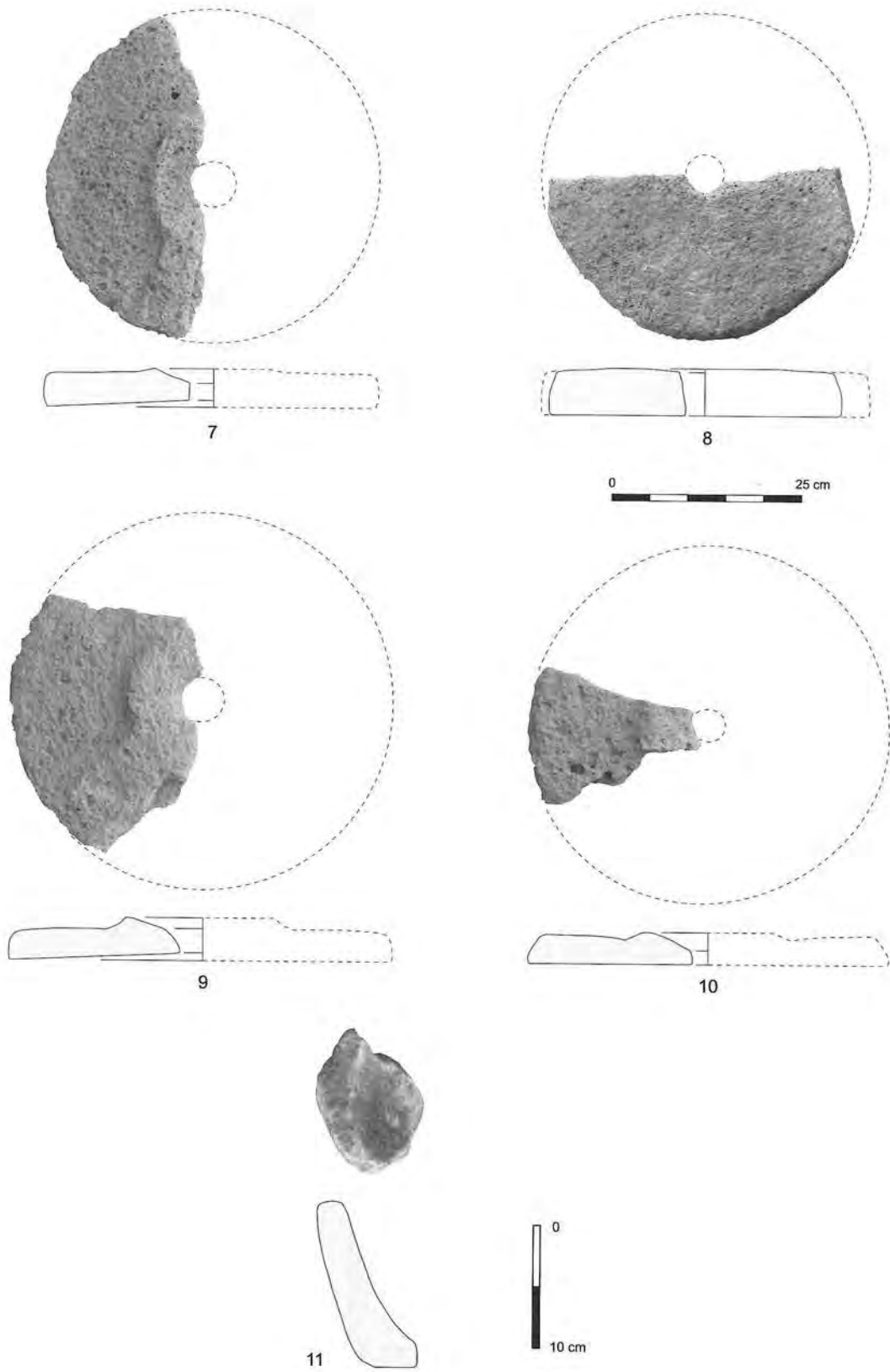

Figura 115. Molins rotatoris per moldre gra.

el temps d'ús. Només en una peça publicada (pàg. 111) el *catillus* té una franja perifèrica que sobresurt del nivell central, amb el forat de l'eix, com en la peça primera de la nostra llista. L'estudi es recolza amb abundant bibliografia sobre el moment històric. Un altre inventari és el d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)⁷⁴, es publica amb un propòsit analític de tipus i mides amb una datació arqueològica des del 425 al 200 aC, d'acord amb els exemplars trobats a la Tarraconesa.

Si bé les troballes de moles de gra s'anoten en els diaris d'excavacions i també a les llistes de materials enviades al Museu de Girona a finals de l'any 1947, assenyalant concretament el lloc de troballa (cambres o sitges), tot i així, no sempre s'ha identificat les peces als magatzems del Museu amb les notes del diari d'excavacions. Etiquetar les peces, donat el seu estat de conservació, excepte casos molt particulars, fou difícil, algunes vegades la referència s'ha perdut. Tampoc ha estat fàcil portar al Museu tots els exemplars donada la seva destrucció, moltes vegades difícils de recuperar. Per tant l'inventari que ara es dona s'ha de valorar al costat dels escrits en la descripció de les troballes després de cadascuna de les campanyes. Dels exemplars trobats per Folch i Torres, malauradament, no en tenim cap coneixement més que la seva cita a la relació tan sumaria del final dels textos de la seva memòria com ja hem consignat.

Generalment, els exemplars i els tipus del poblat són molt simples, el que fa innecessari intentar una tipologia. Excepte la peça de la sitja 8 de la cambra IV, que té una vora circular a la perifèria com un ampla anella de perfil rodó, perquè el gra caigui millor al forat de dins i no es perdi pels costats del *catillus*, les altres peces són llises i la major part només conserven el *catillus* o part mòbil del conjunt de la mola.

Coneixem pocs llocs on es publiquin moles de gra, de temps visigòtics. Tampoc són freqüents els estudiats d'època romana, que són pràcticament iguals als de temps visigòtics. No és un instrument que hagi canviat massa de forma ja que no ho ha fet la seva funció, sobretot en àmbits familiars reduïts.

Coneixem una troballa de tres molins amigdaloides i tres circulars en una de les cambres visigòtiques del *castrum* de la Yecla de Silos (Burgos)⁷⁵. A la làmina IX es fotografien rodes de molí llises, amb el forat central, semblen de tamany major que les de Puig Rom, sense altre descripció, ni dibuix. Malauradament no les hem vistes personalment.

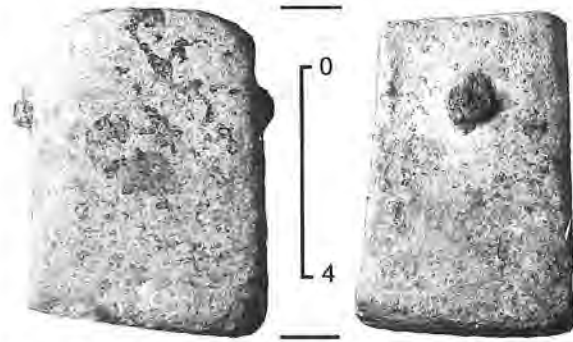

Figura 116. Pes de plom prismàtic.

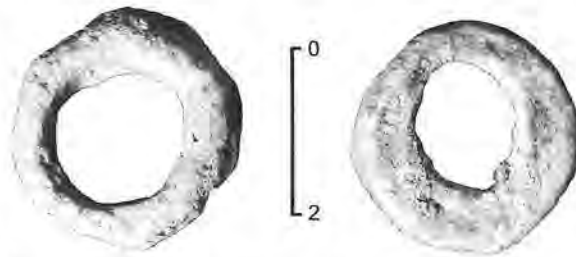

Figura 117. Anelles circulars de plom.

ELS PLOMS DE PESCA

77

La pesca, com es normal en un establiment humà a la costa, forma font de riquesa al Puig de les Muralles. Trobem exemplars de ploms molt simples per mantenir les xarxes al fons de l'aigua i algunes anelles amb la mateixa funció; només un gran plom, com un pes, en forma de prisma.

Apareixen en moltes de les cambres excavades, també per Folch i Torres que, a la cambra números 1 i 2, va trobar una agulla de bronze per fer xarxes.

1-Pes de plom prismàtic, lleugerament troncopiramidal, travessat per un clau de ferro per a poder-lo penjar (Fig. 116).

Inventari MAC-Girona: núm. 40773

Mesura: 6'5 x 3'6 cm.

Trobat el 1946, a la sitja 6 de la cambra VII

2-Dues anelles circulars de plom (Fig. 117).

Inventari MAC-Girona: núm. 40761 i 40772

Mesura: 3'8 cm de diàmetre exterior.

Trobades el 1946, a la cambra IV, amb 8 ploms petits, laminats, per fixar a la malla de la xarxa.

74.- Asensio/Belarte/Sanmartí/Santacana 2001-2002, Les meules rotatives de la cité ibérique d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona), *Pyrenae* 31-32, 57-73.

75.- González Salas, S.O.S. B 1948, El Castro de Yecla, en Santo Domingo de Silos (Burgos). *Informes y Memórias de la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas* 7, Madrid.

Figura 118. Ploms per anar al fons de xarxa.

3-Diversos ploms allargats per anar al fons de xarxa (Fig. 118).

Inventari MAC-Girona: núm. 40850 a 40854

Mesura: 5 cm., el més llarg, i 3 cm. el més curt.

Trobats el 1946, a la sitja 9 de la cambra V.

OBJECTES DE FERRO. EINES DE CAMP I DE FUSTERIA

Les troballes de material de ferro, eines de treball i elements de construcció, són molt abundants entre el material arqueològic del poblat, en totes les campanyes d'excavacions, des del 1917 al 1947.

La varietat i abundància d'estrís de ferro ja és un referent important de les feines agràries i de construcció urbana del *castrum*. Així podem definir l'existència de cultius de camp, gra sobretot; d'important explotació de l'horta, i especialment d'oliva i vinya, i de la cura dels arbres, tant si són a l'horta, com els fruiters, com si es tracta d'un aprofitament de la fusta per la utilització del poblat i de l'habitació, evident d'un aprofitament del bosc i naturalment d'un procés de desforestació característic de temps tardans sobretot visigots i alt medievals.

A les llistes-inventari que hem realitzat s'intenta agrupar les eines i els ferros d'aplicació en construcció segons la seva utilitat, és a dir, en base als aspectes de funcionalitat, si bé cal deixar clar que el nombre de troballes de formes concretes d'eines no es pot valorar com un índex de dedicació a un tipus concret de cultius o de construcció, tant de les cabanes o habitacions familiars, com de mobiliari casolà.

A més, valorarem, en el seu moment, altres restes en l'estructura del *castrum*, com són les sitges o els molins de gra, en relació a la precarietat d'estrís al camp, o bé la necessitat d'importar oli i vi, com ens demostren la presència d'àmfores africanes i orientals, malgrat l'existència de podalls, davant la total absència de peces de premsa, els *torcula*, que justificarien la producció local de vi, sobretot.

Així l'abundància i varietat d'elements de ferro són un índex econòmic, com direm més endavant, de l'activitat diària de la vida del *castrum* de Puig Rom.

A les excavacions del 1917, Folch i Torres va trobar variats i abundants estrís de ferro. L'autor ho va explicar en els inventaris d'objectes de l'excavació que hem reproduït de la seva memòria, però l'abundància i la monotonia de les troballes i la dificultat d'identificar correctament les peces, va fer que Folch i Torres redactés una relació més detallada en els inventaris de les primeres cambres i, mica en mica, només consignés *ferros abundants*.

Així, potser d'una manera més àmplia, donem ara les notícies de les troballes de 1917, com assenyalava a la memòria:

A la cambra 1 només identifica una aixxa, al costat de punxons amb forat de mànec (pics), entre altres abundants.

A la cambra 2 descriu una fitora de pescar (podria ésser un cardador de llana), unes tisores i un fre de cavall fragmentat, entre la munió d'altres ferros.

A la cambra 3, també, abundants claus, un mànec d'ós treballat, junt a un ganivet i restes d'una frontissa.

A la cambra 4 són molt abundants els ferros. És interessant que ens digui que són *fragments de ferro en mineral en brut* al costat de restes d'una copa de ferro (peça de fundició), ganivets de barra llarga, etc.

Segueix la troballa a la cambra 5 d'una barra cilíndrica, d'una eina o punyal, un forrellat de porta, un ferro amb punxa, etc.

A la cambra 6 només identifica claus i ferros diversos.

A la cambra 7 assenjala una petita llança amb tres ales, entre altres trossos.

A la número 8, un gran pern i tres finals d'eines de punxa, anells, claus, etc.

A continuació assenjala la troballa de ferros, amb el mateix tipus de descripció, a totes les cambres fins a la 17. En pocs casos dona més detalls d'objectes, per exemple una podadora, una broca. No oblidem que a la cambra 17 és on va aparèixer, precisament, el gerret de bronze.

És molt interessant la quantitat de material que arriba a citar i l'abundància de claus, de punxons, segons la seva nomenclatura, i de mostres de metall per fondre. Malauradament no tenim els materials de ferro excavats l'any 1917.

Les dues campanyes de 1946 i 1947 en varen donar amb la mateixa freqüència i idoneïtat que en els treballs anteriors. L'inventari, on intentem donar els exemplars més significatius i identificables, és, però, forçosament incomplet. Els ferros, oxidats, es varen trobar en relatiu mal estat de conservació, fet al que s'ha sumat la degradació normal que han sofert fins avui dia, malgrat el procés de consolidació del museu del MAC-Girona. Alguns dels materials s'han identificat a partir dels dibuixos acurats del diari d'excavació, sobretot el de l'any 1946, i de la sèrie fotogràfica que es va fer per l'estudi de la memòria oficial del poblat de l'any 1952, publi-

cada a les làmines LIV i LV d'aquell estudi. A més, disposem, afortunadament, d'excel·lents dibuixos a mida natural corresponents als inventaris de registre del museu, fets per la restauradora Mercè Ferré, els quals han estat facilitats a l'hora de realitzar aquest inventari. També, darrerament, noves fotografies del museu donen l'estat actual de conservació de totes les peces. Naturalment utilitzem tots aquests documents gràfics pel nostre inventari i la seva il·lustració⁷⁶.

Cal també agrair l'ajuda de la Dra. Rosario Navarro que ha estudiat els estris del camp a Catalunya per aquest període i ha utilitzat la sèrie de fotografies de l'any 1953⁷⁷. Aquests són els antecedents i paràmetres per confeccionar la llista-inventari dels materials de Puig Rom, els quals agruparem per formes i tipus, sense deixar d'anotar els llocs de troballa quan puguin ser índex d'ús i de propietat en el poblat.

En el diari d'excavacions venen anomenades algunes peces d'una manera molt directa, d'acord, més o menys, amb l'actual utilització d'eines semblants. Els noms són els mateixos utilitzats en la memòria de l'any 1952. En l'inventari d'ara, fent referència a l'inventari general del MAC-Girona, agrupem les peces segons el seu ús, procurant donar el nom clàssic de temps visigòtics, no gens fàcil perquè no hi ha altre text que el de St. Isidor, el qual es refereix sovint a la nomenclatura clàssica, sobretot la de Varró i de Pal·ladi.

Es fa molt difícil, i sovint divers, l'ús de les eines i el seu nom antic, visigot-romà. En el món antic hi havia una gran varietat de formes coincidents en el nom, i no en la funció. Així ho trobem per les aixades, les falçs, les destrals, etc., que tenen gran varietat de tipologies i moltes vegades usos diversos. No tenim altre nomenclatura pel temps visigots que la que dona St. Isidor⁷⁸ al tractar les feines del camp. En el mateix esperit ens parla l'única font del Baix Imperi sobre agricultura, Pal·ladi⁷⁹, que assenyala diferents eines per treballs semblants. La preocupació per fer un inventari des de les fonts literàries dels tractats d'agricultura i dels testimonis

arqueològics porta a White⁸⁰ a fer un catàleg de tipus i d'identificació de funcions i formes en tot el món romà, des dels vells textos de Cató fins al mateix Isidor, sense oblidar l'obra més difosa en el món romà i en el mateix Isidor, de Columel·la. L'esforç erudit del professor anglès, però, no sempre ens resol la utilització i el nom d'un estri. La preocupació per les eines de camp medieval hispànic, amb l'arada com a peça capital, al mateix que pel món romà, i per Isidor, la tenim en l'obra de Julio Caro Baroja, la qual l'única cita clàssica que anota és el final del llibre I de Pal·ladi⁸¹.

La Dra. Navarro fa el que probablement sigui un primer intent esquemàtic de recull d'eines del camp per les terres catalanes, amb les probables atribucions als noms antics i amb els dubtes normals, atesa l'enorme diversitat d'eines, de variants dels mateixos tipus segons el lloc i el temps dins el món romà, i de l'estudi de les peces trobades en excavació. Per intentar identificar peces semblants o iguals fora de Catalunya ens haurem de servir de les troballes fetes a la Yecla de Silos (Burgos) que, fins a l'excavació del Puig Rom, va ser el conjunt més ampli descobert i publicat amb els noms d'ús rural castellà o hispànic, sense comparacions amb el món romà i visigòtic.

Sense cap intenció de fer una correcta definició antiga de les eines pels seus noms, ens valem només d'alguns textos de Palladi i –sobretot– de la llista de peces i la seva funció, brevíssima, que dona St. Isidor. White, ja citat, fa un enorme esforç que ens permet alguna vegada identificar els noms i les peces citades per Pal·ladi i per Isidor, sempre amb grans dificultats, atesa la varietat de formes i d'utilització. Així White, per exemple, recull el nom de *falx* (pàg. 80) per eines d'usos diferents, els quals no resistim a anotar: *falx messoria* o *falx stramentaria*, *falx verniculata* o *falx denticulata*, *falx arboraria* o *putatoria*, *falx ruscaria*, *falx brevissima* o *tribulata (falcastrum)*, *falx vinitoria* i *vinitica (falcula)*. Així *falx* és el mateix que una falç per segar el gra o una podadora d'arbres, o és la mateixa eina per

76.- Hem d'agraciar a la Sra. Aurora Martín, directora del MAC-Girona, les facilitats donades per l'ús de les sèries de dibuixos i la realització de noves fotografies per aquesta obra. Una amb set peces fou publicada per J.M. Nolla a *L'Arqueologia a Catalunya, avui*. Generalitat de Catalunya 1982, 155.

77.- Història agrària de temps baix romans i visigòtics, vol II de *Història Agrària dels Països Catalans* (en premsa, P. de Palol-Rosario Navarro). He d'agraciar la informació literària sobre el tema, particularment a la Dra. Navarro.

78.- Oroz Reth, J. 1983, *San Isidoro de Sevilla. Etimologías* (ed. Billingüe) II. Libros XI-XX. *Biblioteca de Autores Cristianos*, Madrid; LXX 14. *De instrumentis rusticis*, 520,524. Referent visigot d'autors clàssics sobretot Varró i Pal·ladi, *De re rustica*.

79.- R. Martin 1976, *Palladius. Traité d'agriculture*, L.I.II, Paris, Belles Lettres; Moure, A. 1990, *Palladio. Tratado de agricultura*, Madrid.

80.- White, K.D. 1967, *Agricultural Implements of the Roman World*, Cambridge. Analitza la nomenclatura en tots els escriptors clàssics des de Cató (*De agricultura*), Columel·la, fins a Pal·ladi (*De re rustica*) i St. Isidor. Fa referència a totes les variants lingüístiques i formals d'una llarga sèrie d'exemplars en tot l'àmbit romà, amb repeticions de nomenclatura per peces iguals, i altres problemes que dificulten les atribucions. Isidor és més concret que Pal·ladi.

81.- Caro Baroja, J. 1983, *Tecnología popular española. Artes del tiempo y del espacio*, Madrid, 66. Reprodueix el text de Pal·ladi (*De agricultura* I.1).

podar la vinya o per la verema. I això només per citar un tipus i un nom d'eines. White dóna ni més ni menys que 25 dibuixos diferents de *falces* -dins els mateixos esquemes-, segons Varró, Cató, Columela i Isidor, sobretot.

Davant aquesta varietat, és molt compromès identificar les peces de Puig Rom encara que només sigui els tipus de falç de sega, el podall d'arbres fruiters o les eines pel cultiu i per la verema de la vinya. El mateix podríem dir de les aixades (*asciæ*), amb noms com *ligones* o *sarcula*, l'aixada estreta, a manera de pic ample que serà com una *ascia*, o una *dolabra*, com una destrala.

Isidor defineix la funció de cada peça. Ho reproduïm pel seu interès per representar les eines que tenia més a prop i, naturalment, les d'ús més freqüent a la seva època. La seva llista és reduïda i ens interessa en el mateix ordre del seu text. Després de parlar de l'arada – l'eina reina de l'agricultura antiga – parla dels *cultelli a cultura dicti (...)* veteres in arbore utebantur et vite priusquam falces essent repertae. *Falcis est qua arbores putantur et vites* (Podall); *Falcastrum a similitudine falcis vocatum: est autem ferramentum curvum cum manubrio longo* (Podall de vinya); *serrula*, (és una placa de ferro fina amb dents); *raster* (un rastrell per aplanar la terra); *ligones* (una mena d'aixades amb un pic); *scudicia* (eina per netejar l'herba que creix junt als troncs dels arbres); *Sarculus* (aixades, simples o bé amb punxes), altres eines que cita, el *rodillus*, el *tibula* – per batre el gra –, o bé els *furcillae* – les forques actuals.

Abans de donar el llistat de ferros de Puig Rom creiem que es pot fer un intent d'atribució al nom antic d'algunes de les peces, amb totes les reserves que la diversitat d'exemplars i també -perquè no- de la nòmina clàssica.

El cultiu de la terra, l'horta, la vinya i els fruiters, utilitza les eines que els clàssics agrupen en dos grans grups: les *falces* (falç) i els *asciæ*, indistintament tant per referir-se a la falç de sega com per tot tipus de podalls i també de destrals, com s'assenyala en el llistat de l'obra de White que s'ha descrit abans. En canvi, les aixades actuals són del grup de les *asciæ*, juntament amb l'aixa de fuster.

L'intent proposat ens porta a les identificacions següents: Núm. 1: *Falx mesoria* o *stramentaria* (segons Cató, Isidor no en parla).

Núm. 4, 5 i 6: Es tracta de podalls o *falces* per la poda dels arbres i la vinya (seguint a St. Isidor). Els exemplars amb destraleta a l'arc exterior segurament *falces vinitoriae* (ja a Columel·la), *vinatica* o *putatoria* (segons Pal·ladi). Possiblement un únic cas de *falx arboraria* (Diari d'excavacions, any 1946, pàg. 3), més forta, amb un mànec llarg (Isidor). També podria ésser "(...) *falcastrum quibus vepres secantur (...)*" per tallar les mates d'esbarzers o rostolls (Isidor).

El grup de les aixades es presenta a més, amb eines de doble funció (per exemple, aixada-destral) i correspon a les *asciæ*, *ligones*, *sarculos*, amb dos tipus: simple o amb dues dents o bidenta (Pal·ladi i Isidor). Formen part d'aquest grup:

Núm. 12 i 13: aixades o cànecs amb punta (*legones*), no recollida per White.

Núm. 14 i 15: es tracta d'aixades-pics (*dolabra*) o aixada destrala.

Núm. 10 i 11: rastrells o *raster* (Isidor).

Núm. 8, 16 i 18: es tracta de destrals o *dolabra* (s. Pal·ladi).

És interessant el grup de *forceps* o *forfex*, tisores, els números 67 a 74 de l'inventari, entre d'altres, alguns probablement per castrar el bestiar (Pal·ladi). Els cardadors de llana, núm. 63 a 65, i una esquella de ramat, núm. 66, són altres instruments d'economia ramadera. Hi ha varietat de *cultelli* (ganivets) de caça i de cuina, núm. 39 a 45; només dos exemplars de puntes llança (*pillum*) o javelots de caça (*hastill*), núm. 31 i 38, com elements militars.

No oblidem, però, l'utilatge familiar com les cassoles, cassoletes, plates, fins i tot les claus de pany (núm. 19, 20, 21, 22, 29 i 30). Naturalment el més abundant són els claus.

El llistat actual al Museu de Girona pot ésser així:

1. Falç llarga, de secció plana i forma de fulla d'eucaliptus (Fig. 119,1). Li falta la punta, que es dibuixa en el diari d'excavacions i encara està a les primeres fotografies. Instrument per segar el gra al camp.

Mesura 26,5 cm de llargada per 4 cm d'amplada màxima de fulla

Trobada a la sitja 6 (1946)

Inventari MAC-Girona: 107.107

2-3. Dos fragments d'altres peces iguals (trobades a les cambres 8 i VII-VIII, respectivament (Fig. 119, 2 i 3). Inventari MAC-Girona: 106.964 i 107.087).

4. Podall de perfil corbat (1/2 lluna), de placa plana, amb destraleta a l'exterior del tall i espiga pel mànec (Fig. 119, 4). Probablement per podar arbres o ceps.

Mesura 26 cm de llargada per 4 cm d'amplada màxima de fulla

Trobada a la sitja 6

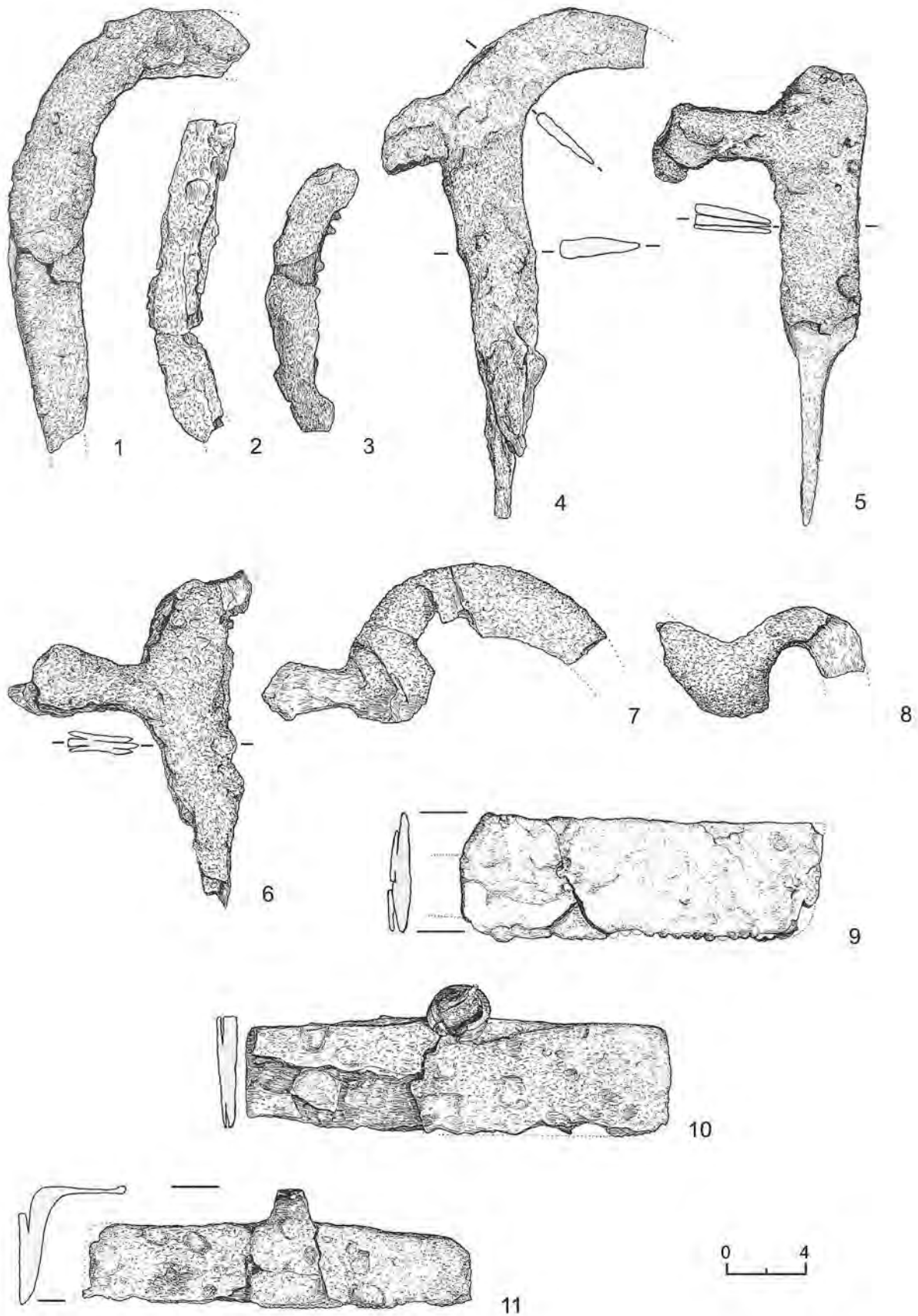
Inventari MAC-Girona: 14.812

5. Part d'un altre podall, amb forta destraleta a l'exterior de la corba de l'eix i mànec fort (Fig. 119, 5). Falta la part de la fulla tallant.

Mesura 23,1 cm de llargada per 4 cm d'amplada màxima de fulla

Trobat a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 40867

Figura 119. 1-3, fragments de falç llarga; 4-8, fragments de podalls; 9, placa rectangular semblant a una serra de màneg; 10-11, aixades o rastrells.

6. Part d'un podall trencat al final de la corba del tall amb destraleta per vinya (Fig. 119, 6). Espiga pel mànec. Mesura 17 cm de llargada per 4 cm d'amplada màxima de fulla
 Trobat a la cambra IX
 Inventari MAC-Girona: 107.013.
- 7-8. Dos fragments de podalls, el primer segurament per la vinya, amb destraleta al revers (Fig. 119, 7 i 8). El segon també amb destraleta. La resta del disseny és molt difícil atesa la mala conservació.
 Mesuren 17,4 cm i 10,6 cm de llargada, respectivament, per 3,6 cm d'amplada màxima de fulla
 Trobats a la cambra VII
 Inventari MAC-Girona: 14. 814 – 106.958.
9. Placa rectangular, amb dents a un dels costats llargs, semblant a una serra de mànec (Fig. 119, 9). No hi ha restes d'inserció de mànec a la cara oposada a la serreta, el que faria possible que pogués tractar-se d'una rasqueta.
 Mesura 17,9 cm de llargada per 6,1 cm d'amplada
 Trobada a la cambra II b, sitja 13
 Inventari MAC-Girona: 106.873
10. Aixada plana o rastrell, ampla i curta, amb espiga pel llarg mànec, fixat amb dues anelles de ferro (Fig. 119, 10). Podria ser, també, una rasqueta per aplanar el camp o l'horta.
 Mesura 21,2 cm de llargada per 5,7 cm d'alçada
 Trobada a la cambra VII
 Inventari MAC-Girona: 14.817
11. Aixada o rastrell, semblant a l'anterior, amb espiga a la cara llarga inclinada on s'insertaria el mànec (Fig. 119, 11).
 Mesura 19,3 cm de llargada per 4 cm d'alçada
 Trobat a la cambra VII
 Inventari MAC-Girona: 106.953
12. Aixada en punta i mànec tort a la cara anterior, quasi perpendicular a l'eina. Per cavar la terra i al voltant dels arbres o dels ceps (Fig. 120, 12).
 Mesura 34 cm de llargada per 10 cm d'amplada màxima
 Trobada a la sitja 6
 Inventari MAC-Girona: 107.106
 Actualment en dipòsit al Museu de la Ciutadella de Roses.
13. Aixada, com l'anterior, amb fort mànec quasi paral·lel a l'eix, amb una potent espiga al llarg de la part interior de la fulla (Fig. 120, 13).
 Mesura 39 cm de llargada per 9 cm d'amplada màxima
 Trobada a la cambra VI
 Inventari MAC-Girona: 14.813
14. Aixada ampla o pic, de fulla corbada i secció quadrangular (Fig. 120, 14). Falta la part d'encaix pel mànec.
 Mesura 12,2 cm de llargada per 2,2 cm de gruix màxim
 Trobada a la cambra III
 Inventari MAC-Girona: 106.986
15. Aixada de fulla corbada, forta pel mànec a manera d'un tall, rectangular (Fig. 120, 15, vista per sobre). Falta part de l'encaix i forat del mànec.
 Mesura 14,9 cm de llargada per 3,8 cm d'amplada màxima
 Trobada a la cambra IV
 Inventari MAC-Girona: 14.811
16. Destral amb el tall més fort a un costat i encaix de mànec en el centre, rectangular (Fig. 120, 16).
 Mesura 25,8 cm de llargada per 5 cm d'amplada màxima al mànec
 Trobada a la sitja 6
 Inventari MAC-Girona: 14.816
17. Destral amb encaix reforçat pel mànec cilíndric (Fig. 120, 17).
 Mesura 16,4 cm de llargada per 5 cm d'amplada màxima al mànec
 Trobada a la cambra VII, sitja 6.
 Inventari MAC-Girona: 14.815
18. Destral de tall corbat i mànec fort, rectangular (Fig. 120, 18).
 Mesura 15,4 cm de llarg i 5 cm d'ample de mànec.
 Trobada a la cambra 20, sitja 2.
 Inventari MAC-Girona: 107048
 Actualment en dipòsit al Museu de la Ciutadella de Roses
19. Plat pla, rectangular, amb lleugera vora soldada (Fig. 121, 19). Falta el mànec o l'agafador, segurament a uns dels costats corbats del rectangle.
 Mesura 23,6 cm de llargada per 16,4 cm d'amplada per 4,2 cm d'alçada
 Trobat a la sitja 6
 Inventari MAC-Girona: 107.104
20. Plat semblant a l'anterior, trencat en set fragments; amb lloc pel mànec al costat curt (Fig. 121, 20).
 Mesures aproximades: 11,4 cm de llargada per 7,9 cm d'amplada
 Trobat a la cambra III
 Inventari MAC-Girona: 106.997
21. Cassola o paella de forma circular i llarga; agafador doblat (avui perdut de la part doblada) (Fig. 121, 21).
 Mesura 13,2 cm de diàmetre i 22,3 cm de llarg l'agafador
 Trobada a la sitja 6

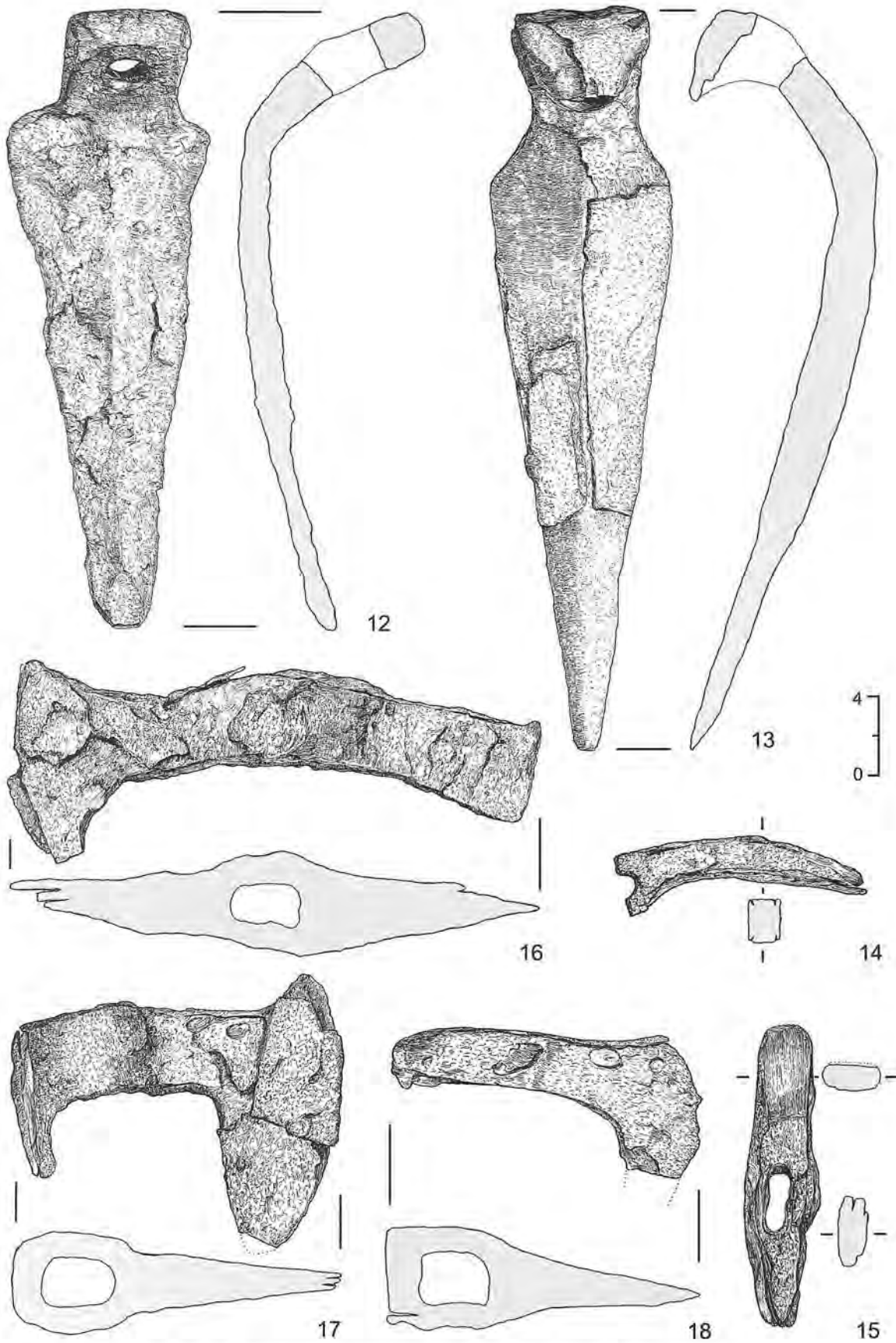

Figura 120. 12-13, aixades; 14, aixada ampla o pic; 15, aixada de fulla corbada; 16-18, destrals.

Inventari MAC-Girona: 107.105

Actualment en dipòsit al Museu de la Ciutadella de Roses

22. Cassola circular amb lleugera vora de la mateixa peça i mànec llarg (Fig. 121, 22). Podria ser un gresol de fundició

Mesura 10,5 cm de diàmetre per 24,5 cm de llargada total (13 cm el mànec)

Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 106.954

23. Tenalles, segurament de fundició (Fig. 121, 23). Dues tiges llargues i articulades en un extrem, el de la tenalla, amb un clau. La part inferior doblegada a la manera d'anella.

Mesura 25,5 cm de llargada per 1,2 cm gruix tija

Trobada a la cambra VI

Inventari MAC-Girona: 107.083

Actualment en dipòsit al Museu de la Ciutadella de Roses.

24. Peça llarga amb un solc al centre a manera de cullera (Fig. 121, 24). Probablement peça també de fundició.

Mesura 16,7 cm de llargada per 3 cm d'amplada màxima

Trobada a la cambra VI

Inventari MAC-Girona: 107.084

25. Possible martell amb forats d'inserció pel mànec (Fig. 121, 25).

Mesura 8,2 cm de llargada per 3,2 cm d'amplada al mànec

Trobat a l'habitació 6

Inventari MAC-Girona: 107.077

26. Sivella rectangular amb agulla (Fig. 121, 26).

Mesura 8,7 cm d'amplada per 6,1 cm d'alçada

Trobada a la sitja 4

Inventari MAC-Girona: 107.037

27. Sivella rectangular amb agulla (Fig. 121, 27).

Mesura 5,2 cm d'amplada per 5,2 cm d'alçada

Trobada sense referència

Inventari MAC-Girona: 106.915

28. Sivella rectangular amb agulla (Fig. 121, 28).

Mesura 5 cm d'amplada màxima conservada per 8,8 cm d'alçada

Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 106.959

29. Clau de pany de dues tiges (Fig. 121, 29). De secció rectangular, unides per un clau que permet doblar-la per l'extrem a manera de pinta de tres punxes; dues de la mateixa tija, doblegades en angles rectes i una

tercera doblegada al mig. És peça comú en l'utilatge romà. Avui la part externa de la tija s'ha perdut.

Mesura 7,1 cm d'amplada màxima per 4,9 cm d'alçada màxim. La tija doblegada 18,8 cm de llargada

Trobada a la cambra VII, VIII

Inventari MAC-Girona: 107.042

30. Un altre exemplar igual, de mides més grans (Fig. 121, 30). Es va trobar doblegat; una part de la tija ha desaparegut i no es conserven més que les dents.

Mesura 8,7 cm d'amplada màxima per 12,8 cm d'alçada màxima. La tija 20,3 cm de llargada

Trobada a la cambra VII, VIII

Inventari MAC-Girona: 107.043

Eines de caça, llances o javelines i coltells. Instruments de cuina.

31. Gran punta de llança (Fig. 122, 31). L'extrem superior té forma de sageta romboïdal amb aresta a cada cara i l'inferior de tub cònic-cilíndric pel pal, segurament llarg, de fusta.

Mesura 40 cm de llargada per 4,3 cm d'amplada màxima de la punta

Trobada a la sitja 4 (1946)

Inventari MAC-Girona: 107.108

32. Punta de llança del mateix tipus, sense diferenciar el perfil de la part anterior, que segueix fins a l'extrem d'inserció del bastó de fusta, amb un encaix cilíndric (Fig. 122, 32). És del tipus anterior sense accentuar l'aspecte romboïdal de la punta.

Mesura 30 cm de llargada per 3,4 cm d'amplada màxima de la punta

Trobada a la habitació 6

Inventari MAC-Girona: 40767

Actualment en dipòsit al Museu de la Ciutadella de Roses.

33. Punta de llança amb extrem romboïdal i aresta per separar les dues plaques de la sageta (Fig. 122, 33). Tub cilíndric pel mànec de fusta.

Mesura 28,8 cm de llargada per 2,5 cm d'amplada màxima de la punta

Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 106.933

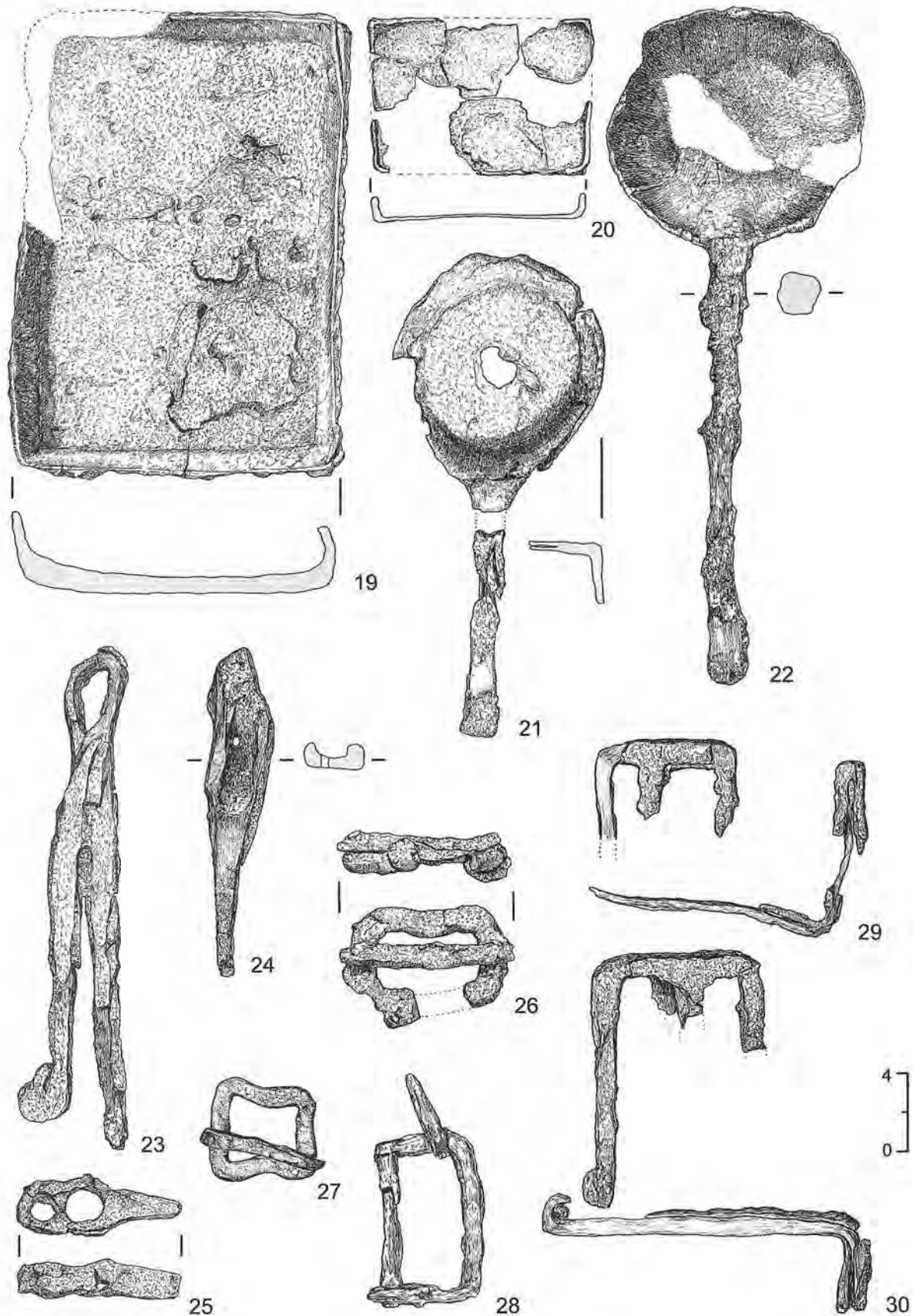
34. Punta de llança amb extrem poc diferenciat, seguit pel cilindre del bastó (Fig. 122, 34).

Mesura 18,7 cm de llargada per 2,2 cm d'amplada màxima de la punta

Trobada a la cambra 8

Inventari MAC-Girona: 106.963

35. Punta de sageta amb tres arestes i tija al final per a l'emmanegament (Fig. 122, 35).

Figura 121. 19-20, plats plans; 21, cassola o paella; 22, cassola circular; 23, tenalles; 24, peça a manera de cullera; 25, possible martell; 26-28, sivelles rectangulars amb agulla; 29-30, claus de pany.

Mesura 8,19 cm de llargada per 1,4 cm d'amplada màxima
Trobada sense referència
Inventari MAC-Girona: 106.908

Les peces següents són ganivets i tallants o javelines de caça de fulla llarga i plana, estreta, moltes vegades amb dos fils de tall i sempre mànec afegit de fusta o d'os. Espiga de la mateixa peça pel mànec.

36. Petit ganivet de fulla llarga, segurament d'un sol tall (Fig. 122, 36). Espiga forta pel mànec.
Mesura 23 cm de llargada per 3,4 cm d'amplada màxima de fulla
Trobat a la cambra 8^a.
Inventari MAC-Girona: 106.962

37. Ganivet de fulla plana i tija a continuació del llom de la peça, amb un sol tall (Fig. 122, 37). Forma normal d'espiga per un mànec de fusta o d'os.
Mesura 8,7 cm de llargada de fulla i 9'4 cm d'espiga del mànec.
Trobat a la cambra VII
Inventari MAC-Girona: 106.955

38. Ganivet o javelina de fulla llarga plana, amb espiga pel mànec (Fig. 122, 38).
Mesura 23,6 cm de llargada per 3,7 cm d'amplada màxima de fulla
Trobat a la cambra 6
Inventari MAC-Girona: 40768

39. Ganivet de fulla plana amb restes de la tija pel mànec (Fig. 122, 39).
Mesura 9,17 cm de llargada per 1,7 cm d'amplada màxima de fulla
Trobada sense referència
Inventari MAC-Girona: 106.912

40. Ganivet de fulla plana amb restes de la tija pel mànec (Fig. 122, 40).
Mesura 10,3 cm de llargada per 1,4 cm d'amplada màxima de fulla
Trobada sense referència
Inventari MAC-Girona: 106.913

41. Ganivet de fulla plana amb restes de la tija pel mànec (Fig. 122, 41).
Mesura 10,3 cm de llargada per 2 cm d'amplada màxima de fulla
Trobada sense referència
Inventari MAC-Girona: 106.911

42. Ganivet de fulla plana llarga, amb dos fragments units (Fig. 122, 42). Espiga forta pel mànec.
Mesura 22 cm de llargada
Trobada a la cambra 8
Inventari MAC-Girona: 106.965

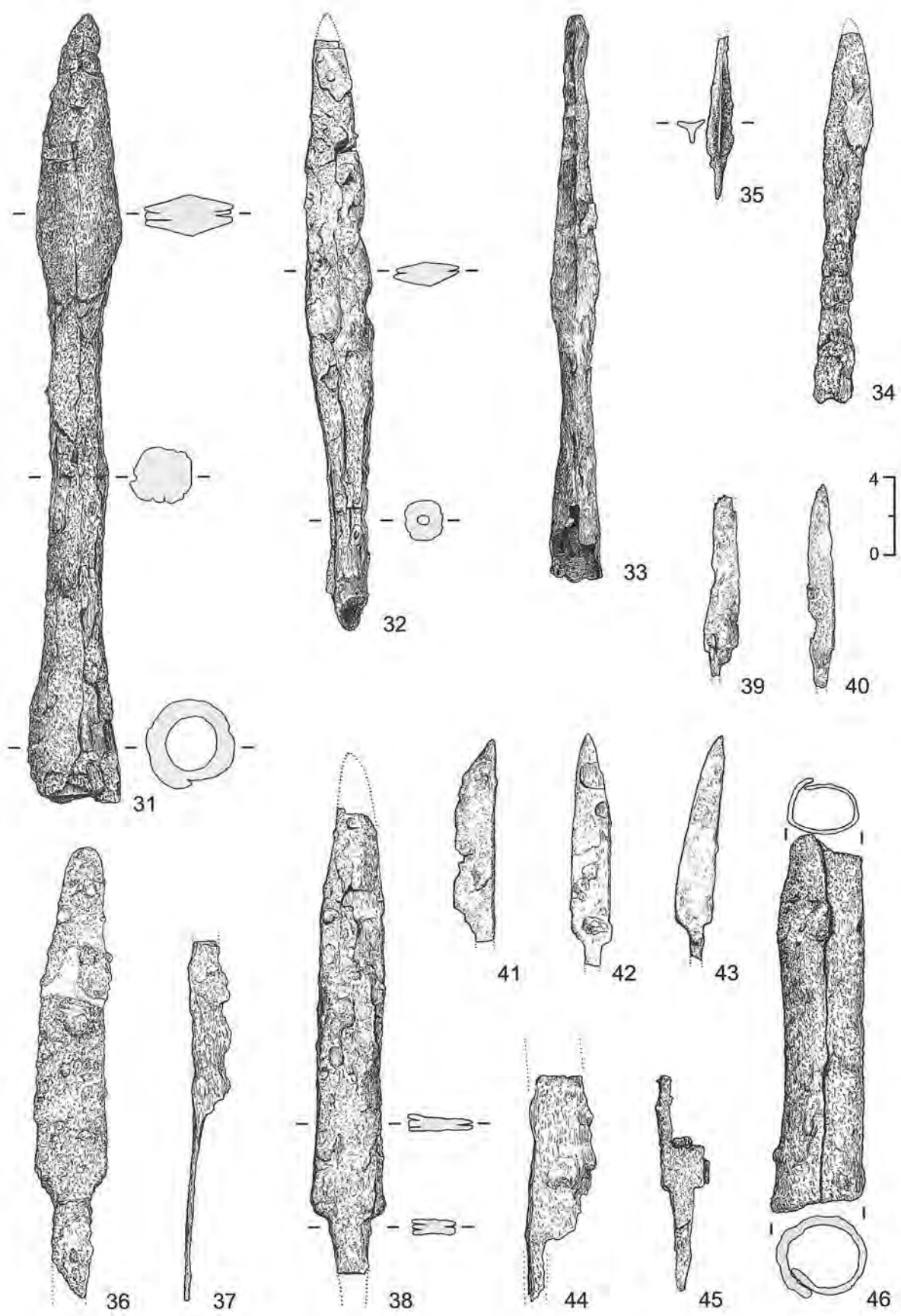
43. Ganivet de fulla plana amb restes de tija pel mànec (Fig. 122, 43).
Mesura 11,7 cm de llargada per 2 cm d'amplada màxima de fulla
Trobat a la cambra 8
Inventari MAC-Girona: 106.910

44. Fragment de ganivet de fulla plana amb restes de tija pel mànec (Fig. 122, 44).
Mesura 11,4 cm de llargada per 3,3 cm d'amplada màxima de fulla
Trobat a la cambra VII
Inventari MAC-Girona: 106.957

45. Fragment d'identificació difícil (Fig. 122, 45). És una peça de llom fort que continua com espiga de mànec i s'eixampla per subjectar una fulla de tallant.
Mesura 10 cm de llargada
Trobat a la cambra IX
Inventari MAC-Girona: 107.025

46. Tub cilíndric de planxa de ferro enrotllada a l'extrem d'una llança com la núm. 32, trobada al mateix lloc (Fig. 122, 46).
Mesura 19,4 cm de llargada màxima per 4,5 cm de diàmetre
Trobat a la sitja 4
Inventari MAC-Girona: 106.937

La resta de ferros del poblat, tenen funcions, sobretot, d'elements de construcció de fusteria, per les cabanes o per l'utilatge casolà. Hi ha una notable abundància de formes, generalment varetes o tiges de secció circular o quadrada, estretes, llargues, i una infinitat de formes per usar com a suport o unió d'elements de fusta, baldes, portes, etc. Així són molt abundants els claus, de construcció, de mides diverses; des de grans i llargs exemplars, fins a peces curtes, totes elles molt robustes. L'inventari complet s'ha fet al MAC-Girona, amb dibuixos de la totalitat de les peces. No creiem necessària la publicació de tots els exemplars de les peces de manera detallada, com hem fet fins ara. Alguns dels més singulars, però, ens poden ajudar a explicar la funció concreta dels ferros, o bé, pensar quin tipus de fusta, taulons, podien aguantar i, moltes vegades,

Figura 122. 31-34, puntes de llança; 35, punta de sageta; 36-44, fragments de ganivets de fulla plana; 45, fragments per subjectar una fulla de tallant; 46, tub cilíndric de planxa de ferro.

donar-nos el gruix de les fustes utilitzades en la construcció. De totes maneres, en les col·leccions i els dibuixos del museu estan agrupats, minuciosament, pel lloc de procedència, i formen conjunts d'utilització, probablement, en els mateixos fustatges casolans.

Intentarem agrupar-ne alguns per la seva forma o conjunt.

47-48. Punxons cilíndrics, llargs i llisos (Fig. 123, 47 i 48).

Mesuren 28,9 cm i 28,7 cm de llargada, respectivament
Trobats a la cambra III

Inventari MAC-Girona: 106.988-106.989

49. Barreta, tipus punxó, amb l'extrem superior aixafat i l'inferior amb punta, de secció circular (Fig. 123, 49).

Mesura 29,3 cm de llargada i 1,6 cm de gruix màxim
Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 106.942

50. Semblant a l'anterior, però li falta la punta (Fig. 123, 50).

Mesura 19,4 cm de llargada i 1,4 cm de gruix màxim
Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 106.941

51. Barreta recta, de secció quadrada, doblada a mar-tell i xafada com a cabota d'un clau (Fig. 123, 51).

Mesura 27,4 cm de llargada (5,8 cm l'extrem doblegat) i 1,1 cm de gruix màxim

Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 106.939

52. Barra de secció cilíndrica, acabada en forma d'aixa, a manera de cullera perpendicular a la tija general, amb les vores molt esmolades (Fig. 123, 52). És tracta d'una eina tallant, segurament per polir fusta.

Mesura 28 cm de llargada (6,5 cm l'extrem doblegat) i 1,3 cm de gruix màxim

Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 106.940

53. Barreta, amb els dos extrems doblegats, de secció rectangular (Fig. 123, 53).

Mesura 27,5 cm de llargada (7 cm els extrems doblegats) i 1,5 cm de gruix màxim

Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 106.938

54. Barreta de secció quadrada, doblada en els extrems a manera d'agafador (Fig. 123, 54).

Mesura 17,7 cm de llarg i 5'5 cm els costats doblats per 1,8 cm de gruix

Trobada a la cambra III

Inventari MAC-Girona: 106.984

55. Una barreta recta doblada només d'un costat, en angle recte (Fig. 123, 55).

Mesura 13 cm i 5 cm la part doblada.

Trobada a la cambra III, sitja 13

Inventari MAC-Girona: 106.875

56. Barreta cilíndrica, llarga i llisa, relativament doblegada (Fig. 123, 56).

Mesura 21 cm de llargada per 1,4 cm de gruix màxim

Trobada a la cambra III

Inventari MAC-Girona: 106.990

57. Barreta cilíndrica, allargada (Fig. 123, 57).

Mesura 19,5 cm de llargada per 1,4 cm de gruix màxim

Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 40867

58. Barra a manera de gran clau doblat a la part de dalt, en arc potent, del mateix gruix de la peça (Fig. 123, 58).

Mesura 18,5 cm de llargada, per 1,8 cm de gruix màxim i 4 cm de diàmetre l'anella

Trobada a la cambra IV

Inventari MAC-Girona: 106.987

59. Barra cilíndrica, doblada pels dos extrems, amb ganxo circular a l'extrem superior i una anella a l'inferior (Fig. 123, 59).

Mesura 16,7 cm de llargada i 1'5 cm de gruix màxim

Trobada a la cambra IV

Inventari MAC-Girona: 106.998

Actualment en dipòsit al Museu de la Ciutadella de Roses

60. Barreta fragmentada, que presentava una mena d'anells (Fig. 123, 60).

Mesura 6,3 cm de llargada

Trobada a la cambra IX

Inventari MAC-Girona: 107.012

61. Barreta en forma de nansa o agafador, amb els extrems doblegats en forma de ganxo (Fig. 123, 61).

Mesura 25,1 cm de llargada per 7,3 cm d'alçada i 1,3 cm de gruix màxim

Trobada a la cambra VII

Inventari MAC-Girona: 106.934

Instrumentos relacionats amb l'activitat ramadera

62. Restes d'una carda de llana (Fig. 124, 62). Consta de tres fileres de pues enganxades a una placa de ferro rectangular.

Mesura de les pues: 10,2 cm de llargada i 5,3 cm d'amplada total, per 1,5 cm de gruix la placa que les uneix

Trobat a la cambra IV

Inventari MAC-Girona: 107.008

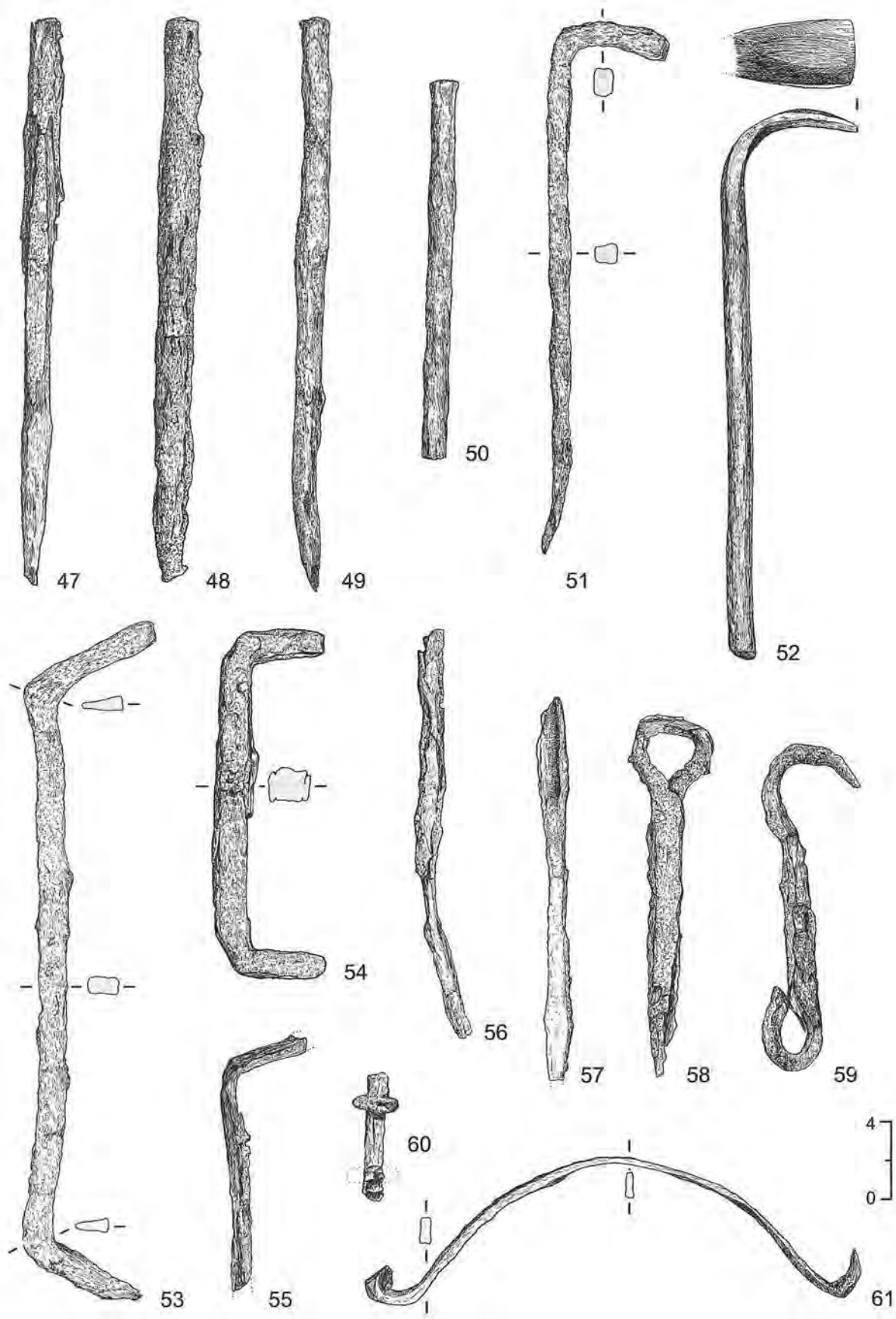

Figura 123. 47-48, punxons cilíndrics; 49-61, barres i barretes de diferents tipologies i funcionalitats.

63. Restes d'una carda semblant a l'anterior (Fig. 124, 63).
Mesura de les pues: 8,9 cm de llargada i 3,5 cm d'amplada total, per 3'9 cm d'amplada la placa que les uneix
Trobat a la cambra III
Inventari MAC-Girona: 106.996

64. Tretze pues soltes corresponents a una altra carda de llana (Fig. 124, 64).
Mesura de les pues: 9,6 cm de llargada màxima
Trobades a la cambra IV
Inventari Museu MAC-Girona: 107.008

65. Altres tres pues soltes, que formarien part també d'una carda (Fig. 124, 65).
Mesura de les pues: 9 cm de llargada màxima
Trobades a la cambra III
Inventari Museu MAC-Girona: 106.996

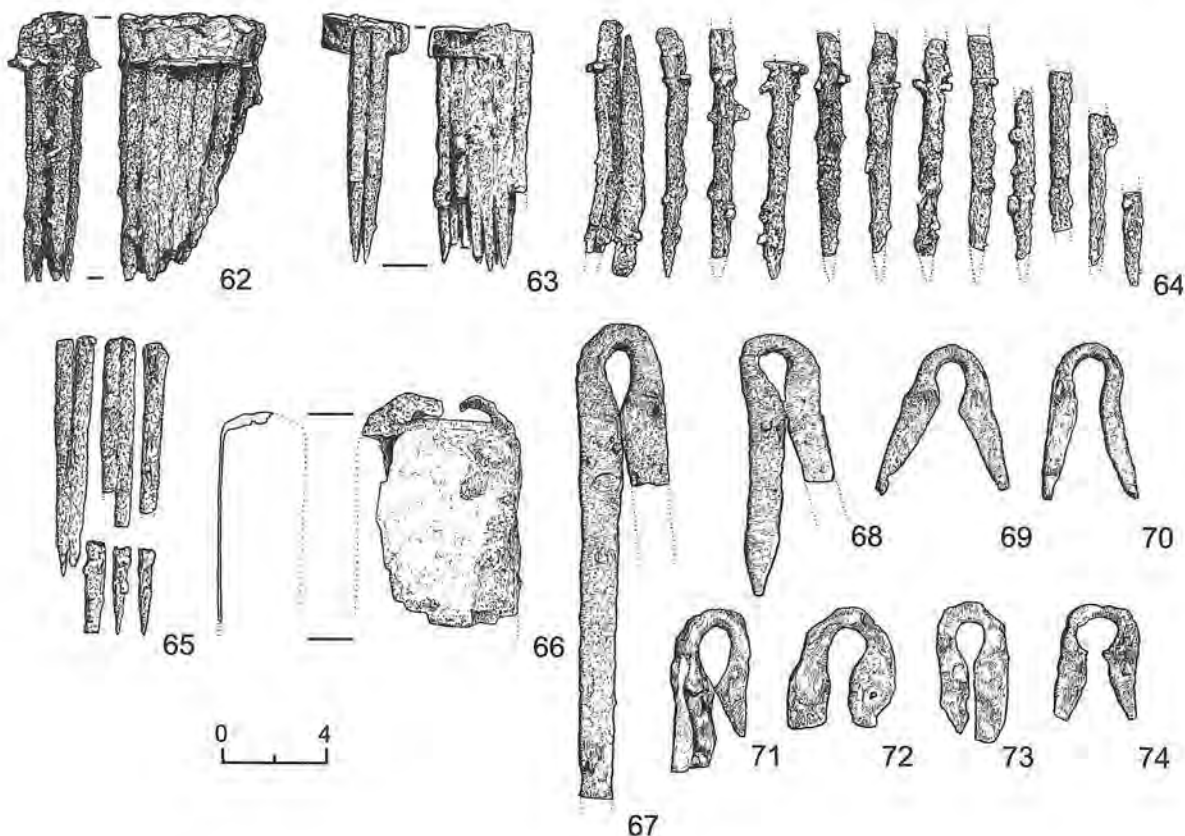
66. Esquella, segurament d'un bòvid, de perfil rectangular i amb angles arrodonits, i una petita nansa a la part superior (Fig. 124, 66).
Mesura 8,5 cm d'alçada per 6 cm d'amplada màximes conservades
Trobada a la cambra II a
Inventari MAC-Girona: 106.943

A l'inventari de dibuixos del museu, sense referència exacta sobre la procedència, hi ha 8 peces semblants (Fig. 124, 67 a 74; inventari MAC-Girona: 106.898 a 106.905), de mides diferents (entre 17'5 i 4'5 cm de llargada màxima conservada), que s'han interpretat com a pinces per capar el bestiar. En algunes, les plaques llargues, que trenquen l'anella de la part superior, són planes i sembla com si tinguessin un tall esmolat per la part interior, a manera de petites tisores. Altres, però, fan pensar en peces que podrien anar fixades a fustes, mentre la part superior, en forma d'anella, sortiria per unir-hi o penjar-hi algun altre element.

L'excavació conté, a més, una munió de claus i punxons sense el cap del clau, i altres fragments de ferro, dels quals una descripció detallada seria poc interessant. Al seu lloc donem el nombre que hi havia a cada cambra o sitja, a les se sumen les peces que ja hem inventariat, funcionalment identificades.

Utilitzem l'ordenació dels mateixos dibuixos del museu, els quals agrupen aquests materials, la totalitat de claus i altres restes de ferro, segons el lloc de troballa. Només apuntem algunes característiques particulars, com la secció de la cabota i les mides, així com el nombre d'exemplars trobats a cada lloc.

Figura 124. 62-63, restes de cardes de llana; 64, pues soltes d'una carda de llana; 65, pues soltes d'una carda de llana; 66, esquella; 67-74, pinces.

75-88. Cambra II: 12 exemplars (Fig. 125, 75-88), de mides diferents, entre 9 i 6 cm de llargada conservada, i de secció quadrada; un d'ells està doblegat en angle recte, per la meitat, i el gruix de la fusta que travessaria seria probablement d'uns 7 cm (núm. 76; inventari MAC-Girona: 106.860). A més hi ha un punxó llarg, doblegat en corba a la part superior, que mesura 15,3 cm de llargada i és de secció quadrada (núm. 75; inventari MAC-Girona: 106.859). També hi ha una anella de 5'5 cm de diàmetre (núm. 88; inventari MAC-Girona: 106.872).

89-100. Cambra III: 12 claus de mides diferents (Fig. 125, 89-100), des dels 13 cm fins als 6,5 cm de llargada màxima conservada, i de secció quadrada (inventari MAC-Girona: 106.972-106.983). Aquests es varen trobar juntament amb una carda de llana.

101-107. Cambra IV: 6 claus (Fig. 125, 101-107) de mides diferents amb cabota aixafada, a manera de claus sense cap, i amb sortints en punxa al llarg de la tija, segurament per fixar millor a la fusta. De 9 cm de llargada, tots iguals. Es desconeix si podrien formar part d'un sol estri. També hi ha una peça llarga, de secció rectangular, amb un punxó a l'extrem, potser una balda de finestra o porta (núm. 101; inventari MAC-Girona: 107.007).

108-118. Cambra II b i sitja 13: un gran punxó ample i de secció plana, amb el cap de secció circular fent una gran anella de 5 cm de diàmetre (núm. 108; inventari MAC-Girona: 106.874). Altres 10 peces, algunes semblants, molt destruïdes (inventari MAC-Girona: 106.877-106.885) (Fig. 125, 108-118).

119-120. Cambra IX: un gran clau (Fig. 125, 119; inventari MAC-Girona: 107.009), i una peça similar a unes estenalles o tisores (Fig. 125, 120; inventari MAC-Girona: 107.010).

121-135. Cambres VII i VIII: Vuit claus de secció quadrada i cap rodó, alguns molt fragmentats, de mides entre els 13 i 7 cm de llargada conservada (Fig. 125, 121-128; inventari MAC-Girona: 107.088-107.095); 4 varetes o tiges de secció quadrada d'entre 12 i 5 cm de llargada (Fig. 125, 129-132; inventari MAC-Girona: 107.099-107.102); i altres elements menors, a més d'una tija amb els extrems doblegats de manera oposada (Fig. 125, 135; inventari MAC-Girona: 107.097).

136-160. Cambres 2 a 8 (Folch i Torres): conjunt de claus, de secció quadrada (inv. MAC-Girona: 106.966 a 106.969; 107.044 a 107.047 i 107.049 a 107.063) (Fig. 126, 136-160), de mides i estat de conservació molt diversos; alguns conserven la cabota, altres estan doblegats. També hi ha algunes barretes de secció qua-

drada, algunes també doblegades (inventari MAC-Girona: 107.049) i restes de dos peus de copes de vidre (inventari MAC-Girona: 106.970-106.971). Hi ha un exemplar amb la barreta helicoidal, similar a un cargol o barrina.

161-218. Cambra 13 (o cambra 7 de Folch i Torres) i sitja 1: conjunt divers de claus, el més gran de 14 cm de llargada, varies barretes, i altres restes d'eines, de secció plana i corbades a manera de petit tallant, no identificables (Fig. 126, 161-218) (inv. MAC-Girona: 106.829 a 106.858 i 106.945 a 106.952).

219-252. Cambra 6: conjunt de claus, alguns amb una anella sota la cabota per privar que s'enfonsi totalment a la fusta, d'entre 19 i 17 cm de llargada (Fig. 127, 219-252). Destaca un punxó llarg, de secció quadrada, doblat a l'extrem amb angle i punta fina per clavar a la fusta, que mesura 23 cm de llargada (núm. 219; inventari MAC-Girona: 107.064). També una barra ample, que uneix dues peces fragmentades acabades amb anella; evidentment d'una estructura de construcció (inventari MAC-Girona: 107.064-107.082 i 107.111-107.115).

Hi ha alguns objectes afortunadament, molt pocs, sense lloc de troballa, ni als diaris d'excavació, ni tampoc en els conjunts, ben etiquetats al museu, però sense cap indicatiu de la seva procedència dintre del jaciment.

Com és normal, la major part de les peces que s'han conservat a l'excavació són les de menys interès de cares a ser reaprofitades, ni útils per cap altre mena d'utilització o de canvi. D'aquesta manera abunden els ferros de construcció i les eines de treball que poden fàcilment destruir-se. En canvi l'explotació i el saqueig de l'hàbitat fins el moment de l'excavació quasi no ha deixat objectes de valor o interès, com poden ser els bronzes, els vidres o les ceràmiques. Per tant, una estadística de les troballes depèn, sens dubte, del que ha quedat després dels anys d'abandonament.

OBJECTES I ÚTILS DE CUINA I TAULA

ELS VIDRES

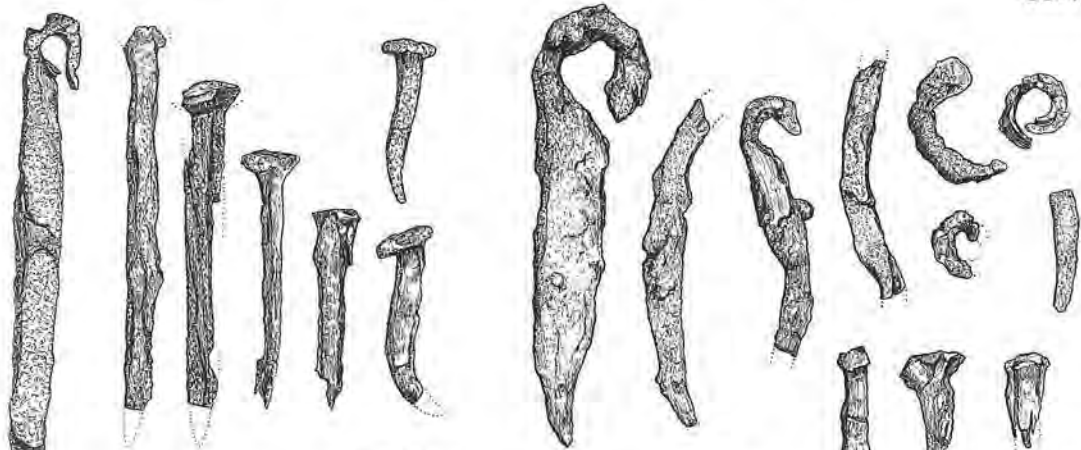
Les troballes de vidres generalment molt fragmentades, formen un dels conjunts més interessants i peculiars entre el material arqueològic de les excavacions de Puig de les Muralles. Malauradament només es tracta de fragments no sempre identificables amb formes i tipus concrets, però prou abundants per pensar en l'ús de got per beure, i algun gran plat, en la vida domèstica del poblat. No és gens freqüent descobrir peces més o menys completes en l'excavació de zones d'hà-

75-88

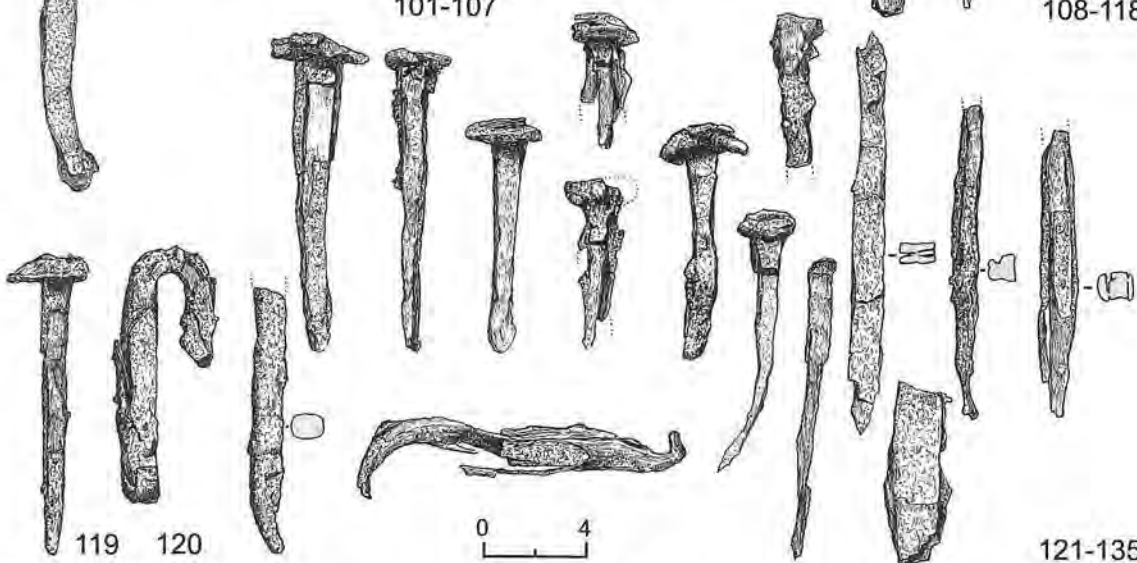

89-100

101-107

108-118

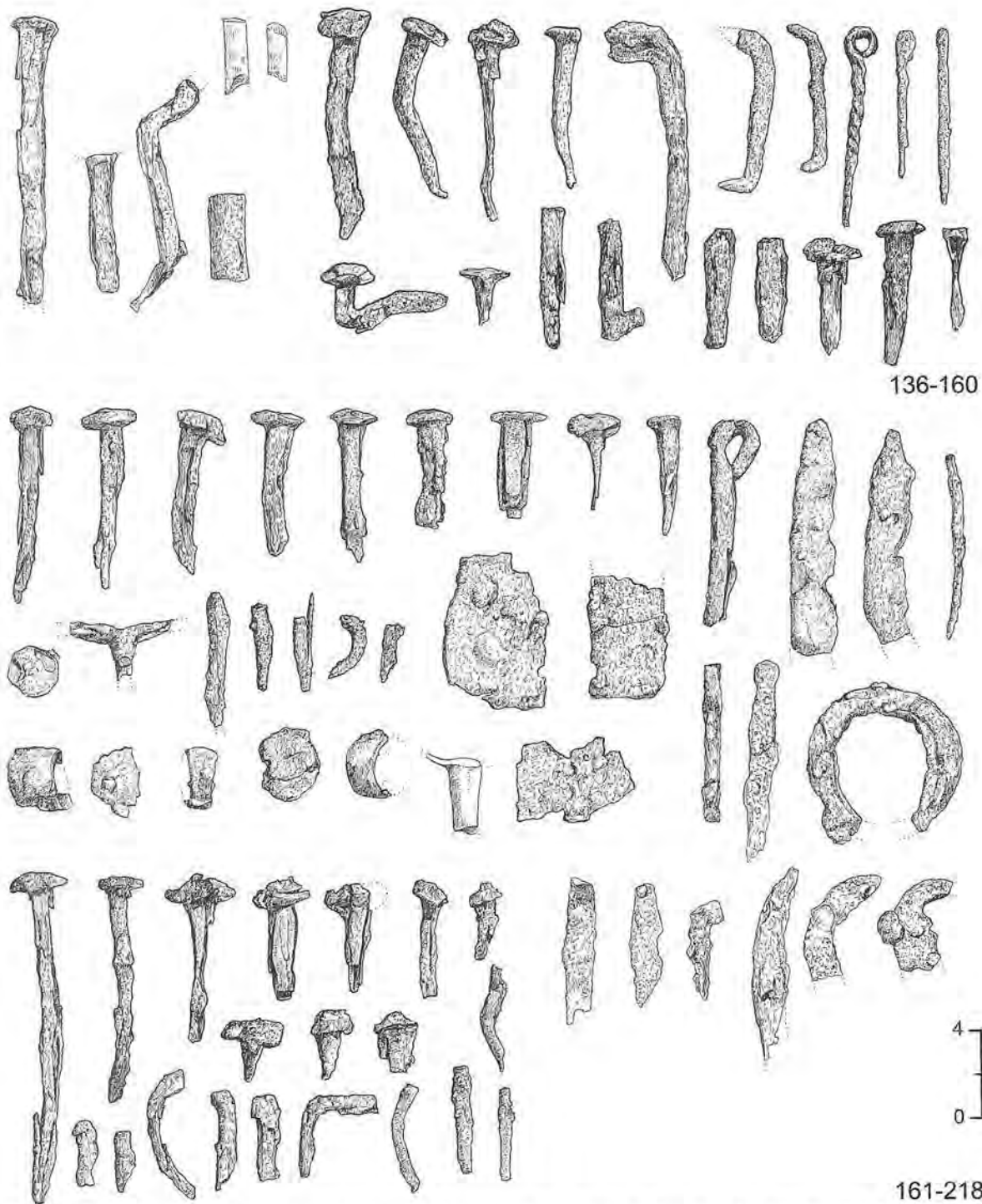

119 120

0 4

121-135

Figura 125. 75-87, claus de diferents mides; 88, anella; 89-107, claus de diferents mides 108-118; punxons de diferents mides; 119, clau; 120, peça d'unes tenalles o tisores; 121-135, claus i varetes de diferents mides i tipologies.

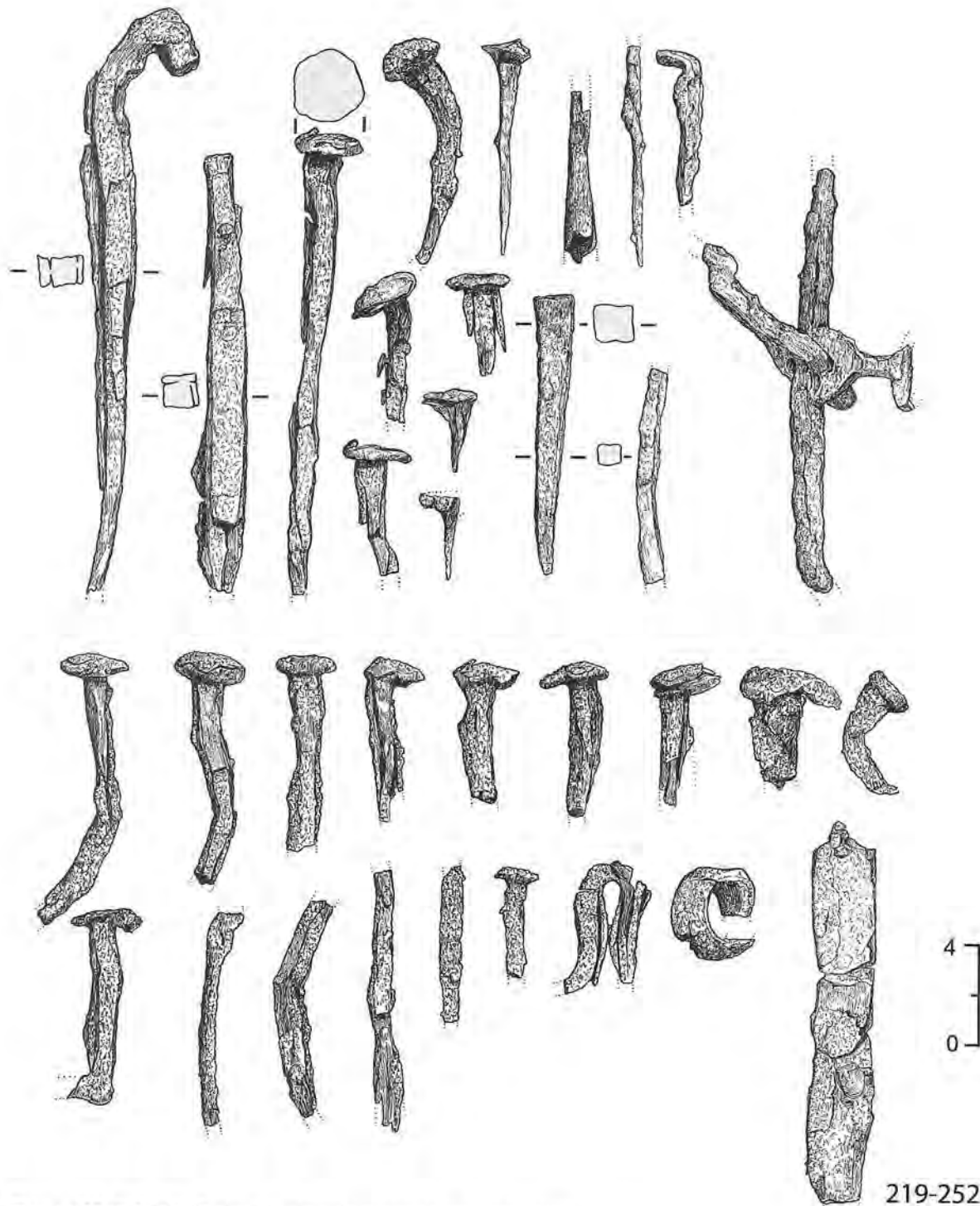

Figura 126. 136-160, conjunt de claus i barretes de diferents mides i restes de dos peus de copa de vidre; 161-218, conjunt de claus de diferents mides i restes d'eines no identificables.

bítat, quan coneixem l'abundància i el gust per l'ús del vidre en temps romans, i posteriorment també, entre la població d'època hispanovisigoda. Malauradament es coneixen pocs exemplars producte de necròpolis d'aquest moment, quan les peces s'haurien trobat pràcticament senceres.

Durant les excavacions del 1917, Folch i Torres, ja anota en els inventaris que dona de les troballes cambra per cambra, que hem recollit en l'estudi de l'informe, la presència de restes de vidres amb descripció de les peces que poden donar alguna forma. Així a la cambra núm. 6 diu que hi ha *un peu de vidre, possiblement*

Figura 127. 219-252, Conjunt de claus i punxons de diferents mides.

d'una copa. També a les cambres 8 i 9, apareix un altre peu i fa constar com quelcom estrany, una peça de mosaic, insòlita d'haver estat ben classificada. Altres vidres, un peu de copa, a la cambra núm. 7, la que va donar la gerreta de bronze, estudiada abans. Les excavacions de 1946 i 1947, també proporcionen abundants fragments de peces de vidre, predominant peus de

copa. Imaginem del mateix tipus de les trobades en la zona d'excavació antiga. En el diari d'excavacions s'anoten minuciosament la major part dels fragments i és dibuixen algun d'ells com el peu o tija d'una copa, amb basament sencer i inici de la copa semiesfèrica (diari pàg. 36). A la Memòria de 1952 (pàg. 176. lám. L), s'anota l'aparició de vidre, sobretot de peus, o millor, tiges de copa

la major part dels trossos la forma predominant; així es diu que n'hi ha de 15 a 20 exemplars. En els inventaris publicats darrerament, el grup creix fins a 32 exemplars fragmentats. A la vegada es senyalen poquíssimes variants de perfils, sobretot, i de decoració de la resta del conjunt.

Josep Mª Nolla ha fet un inventari i estudi de la totalitat dels vidres fins a 43 exemplars, fragments d'exemplars diferents, el que significa una utilització molt normal i extensa en tots els àmbits habitats del poblat⁸³.

Cal referir-se a l'estudi fet per Nolla de tots i cada un dels fragments dels gots trobats i completar així els inventaris de peces de l'excavació, com s'ha fet amb les ceràmiques. En el moment de l'excavació varen etiquetar-se correctament; així a l'estudi de Nolla es dona la procedència concreta dels fragments, com s'havien consignat en els diaris d'excavació. Ho hem anotat abans, quan a les troballes a cada àmbit o sitja a fi de tenir coneixement de l'ús comú d'objectes diversos, sempre, naturalment, que el lloc de troballa i d'ús, siguin coincidents.

Hi ha bones diferències amb el vidre romà, inclòs el més tardà fins els segles V i VI, que segueix la tècnica de fabricació del vidre bufat, amb una varietat gran de color, en la pasta generalment fina i fàcilment oxidable en les superfícies exteriors, el que els dona les irisacions de color tant belles.

A Puig Rom el vidre és de pasta compacta, amb algunes bombolles d'aire que queden de la fabricació, però totalment inoxidable. El color quasi exclusiu és el blau transparent de color força intens i amb no massa variants. Alguna peça recorda al vidre romà, com un peu circular de color groc – taronja intens (Nolla fig. 7) o bé un altre fragment de color torrat – groc daurat (Nolla fig. 23) d'un fons de copa amb decoració d'un filet de pasta blanca fent una decoració de cercles o corbes que recorda bé les tècniques romanes.

La textura de la pasta i la tècnica de fabricació és absolutament coincident amb fragments i peces d'altres jaciments catalans com Vilaclara⁸⁴ i El Bovalar⁸⁵, com direm més endavant.

Entre les formes reconegudes per Nolla, al costat de la més corrent identificada des de l'excavació de copa troncocònica o semiesfèrica de peu alt i base circular girada, hi ha vasos de forma de got cilíndric o bol obert amb variants normals, que es fa molt difícil identificar correctament al faltar, precisament, el lloc d'inserció amb el peu i d'inici de la forma del vas.

El tipus més abundant i definit del grup és la copa, a manera de calze sobre tija cilíndrica, en pocs casos salomònica, i peu circular gruixut.

La peça millor conservada és la núm. 7 (fig. 3.8) trobada a la cambra III (Diari pàg. 36) que conserva el peu, la tija i l'arrencament de la copa semiesfèrica lleugerament exvasada. Vidre verd clar i transparent. Fou una de les poques peces publicades l'any 1952.

En excavacions posteriors, al poblat d'El Bovalar al Segrià (Lleida) apareix un exemplar del mateix tipus junt amb abundants tiges, alguna salomònica; com a Puig Rom (número 1) que serveix de referència de tipus.

Les mides d'alçada de la tija són de 5 a 6 cm i la copa semiesfèrica. Excepte dues peces, la 15 i la 27 inicien un cos cònic. L'exemplar d'El Bovalar ha estat recollit a l'estudi de Blanca Gamo⁸⁶, al seriar els vidres visigots, com a peça única del seu tipus III, com podria ser també un fragment de la vila romana a La Cocosa de Càceres. Excavacions recents al conjunt de Recópolis a càrrec de Lauro Olmo, posen al descobert un grup de forns de vidre del segon moment del conjunt de la ciutat⁸⁷.

Els estudis continuats de Danièle Foy⁸⁸ donen inventari i tipus de vidre tardà del segle VII i VIII molt caracteritzats de l'àrea provençal en base a les troballes de Marsella i de Saint Blaise, en una àmplia àrea geogràfica des d'Antibes, el lloc més oriental, fins a Port-Vendres al Cap de Creus, de la mateixa família del exemplar de Roses, El Bovalar i Vilaclara (amb una sola tija) de copa. Les modes, la qualitat de les pastes i els tipus formarien una gran família de vidre tardà, però no sabem si a Puig Rom o a El Bovalar es fabricaven peces d'aquest tipus. És evident que la forma de copa de peu alt es repeteix en els tres llocs, quan a França hi ha signes de fabricació en alguns dels poblats inventaris.

83.- Nolla, J.M. 1998, Els objectes de vidre del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses), *Empúries* 50, 237-249, amb 6 figures i dibuixos de perfils que utilitzem en el nostre text, i moltes referències bibliogràfiques.

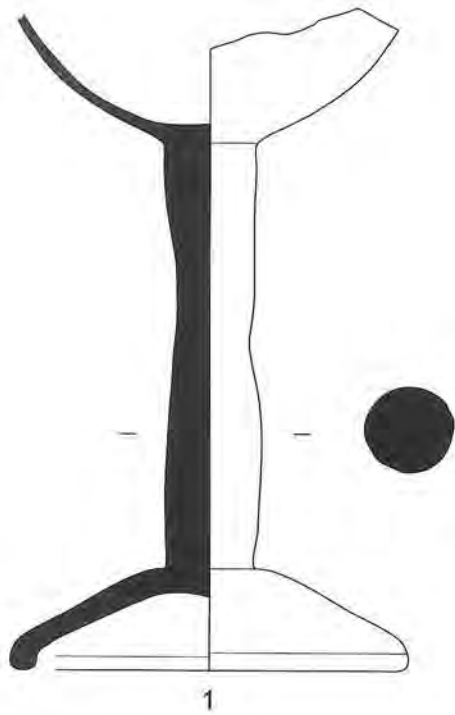
84.- Veure publicació sobre Vilaclara..., cit. lám. 1 a 14, 85-89.

85.- Palol, P. de 1989, *El Bovalar...*, cit. fig. 12. A l'excavació de Pita, M. en una fotografia de Diaz Coronel de material trobat es recullen sis exemples no publicats al catàleg del Museu de Lleida citat.

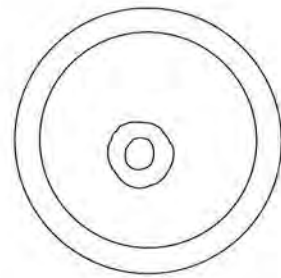
86.- Gamo Parras, B. 1995, Vidrios de época visigoda en España. Una aproximación, in *Le verre de l'Antiquité tardive et du Haut Moyen Âge*, Association Française pour l'Archeologie du Verre, 1993, 307, fig. 5.

87.- Olmo, L. 2003, Comunicació a la VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, Preàctes, València, 47.

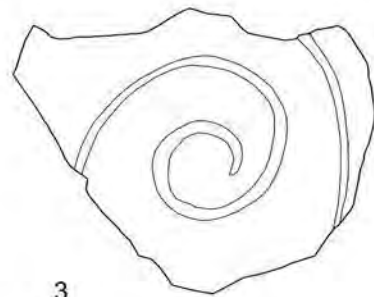
88.- Foy/Bonifay 1980, Éléments d'évolution des verres de l'Antiquité Tardive à Marseille d'après les fouilles de la Bourse, *Rev. Arch. Narbonnaise*, XVII. Sobre tot cal veure Foy, D. 1993 Le verre de la fin du IVe au VIIIe siècle en France méditerranéenne. Premier essai de typochronologie, in *Le verre de l'Antiquité tardive...*, cit. 187-242.

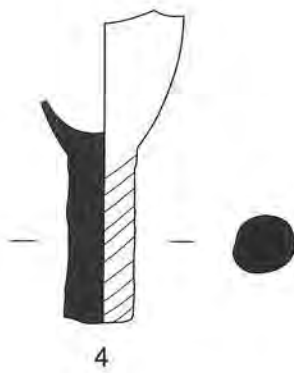
2

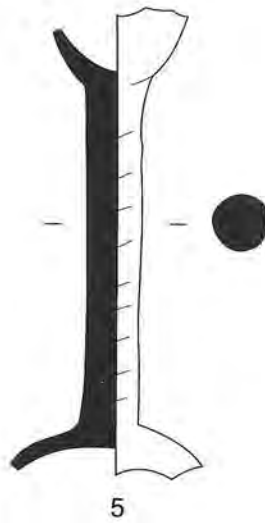
96

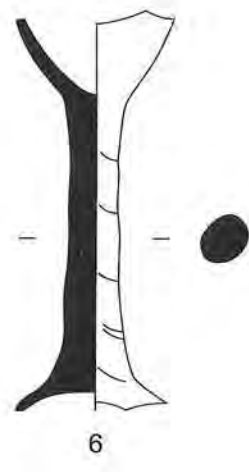
3

4

5

6

Figura 128. Vidres.

En les classificacions i els paral·lels escollits d'aquesta zona provençal, en base als tipus establerts per Foy, Nolla fa un gran esforç per afiliar les peces de Puig Rom. Sobretot el preocupen les copes de tija alta. Distingeix vasos de tija d'uns 6 cm, i d'altres més baixa i fa un paral·lelisme amb les formes 23 i 27 de Foy a la seva tipologia, però només amb fragments de vasos. El tipus 27^m te inicis de copes cònica i s'ha refet tot el perfil completat.

Els exemplars, que cita Foy d'aquest perfil, són un de Ruscino (Roselló), o els de Dassargues que són molt fragmentats i no sabem fins a quin punt identificables. Tampoc les peces del tipus 23, amb una tija curta per un vas gran, és difícil encaixar-les amb els peus cilíndrics de Puig Rom a Roses, evidentment més alts. Però no volem ser massa crítics ja que no coneixem directament els vidres estudiats per Foy.

El que sembla de moment prou definitiu, és la forma, com la copa d'El Bovalar i el gran fragment núm. 6 de Puig Rom, que podrien anomenar tipus Roses – Bovalar.

LES CERÀMIQUES

L'aparició de ceràmiques, així com de vidres, és força abundant entre les troballes de l'excavació de poblat. Malauradament l'estat de fragmentació és molt gran, de manera que es fa molt difícil definir formes amb certa precisió; no així per l'anàlisi i estudi de les peces a través de l'anàlisi de les pastes, de la fabricació i de la cocció.

Durant la campanya de 1917 Folch i Torres assenyala entre el material arqueològic, freqüentment, l'aparició de ceràmica que agrupa en dues classes, negres o grises i rosades o vermelles.

També els anys 46 i 47 hi ha els dos grups de ceràmiques negres al foc reductor, amb tipus d'olletes amb boca ample i trilobulada a la manera dels oinokoes, amb nanses o bé gerretes piriformes. Aquest constituïa un grup en la nostres notes d'excavació. A la Memòria de 1952, definíem un segon grup de pastes groguenques o vermelles, molt més fines, de tipus més difícil de classificar en aquells moments. Finalment alguns trossos d'àmfora que no s'identificaven més que pel botó del peu o per restes de la boca i la nansa. Hi ha una absència total de sigil·lata africana clara D, fora d'un petit fragment gens significatiu i una llàntia cristiana ben coneguda i d'atribució gens dubtosa. Les peces, en el Museu de Girona, varen poder estudiar-se àmplia i

correctament per Nolla i Cases l'any 1996⁹⁰. Els inventaris complets dels exemplars estudiats corresponen perfectament amb les notes del diari d'excavació. Així ho donem, abans al descriure amb la nomenclatura del moment, en els llistes de material de les dues campanyes a les cambres corresponents.

Això permet agrupar les ceràmiques i la seva distribució en el poblat destruït, probablement no sempre coincident amb el lloc concret d'utilització, si bé en algun cas, com en les ceràmiques grises, la freqüència d'un grup dins una mateixa sitja (1, 2) de l'habitació 3 es podria relacionar bé amb el gra del dipòsit.

No és necessari tornar a inventariar les restes ceràmiques de les que el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona només n'ha anotat una sola peça amb el número 2880, un vas gris, que va sortir complet, (Fig. 129, 1)(Nolla fig. 4 núm. 1, tipus número 6 del seu inventari). L'estudi de Nolla i Cases cal, doncs, incloure'l en aquesta relació de materials de l'excavació que hem fet; en tot cas ens permetem fer només algun comentari i pel que fa a la resta d'àmfores valorar les cronologies donades, en relació a les troballes de la Ciutadella i, naturalment, en els problemes de la cronologia i coexistència dels dos llocs humans com a valoració àmplia de les de finals del món romà pre-musulmà.

Nolla i Cases presenten els tipus que havia separat en la meua Memòria i valoren generosament el que es va escriure i publicar el 1952⁹¹.

L'element ceràmic més característic del moment històric del Puig de les Muralles, amb un final a principis del segle VIII, són les ceràmiques negres o grises cuites amb foc reductor; de pastes grolleres, desgredant de quars, mal fetes al torn lent i algun cop allisades a la superfície. Només dos peces, unes de menys completes la núm. 6 de Nolla i Cases (Fig. 129, 1) i l'ampolla núm. 11 (Fig. 129, 2), dibuixades en el diari. Tota la resta es citen com a fragments, alguns creiem, de restauració possible que no s'ha fet.

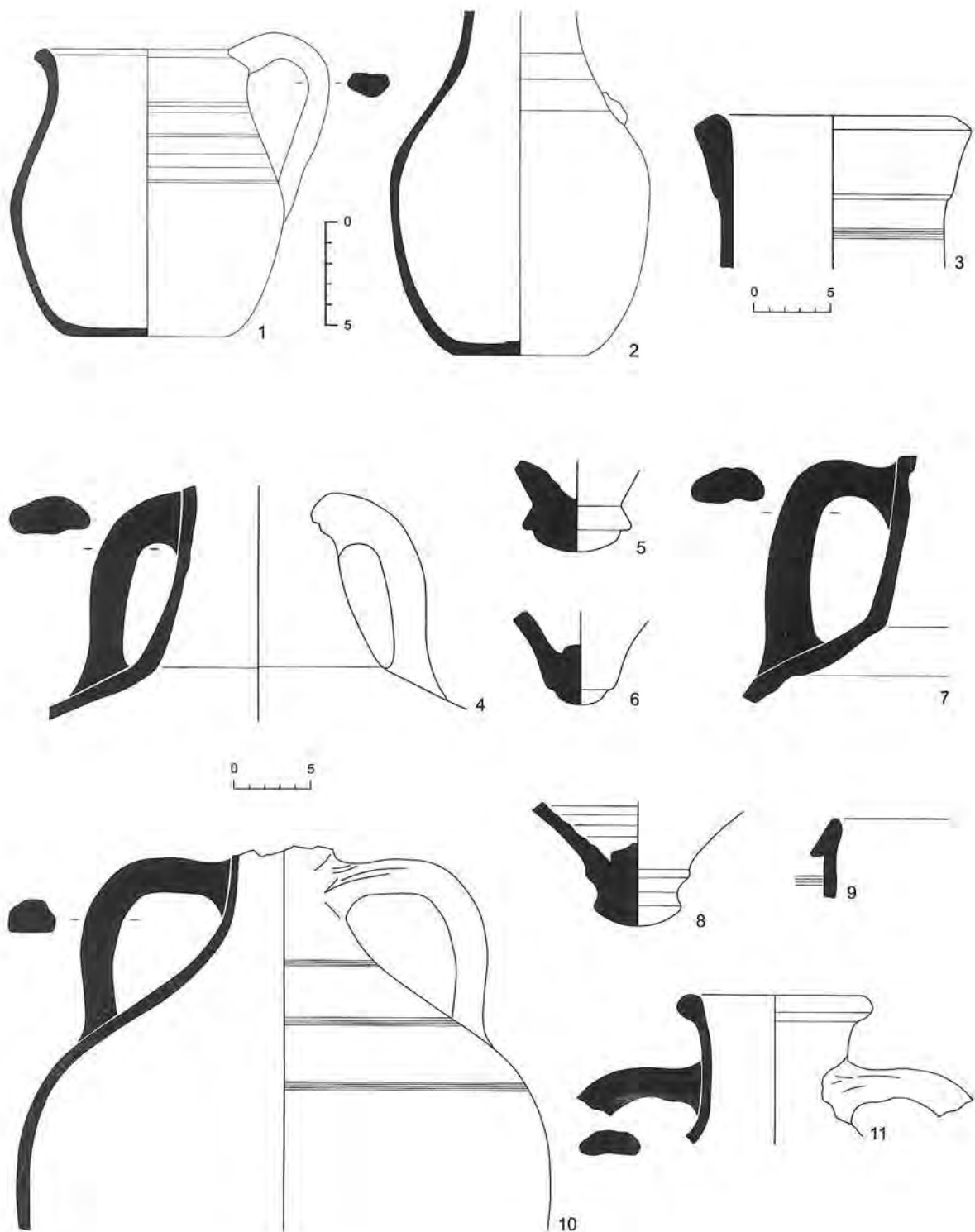
En el moment de la primera publicació buscàvem paral·lelismes formals en el grups de ceràmiques anomenades visigodes castellanés p.ex. de la necròpolis de Piña de Esguerba i Simancas, realment conjunts de cronologia dubtosa, així Simancas evidentment no és posterior a finals del segle V.

Avui coneixem conjunts perfectament paral·lels a aquest tipus. Tant per la composició de les pastes, com per la fabricació i la cocció. Se'n troben exemplars al poblat de Vilaclara, sense que es pugui conservar malaura-

89.- Foy, pag. 211 el descriu amb "*tige lisse ou plus souvent torsadée*" i "*la base des coupes encore attenantes à la tige sont étroites et laissent deviner un profil conique ou tulipiforme*".

90.- Nolla/Casas 1997, Material ceràmic del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses). Contextos ceràmics d'època romana tardana a l'alta edat Mitjana (segles IV-X). *Arqueologia Mediterrània* 2.

91.- Nolla/Casas... cit., 7-9.

Figura 129. 1, Tupí de boca trilobulada; 2, ampolla 3-7, fragments d'àmfora Keay LXII, 8-9; fragments d'àmfora Keay LXI o LXIII; 10-11, fragments d'àmfora Yassí Ada de procedència oriental (dibuix a partir de Nolla/Casas 1997, figs. 4.1, 6.1, 8.1, 8.2, 8.4, 8.5, 8.6, 8.7, 8.9, 8.12 i 8.13).

dament cap forma completa. També són abundats al poblat d'El Bovalar ja citat. Encara que les ceràmiques d'El Bovalar no s'han publicat, concretament tenim una bona taula de formes i altres referències de comparació. També al Museu de Lleida⁹² el catàleg de la seva instal·lació pública, al costat d'una nota descriptiva del poblat i de la basílica, un grup de 7 peces de les excavacions antigues de Pita de tipus idèntic a Puig Rom. Són una olla globular de boca rodona, una gerreta amb nansa com la peça 11 (Fig. 129, 2), de boca trilobulada. Tres altres olles també de boca trilobulada amb nansa, molt semblants a Roses.

Una tipologia força àmplia del material ceràmic d'aquesta família a El Bovalar fou publicat per M. A. Cau, J.M. Macias i F. Tuset⁹³ i una taula de formes de Vilaclara, per Enrich i altres⁹⁴.

Malgrat les semblances i coincidències a tipus predominats com les olletes quasi esfèriques amb nansa o sense, generalment amb boca ampla i bec trilobulat, o bé les gerretes piriformes amb la mateixa boca estreta trilobulada, o bé olles més grans; malgrat la coincidència de pastes i de tècnica de fabricació i cocció que donen un grup molt uniforme per exemplars de Puig Rom, els fragments de Vilaclara i les peces, ben conservades, de El Bovalar, no ens atrevim a pensar en un únic centre de fabricació per aquests llocs tant separats geogràficament, com per altres desconeguts. El caire de peces de fabricació local sembla que sigui el més concret, per ara. En el grup que en els diaris anomenàvem de tradició romana, de pastes fines vermelles o rosades, a part dels fragments d'àmfores fabricades normalment en forn oxidant, en els inventaris publicats només s'inclouen 10 fragments. La major part amb boques de coll alt amb tendència cilíndrica amb lleuger llavi enfora, alguna amb nansa; parets llises o amb incisions circulars paral·leles; si bé a l'estudi no es donen referències arqueològiques pels orígens del tipus ni tampoc peces semblants en el mateix moment cultural. Cal, però, anotar que no existien a El Bovalar i en la superfície de troballa de Vilaclara quasi sempre s'anomenen ceràmiques *mal cuites amb*

guixant, evidentment el grup de les peces de foc reductor grises o negres. Cal doncs, per aquest tipus de color clar (roig, taronja o groc), buscar un possible origen amb tradició romana de ceràmiques fines de cuina o taula. És interessant la relació que es fa de les restes d'àmfora. Cal dir que només es classifiquen 13 exemplars, molt fragmentats, alguns identificats amb seguretat com la forma Keay LXII (Fig. 129, 3 a 7) (Nolla figs 3, 9, 2, 5a, 7 i 9) i dos (Fig. 129, 8 i 9) (Nolla fig. 3, 9 1 i 12) de forma Keay LXI ó LXIII.

Altres fragments de peces més grans molt difícils de classificar i algunes peces, entre elles un gran fragment d'una àmfora de mida mitjana amb dues nanses robustes arrodonides decorades amb bandes incises que assimila a la forma Yassi Ada de procedència oriental (Fig. 129, 10) (Nolla fig. 8 i núm. 13), un dibuix en el diari de l'any 1946 dels materials de la sitja 11, cambra II pàg.41, i possiblement (Fig. 129, 11) (Nolla fig. 3 núm. 4) un coll amb dues nanses de la cambra V (Diari pàg. 43).

No s'ha trobat, a Puig Rom, cap mena de ceràmica Africana D⁹⁵, que hi ha a l'excavació de la Ciutadella on els nivells d'abandonament i reocupació es daten al segle VII⁹⁶. Malgrat que la sigil·lata Africana D es troba durant la segona meitat del VI i VII⁹⁷ es fa estrany que en el poblat de Puig Rom no hi hagi cap fragment com tampoc a El Bovalar o Vilaclara. A Puig Rom, com a peça residual només hi ha una llàntia de cronologia avançada però ben identificada dels segle VI i possiblement més enllà⁹⁸. Les àmfores es daten ja en el segle VII, d'acord amb nivells d'abandonament de la Ciutadella i són dels mateixos tipus que les dels enterraments de temps visigots a prop del port⁹⁹.

La cronologia que es deriva d'aquests materials podria inclinar a datar el poblat a les darreries del segle VI, o millor al segle següent. Nolla i Casas pensen més en els inicis del segle VII, o bé millor a la segona meitat del segle VII¹⁰⁰, que en dates anteriors. Amb poques variants són les dates que proposàvem al 1953, cal remarcar, però que els tipus del segle VII, s'utilitzaven a principis del VIII quan desapareix l'habitat.

92.- Palol, P. de 2002, El jaciment de El Bovalar. Catàleg i quaderns de la Sala d'Arqueologia, Institut d'Estudis Ilerdencs, 107-112. 1.4.2 Fitxes tècniques, pag. 113-116, fig. pàg. 367-368.

93.- Cau/Macias/Tuset 1999, El Bovalar (ceràmica, estudi monogràfic) in *Del romà al romànic...*cit, pag. 363, fig. pàg. 360 i 362.

94.- Enrich/Enrich/Pedraza 1995, *Vilaclara de Castellfollit del Boix (Alt Bages). Un assentament rural de l'antiguitat tardana*, Igualada.

95.- Nieto Prieto, J. 1993, *El edificio "A" de la Ciudadela de Rosas (la terra sigilata africana)*, Sèrie Monogràfica del Centre d'Investigacions Arqueològiques, 14, Girona.

96.- Puig Griessenberger, A.M. 1998, El jaciment de Rhode a la fi de l'antiguitat tardana. Els contextos del s. VII dC a la Ciutadella de Rosas (Alt Empordà), *Pyrenae* 29, pag. 171, 183, 192, pel que fa a les àmfores africanes, apareixen les formes Keay LXII, LXI i XXXV.

97.- Járrega, R. 2001, Las cerámicas de importación en el nordeste de la Tarraconense durante los siglos VI y VII dC. Aproximación general, *V Reunión de Arqueología Cristiana Hispánica*, Cartagena, 1998, Barcelona, 468.

98.- Nolla/Casas..., cit. 11.

99.- Puig Griessenberger..., cit. 183.

100.- Nolla/Casas..., cit. 11, confirmant, per altra banda, la que vaig donar el 1959 del segle VII.

VI. ROSES A LA HISTÒRIA POLÍTICA DEL REGNE VISIGOT

Els grups arqueològics de la Ciutadella i del Puig de les Muralles de Roses formen uns nuclis de poblament humà amb continuïtat des del món grec fins a finals del regne visigot, amb condicions excel·lents també per un comerç marítim, o almenys beneficiat per ser un lloc de desembarcament fàcilment protegit dels vents i ben acollidor. Això dona una autèntica entitat al conjunt a l'actual ciutat de Roses.

No sabem, però, si el lloc pogué jugar algun paper en la dinàmica política del regne. No sabriem acabar aquest comentari arqueològic amb un esquema de la hipòtesi històrico-textual que les troballes de moneda faciliten. Des de fa molts anys la investigació amb dubtes i opinions ben diverses que procurarem reproduir, identifica el lloc de *Roda* o *Rodas*, que apareix a les primeres series monetàries del rei Leovigild amb la ciutat. El fet és molt suggerent i lliga Roses a esdeveniments polítics de la cort, des de Leovigild i a una circulació monetària constant durant tot el regne visigot fins a la singular peça d'Àchila que hem estudiat. El problema avui sembla unànimement superat i s'accepta la identificació del nom *Roda*, *Rodas* de les monedes amb la ciutat de Roses.

L'origen de la hipòtesi s'estableix des de les monedes -trients- encunyats per Leovigild, i continuats per Recared i per Viteric, a la seca de Rodes, el que donaria, ja d'entrada un paper rellevant a la ciutat. La ciutat de *Roda* a Roses encunya moneda des de Leovigild. Es coneixen només dues monedes de sèries diferents del monarca amb el nom de la seca.

Una primera sèrie, que ha donat un ampli joc d'interpretació històrica, és una moneda commemorativa d'un fet històric de l'ocupació de la ciutat, dins el primer grup de moneda on el monarca escriu el seu propi nom a la manera dels emperadors bizantins, com a demostració de poder reial, independent de cap altre tutela.

La moneda d'aquesta primera sèrie diu:

Anvers: *LVVIGILDVS. (RE.)* (Bust de front).

Revers: *CVM·D·I·RODA.* (A la versió de Miles; *CVM DI RODA*) (Creu sobre grades).

Interpretat com *Leovigildus Rex cum Deo intravit Roda*, fent referència a un fet militar de l'ocupació pel monarca, de la població de Roda, seca d'aquesta encunyació.

Una segona sèrie de la mateixa seca diu:

Anvers: *LEOVICILDVS RE.* (Bust de front).

Revers: *RODAS. IVSTVS* (Creu sobre grades).

La moneda de la primera sèrie forma part d'un grup que, per la seva inscripció, s'ha considerat que respon a victòries del monarca durant la seva llarga lluita per aconseguir la unitat territorial del regne en front a bizantins i a la subversió del seu fill Hermenegild, a la Bètica. La sèrie commemorativa s'encunya també en altres seques, la més coneguda per la segona conquesta de Córdoba amb doble retrat i la inscripció: *CORDOBA BIS OBTINVIT* o bé d'altres amb la mateixa al·lusió militar per Itàlica (*CVM DEO ETALICA*), o Hispàlia *CVM DEO SPALI OPTINVIT*, o *ADQVISTA* fins el grup de *Roda*.

L'existència de monedes d'una seca *Roda* o *Rodas*, que es podria identificar possiblement amb la *Rode* romana-visigòtica per la cronologia del poblat del Puig de les Muralles, té un especial atractiu. En realitat és l'únic document històric, al que cal donar una validesa, que pot apuntar alguna novetat concreta a les dades de les troballes arqueològiques. A través de l'arqueologia coneixem amb precisió la fi de l'habitat a Puig Rom, per l'aparició d'un trient del monarca de la Tarraconense oriental, Àchila, de principis del segle VIII. Com hem vist, la cronologia inicial del poblat és poc concreta, probablement durant un segle VII avançat, si bé es pot presumir que fos construït a principis de segle o també en temps finals del VI, cosa no massa probable i de la que parlarem més endavant. És per tant un suport cronològic l'aparició de monedes de Leovigild, Recared i Viteric, és a dir, de 581 fins al 610, que, d'acceptar l'equivalència monedes-seca a Roses ens donarien una certa possibilitat cronològica.

L'existència d'una moneda commemorativa d'un fet militar, de pertànyer a Roses, ens portaria a cronologies entre el 581, segons Miles, fins l'any 610, regnat de Viteric. L'atribució de les encunyacions, sobretot de

Leovigild i Recared, a fets militars, presenta problemes molt concrets, com la identitat, seca i ciutat.

A part del fet numismàtic, una altra font visigòtica, és la revolta de *Paulus* de Septimània contra Wamba, els anys 672-673. Va ésser per nosaltres mateixos un punt de referència, almenys per l'existència de la fortificació. La identificació de la moneda amb Roses ha donat al lloc una dimensió històrica davant els primers anys del govern de Leovigild, arrel de campanyes militars. Malauradament no hi ha cap font històrica, ni a l'abundant obra de Joan de Biclaro, que parlí mai de Roses en relació a les campanyes del monarca en el seu procés d'unificació territorial prop de la costa, el que sembla donaria certa versemblança a la identificació. Cal pensar, però que el fet, junt amb les encunyacions del monarca a Narbona, Roses, *Gerunda*, *Barcino* i *Tarraco* pugui definir, simplement una àrea de domini econòmic i polític concret: en relació a la presència del castre del Puig de les Muralles, però pot ésser, simplement, un resultat de l'espai econòmic reforçat amb les encunyacions a la seca de Roses, no sols de Leovigild (mort el 586) sinó també de Recared (586-601) i de nou Viteric (603-610). En realitat el fet econòmic és vàlid per tot el segle VII i es manifesta de nou en temps d'Ègica, a finals del segle VII i segle VIII.

Es podria fer un llarg discurs sobre els intents d'ubicar la seca *Roda/Rodas*, de la moneda de Leovigild, a la ciutat actual. Encara que és ben conegut, no resistirem a fer una referència ja que en quasi totes les propostes hi juga la presència de fets militars des del principi dels estudis.

Les monedes de Leovigild figuren en els inventaris antics de Heiss i els comentaris d'Aureliano Fernández Gue-

rra¹, identificant la ciutat i la seca, Botet i Sisó dubta sobre la seva identitat amb Roses², mentre que Mateu i Llopis³, Miles i Hillgard⁴ ho accepten malgrat les dificultats històriques. Es refereixen totes elles, des de Mateu i Llopis recollint els comentaris de Fernández Guerra, i el valor commemoratiu de la primera moneda, a les campanyes de Leovigild a la Narbonense, després d'haver sotmès la Carpetània (Alt Guadalquivir) i la revolta dels Bascos (Thomson, veure⁵), abans de les campanyes a la Bètica contra Hermenegild. El que porta a Miles a la data del 581 dels fets i per tant, l'encunyació commemorativa. No creu que la presència de Leovigild a Roses fos part de les campanyes contra Hermenegild, diu concretament que *Hermenegild mai hauria aconseguit guanyar una ciutat tant allunyada com Roses, i tampoc els francs no l'amenaçaren ni ocuparen en aquest període*.

Mateu, Llopis i Hillgard⁶ relacionen les encunyacions amb les campanyes victorioses de Recared contra Gontram de Borgonya, príncep, segons els textos de Gregori de Tours (H.F. VIII. 18) i Joan de Biclaro.

Els arguments de Balaguer⁷ proposen la identificació local de Roses pel fet d'aparèixer monedes encunyades per Carlemany a les mateixes seques que Leovigild, és a dir, Narbona, Barcelona i Girona i *la discutida Roda*. L'àrea política és la que hem dit abans. Aquest fet d'identificació no necessitaria de cap manera la presència de moneda commemorativa i religiosa: *CVM D·I·RODA*; però si en canvi aniria d'acord amb la segona moneda on el monarca es diu *IVSTVS*, títol freqüent a les seques de la Tarraconense. La hipòtesi de Balaguer la porta a identificar una *Roda* de la Bètica amb encunyació commemorativa com a les seques d'Itàlica, *His-*

1.- Heiss, A. 1872, *Description générale des monnaies des rois visigoths d'Espagne*, Paris, lám.I, pag. 84, monedes nùms. 24 i 25. Coincideix la identificació amb el comentari de Grosse, R. 1947, *Las fuentes de la época visigoda y bizantinas*, F.H.A. IX, Barcelona, pàg 192: "Sin duda el rey tomó Rosas por la fuerza armada, pero las fuentes no dicen nada de este acontecimiento. Probablemente también estas dos monedas se batieron en la guerra del 581".

2.- Botet i Sisó, J. 1908, *Les monedes catalanes*. I. Barcelona. Institut d'Estudis Catalans, LXXXII: "Hem inclòs les monedes de Roses, entre les encunyades a Catalunya perquè quasi tots els numismàtics les atribueixen a aquesta població per mes que dubtem molt que sigui encertada l'atribució de dites monedes".

3.- Mateu i Llopis, F. 1936, *Las monedas visigodas del Museo Arqueológico Nacional*. Madrid, 201, 214 i 270-271. Segueix el comentari històric de Fernández Guerra a l'obra de Heiss atribuint el moment de l'encunyació a la revolta de Septimània i ocupació de Narbona. Leovigild també encunya moneda a Narbona sense cap al·lusió militar; Id. 1946, *De la Hispania Tarraconensis visigoda a la marca Hispànica carolíngia*. *Analecta Sacra Tarraconensis*, XIX, diu "para tener un punto de apoyo contra Narbona sitió Rosas...".

4.- Miles, C. 1952, *The coinage of the visigoths of Spain Leovigild vs. Achilla II*. New York, 85. Nega l'atribució de la seca a cap altra Roda. Roda d'Isàbena (Osca), malgrat la no coincidència de seca amb episcopat (Empúries), fins al trasllat en temps musulmans de la seu de Lleida. S'afirma en parlar de les campanyes del rei contra els bascos, que es descriuen, entre 578 i 583 i s'inclina per la data de 581, amb elogis a la crònica a Joan de Biclaro (veure Fontes...IX cit.), sense citar Roses.

5.- Thompson, E.A. 1971, *Los godos en España*, Madrid, pag. 84, notes I, III, pag 396 nota 47. També la pag. 91 nota III, pag 401 nota 73. Refusa les atribucions a les campanyes contra la insurrecció de Septimània defensada per Mateu i Llopis i per Hillgard.

6.- Hillgard, J.N. 1966, *Coins and Chronicles: propaganda in sixth century Spain and the Byzantine background*. *Historia* XV, 503 i ss. Veure també Thompson cit., 403, nota 73.

7.- Balaguer, A.M. 1983, *El problema de la localización de la Roda visigótica*, *Acta Numismática* 13, Barcelona 1983, 110-118.

pali i *Roda*, i del grup que creu més modern de *CORDOBA BIS OBTINUIT* que es refereix a la conquesta de la ciutat al 584.

La hipòtesi de dues seques del mateix monarca amb el mateix nom, amb una separació geogràfica tant important malgrat ésser molt suggestiva, no deixa de plantejar dubtes ben fonamentats.

Un darrer moment històric amb la presència de l'exèrcit reial a la zona actual del Cap de Creus, Tarraconesa mediterrània, té lloc en el moment de la rebel·lió del comte *Paulus*, a la Septimània, contra el rei Wamba, a la primavera de l'any 672, que va portar la guerra al Pirineu Oriental. Aquest fet assenyala la presència del rei a les localitats properes a Roses, tant Girona, com sobretot les *clausurae*, el pas dels Pirineus cap a la Septimània.

Ens varen fer relacionar el moment històric amb el castell de Puig Rom, ja en els primers estudis sobre les excavacions des de l'any 1948 i 1952. És evident que en el moment de la presència dels exèrcits de Wamba al Pirineu Oriental, a principis del darrer quart del segle VII, el castell de Roses feia anys que existia, almenys a la segona meitat del segle VII o durant tot aquest segle, o un xic abans. Això no priva que es pugui fer algunes conjectures sobre la relació del monarca amb el lloc, malgrat que no es cita en els relats de la campanya en les descripcions certament detallades de la *Historia Wambae regis*⁸, de Julià de Toledo.

En tres textos diferents inclosos a l'obra de St. Julià (680-690), es citen escenaris de la lluita. Així, en el més curt i primer dels manuscrits, la famosa *Epístola Pavli perfidi*, on el revoltat *comes* desafia al monarca a lluitar a les *clausurae*: *baixa fins a les clausures allà trobaràs un digne adversari*.

Al següent text, *Història revelionis Pavli adversas Wamba* (10 i 11) explica que el monarca després d'ocupar *Barcino* i *Gerunda* es va dirigir als Pirineus en el reducte anomenat *clausurae*, i allí va vèncer i detenir un grup de partidaris de *Pavlus*.

En el tercer text *Invitatio vilis provinciae Galliae* després de l'ocupació de les *clausurae*, diu: "*amb pes lleuger anem cap a Colliure*".

Hi ha per tant un triangle geogràfic amb un vèrtex a Girona i l'altre les *clausurae*, identificades com el pas de Panissars d'època medieval, i les clausures franceses, final del que anomenen *Via Domitia* i principi de la hispànica *Via Augusta*. Una tercera localitat és Colliure a la banda nord del Cap de Creus. Roses queda

ben a prop sense que hi passin les tropes reials, que d'haver-ho fet, donat el detallisme dels relats, i l'entitat de Roses, no hauria faltat en el text de la campanya militar.

L'existència del lloc en la història política de la monarquia es torna a trobar amb el monarca Ègica, successor d'Ervigi l'enemic dinàstic de Wamba. Ègica encunya moneda a la seca de Roses. El significat que el fet pot tenir des d'un punt de vista polític se'ns escapa, si bé no cal oblidar que des d'Ervigi fins a Àchila (seca de Girona) la circulació sota els monarques Ègica-Wititza i Wititza, lliga amb Àchila i és abundant en els seques de Narbona i Girona, en l'espai d'un regne visigòtic oriental, escindint de Toledo sota Àchila i amb centres polítics i econòmics des de la Vall de l'Ebre (Saragossa), a la capital de la Tarraconense (*Tarraco*), *Gerunda* i Septimània (Narbona).

Fins aquí, el que poden dir-nos els documents no estrictament arqueològica.

La Roses de temps visigòtics degué ésser un nucli urbà prou important i actiu. A més s'hi identifica la seca monetària des de Leovigild a Viteric amb una llarga interrupció des del segle VII fins la represa d'Ègica. La presència d'una troballa de temps de Suintilla i la d'Àchila a Puig Rom fan pensar en una circulació monetària normal durant tot el regne, dins la dinàmica d'un centre urbà artesà i marítim prou actiu. El problema és però l'avaluació del lloc de la seca. En cas de la identificació amb Roses, no sembla probable al castell de Puig Rom malgrat el seu caràcter militar. L'arqueologia no permet cronologies anteriors al segle VII pel castell i no és probable que una seca localitzada a la Ciutadella pogués canviar a Puig Rom a finals del regne com correspondria en la documentació arqueològica del castell.

La correcta datació de les restes arqueològiques tant a la Ciutadella, a peu del port, com al turó fortificat precisament dominant la plana, ha de donar solucions a la continuïtat o contemporaneïtat dels dos llocs evidentment lligats per un mateix horitzó històric, encara que separats en el temps entre un moment ric sobretot al segle IV i VI a la Ciutadella; mentre el grup demogràfic és potent al castell a partir del segle VII.

Es va edificar el castell per protegir el poblament residual del segle VII a la Ciutadella i al port? Probablement la seva presència no cal buscar-la en cap esdeveniment històric de la ciutat, sinó simplement a les circumstàncies de poblament de la regió sempre més actiu i dinàmic a la costa que a l'interior del país.

8.- *Historia Wambae regis. Scriptures regnum merovingiarum* (M.G.H.), Hannover-Leipzig, 1910. Díaz i Díaz, P.R. 970, Julià de Toledo. *Historia del Rey Wamba* (traducción y notas). *Florentina Libentina* 1, 89-113.

VII. ASPECTES SOCIALS I ECONÒMICS DEL POBLAT EN L'ESTRUCTURA DEL POBLAMENT RURAL DELS SEGLES VI-VII

El poblat de Puig de les Muralles de Roses és per les seves característiques d'hàbitat i per les condicions de vida, tant el mateix poblat, com les troballes ornamentals i d'utilització diària, un important espècimen de poblament comunitari a la manera d'un burg medieval, d'un conjunt humà de tradició encara romana tardana coherent i no dispers com sembla que la investigació arqueològica actual intenta definir, dins d'un moviment que està dibuixant un afebliment de l'agricultura i pel contrari una major activitat ramadera que portarà a un fenomen de nova desforestació en busca de pastures de la mateixa manera que el món romà, i pre-romà, ho havia condicionat per l'obtenció de camps de cultiu mantenint sempre un equilibri notable entre cultius – de camp i horta – amb l'explotació del bosc, per l'obtenció d'elements de construcció – fusta – o bé per mantenir el foc i en llocs de costa, per l'obtenció de peces de construcció naval.

Al final del món visigòtic, amb la dispersió dels nuclis habitats a la manera dels burgs medievals, el bosc o bé àrees del mateix, són un recurs riquíssim per la ramaderia, complement d'una agricultura empobrida quan li falta el suport directe del senyor o un centre monacal, que vol dir una producció de consum privat i sense les reserves del mercat urbà. El panorama del nostre país en aquest aspecte socio-econòmic és encara molt desconegut.

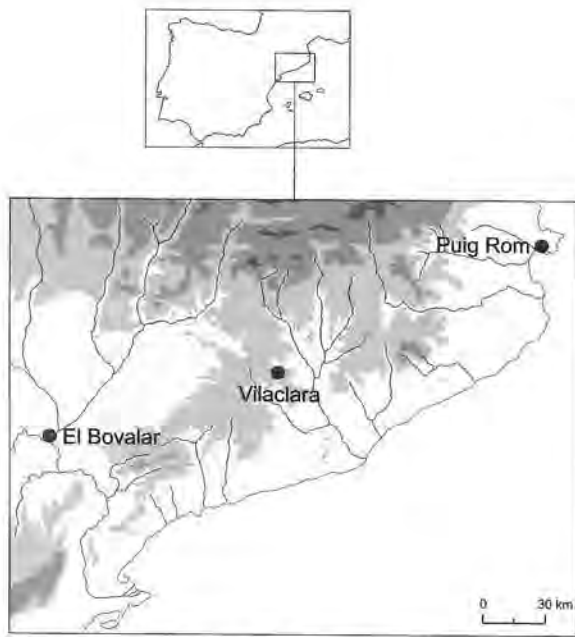
Hi ha molt pocs nuclis humans d'economia bàsicament agrària com a continuïtat de les *uillae* romanes, com a centre de noves comunitats autònomes establertes en llocs de fàcil cultiu moltes vegades aliè a tota organització anterior romana. No s'ha desmuntat però, l'estructura de poder, les ciutats, el nuclis urbans, directors i propietaris del camp, seguiran amb tots els seus desequilibris durant tota l'Edat Mitjana fins avui. És evident que algunes pràcticament desapareixeran amb el regne dels visigots, però la major part tindran una continuïtat manifesta amb la seva projecció a l'explotació agrària.

Els vells propietaris romans i visigots, civils o monacals, amb totes les transformacions degudes als canvis de poder i d'economia seguien en les seves àrees econòmiques com coneixem en el moment de la presència musulmana per la persistència de les funcions senyoriales, i el respecte i tolerància de l'invasor amb els corresponents tractats permeteren mantenir, sovint, l'*status* anterior. És el cas claríssim i que no degué ser l'únic de Teodomir d'Orihuela. Per altra banda, algunes – poques – *uillae* aristocràtiques segurament amb el seu patrimoni com el cas de Vilauba de Banyoles, perduren fins a les darreries del món visigot, abans de desaparèixer sobre la nova realitat medieval musulmana.

Són pocs els exemples que tenim d'hàbitat amb testimonis de domini senyorial civil, episcopal o monacal, el que fa pensar en una relativa autarquia de govern, salvant probablement el pagament d'impostos al monarca. Coneixem tres poblats que corresponen a un mateix moment i a una mateixa economia bàsica agrícola que permeten alguna interpretació de la seva vida quotidiana i administrativa, i una projecció a la resta del territori. El poblat d'El Bovalar a Seròs (Segrià), el castell del Puig de les Muralles de Roses i el poblat de Vilaclara de Castellfollit del Boix (al Bages) (Fig. 130).

Els tres conjunts sovint els hem publicat un al costat de l'altre per les evidents i clares coincidències de l'utilatge personal i les eines agrícoles o d'altres activitats estretament lligades. També per una elaboració primària de l'oli, del vi i de la producció de gra. Però mai se'ls ha unit dins d'un mateix context humà per la dificultat de la seva administració autòctona o el poder polític. Això és un fet que cal assenyalar, per veure la possible varietat de l'hàbitat rural, tant amb dimensions com en categoria, dins una relació econòmica evident.

És clara la dedicació agrícola dels tres llocs, amb la possibilitat d'una altra activitat a Puig Rom. Són dins el mateix artesanat de temps visigot tardà en objectes d'ús personal i eines, les sivelles de cinturó de placa liri-forme a El Bovalar, Puig Rom i Vilaclara; les ceràmiques grises – *oinokoes* – del tipus visigòtic i l'aparició de

Figura 130. Mapa de situació dels jaciments esmentats en el text.

moneda d'encunyació visigoda (El Boveral i Puig Rom). També la importació d'objectes de la Mediterrània central i Bizanci, ben demostrada a El Boveral i Puig Rom. En el món agrari, l'existència de petits trulls d'oli o cellers pel vi, els coneguts *torcula*, a El Boveral i a Vilaclara, acompanyats d'envasos com a restes d'una importació d'oli i de vi d'Àfrica que no s'obté a Puig Rom. En són testimoni les àmfores. La ceràmica de cuina africana, és coincident als tres jaciments. Tot plegat amb una rica i abundant producció de cereals a El Boveral i Puig Rom. En tot, però, si la unitat o coincidència de material arqueològic és evident, no ho és menys la diversitat d'hàbitat i d'establiment que ens podria explicar les diferències d'aquest tipus de comunitats, bàsicament agràries, a Catalunya, ja des de finals del regne visgot. Són tres tipus d'establiments ben diferents per la seva situació topogràfica i el tipus d'habitacles.

Així El Boveral, el més ric i conegut, és un poblat a la vora del riu, amb una basílica de tradició paleocristiana i una estructura d'unitats familiars prou manifesta al voltant. El seu món és molt coherent, al costat del riu, amb una economia important de cereals i de vi. El seu *torculum* té dimensions prou importants i va acompanyat de dos cellers amb botes de fusta amb les seves anelles de ferro.

Puig Rom de Roses presenta una construcció i estructura ben diferents. Es tracta d'un autèntic *castrum* enfilat a la muntanya, ben fortificat, i de moment sense restes de temple, el que explica el model militar del conjunt (Fig. 133). Agricultura bàsicament de cereals i pro-

bablement amb una ramaderia rica com a El Boveral. Vilaclara en canvi, és un poblat de plana rural. Pel que fins ara se sap per les excavacions, també amb un *torculum* pel vi i economia agrària.

Són tres grups del mateix moment històric, dos d'ells datats perfectament, en el seu darrer moment, a principis del segle VIII, però amb prou diferències d'estructura i economia, malgrat coincidències, que fan pensar en la dispersió de poblament hispanovisgot tardà a Catalunya. Malgrat tot desconeixem la seva autarquia, o dependència senyorial i si mantenien els pagaments de tributs al rei, però tenen suficient numerari per les seves importacions i compres, sobretot a mercaders del Mediterrani central i oriental i, en el cas de Puig Rom i El Boveral, amb les seves relacions amb la Septimània i Pirineus. No oblidem que hi circula moneda del rei Àchila encunyada a *Gerunda* de la que no coneixem més exemplars precisament que els de la pròpia Narbona, a l'altre banda dels Pirineus. La seca més llunyana d'aquest monarca és a Saragossa com diuen les troballes d'El Boveral.

És una mateixa economia monetària en el context polític del monarca dissident de Toledo, Àchila. L'horitzó cultural i de vida material és coincident, però la diversitat estructural demostra la probable varietat del procés d'explotació agrària i d'assentament humà en aquest final del regne.

Les coincidències de formes culturals dins un clar horitzó de temps tardans visigots, són evidents. Els tres jaciments defineixen uns nuclis agrícoles i ramaders en tres punts concrets del país, però amb les seves clares diferències. El Boveral és un conjunt pagès, de poques famílies, però creiem ben diferenciades per l'utilatge, la situació dins el poblat, elements d'ús personal i per la moneda, a més de la localització de les eines de treball concretament en cada una de les unitats d'hàbitat. El fet però del seu emplaçament al voltant d'una basílica amb baptisteri, i la seva necròpolis permet pensar en un nucli parroquial rural. El temple és important i la necròpolis extensa i rica per a un poblat tant reduït i tardà, però prou actiu i amb una vida realment benestant (moneda, gra, vi, graners, etc.).

El castre de Puig Rom, en el mateix horitzó cultural agrari, pagès i pescador, fortificat i amb altres avantatges com l'existència i utilització del port antic que li permeté arribar-hi oli i segurament vi, amb les seves corresponents àmfores, que es troben en excavació. Aquest fet és inexistent a El Boveral. El Puig de les Muralles sembla deslligat de cap element religiós ni de necròpolis, probablement situada al vell centre urbà de la actual Ciutadella, malgrat les dificultats i la certa llunyania.

El poblat de Vilaclara sobre un petit turó a la plana, és de caràcter també típicament agrari del que coneixem els estris de producció de vi. Sense fortificar, i tampoc amb cap element religiós.

Semblances i diferències que caldria valorar en el moment de la desaparició de cadascun dels centres agraris, probablement en temps molt semblants, donada la cronologia coincident de les ceràmiques, vidres, ferros, etc., confirmada per l'aparició de la moneda visigoda i altres elements de cronologia precisa, com les plaques de cinturó.

De quina manera varen ésser abandonats i destruïts els tres assentaments? En quines circumstàncies històriques varen despoblar-se?

L'únic del que, arqueològicament, en tenim dades concretes, amb el seu incendi total que va impedir als seus habitants cap mena de recuperació dels seus estris, monedes o altres tipus de pertinences, és El Bovalar. Un nivell de cendres amb la corresponent estratificació de destrucció i incendi de les cabanes i del temple converteix el poblat en un autèntic jaciment segellat.

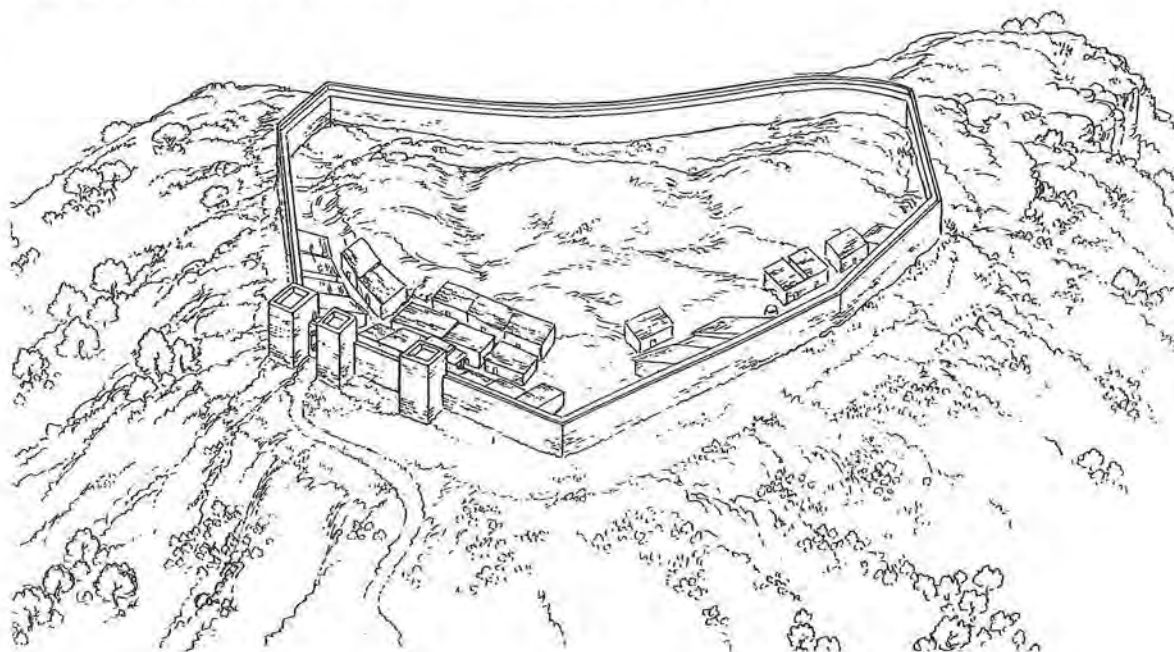
L'abandonament del castre de Puig Rom, sembla que es fa en un moment concret, idèntic a El Bovalar, però amb la possibilitat de recuperació posterior d'eines, moneda i altres objectes. És evident que les ceràmiques eren molt més difícils de recuperar, al contrari del metall o de la moneda, ho explicaria el testimoni de certa riquesa, com a El Bovalar, quan hi queda una moneda visigoda o elements pel control del pes monetari, com el sextant i el plat de balança i objectes d'ús personal.

Tot plegat, segurament, significa una petita part del que normalment era en ús amb el poblat actiu.

El fet de la seva desaparició, a principis del segle VIII, sense cap mena de restes d'època musulmana, ens priva de portar la seva ocupació més enllà del segon decenni del segle VIII. Pel cas concret d'El Bovalar i de Puig Rom, la circulació monetària ens dona aquesta darrera cronologia amb certa precisió. Per tant el fet de la desaparició del poblament en els tres llocs, i en altres que evidentment hi havia a la zona i altres àrees a prop com la *uillae* de Fraga (probablement ja no funcionant com a parròquia i cementiri des del mateix segle VIII), són testimonis d'un canvi important en el poblament de finals de temps visigot al nord-est de Catalunya. La connexió amb poblament residual en temps àrabs, i carolingis, i el fenomen normal de la repoblació comtal i episcopal, són alguns dels episodis ara, més atractius dels orígens del nostre medievalisme del que els tres poblats i alguna de les *uillae* que, ben precàriament, encara s'habitaven al segle VIII, com Vilauba a Banyoles, són punts de referència insuficients per explicar-nos tot el segle VIII i gran part del IX, abans de l'existència de la primera documentació escrita sobre el país.

El material arqueològic ens confirma la mateixa data d'abandonament del poblat de Vilaclara també sense cap mena de resta musulmana.

Figura 131. Restitució ideal del recinte de Puig Rom (dibuix: Francesc Riart).

VIII. BIBLIOGRAFIA

VIII. BIBLIOGRAFIA COMPLETA SOBRE PUIG ROM

- NAVARRO, R. 1999, Els poblats de Puig Rom, El Bovallar i Vilaclara, *Del romà al romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X, Catalunya Romànica*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 119-120.
- NOLLA, J.M. 1982, Catalunya i Septimània enfront a Toledo. Puig Rom (Roses, Alt Empordà), *Arqueologia catalana avui*, Barcelona, 155-156.
- NOLLA, J. M. 1998, Els objectes de vidre del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses). *Empúries* 5, 237 - 249.
- NOLLA, J. M., CASAS, J. 1997, Material ceràmic del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses), *Contextos ceràmics d'època romana tardana de l'alta edat mitjana (segles IV - X). Arqueologia Mediterrània 2*.
- PALOL, P. de 1948, El castro visigodo de tiempos de la sublevación de Paulus en la Septimania, excavado en Rosas. *Curso internacional d'Studi Liguri, Nimes*, manuscrit inèdit.
- PALOL, P. de 1949, Ponderales y exagia romanobizantinos en España, *Ampurias* XI, 127-150.
- PALOL, P. de 1952, El Castro hispanovisigodo de Puig Rom (Rosas), in Pericot, L (ed.), *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948. Informes y Memorias de la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas* 27, Madrid, 163-182, làms. XLII-LV.
- PALOL, P. de 1965, Rosas de la Antigüedad a la Edad Media, *Revista de Gerona* 31, 2a. ed., Girona, 17-33. Edició de la Memòria d'oposicions a la càtedra d'Arqueologia, Prehistòria i Numismàtica de la Universidad de Valladolid.
- PALOL, P. de 1968, *Arte hispánico de la época visigoda*, Ed. Polígrafa, Barcelona, 237.
- PALOL, P. de 1991, Arte y Arqueología, *Historia de España de R. Menéndez Pidal* III, 2, ed. Espasa-Calpe, Madrid, 269-428.
- PALOL, P. de 1993, Puig Rom (Roses). Època romana, antiguitat tardana, campanyes de 1982 a 1989, *Anuari d'intervencions arqueològiques 1982-1989. Època romana. Antiguitat tardana*, Generalitat de Catalunya, 30.
- PALOL, P. de 1999, Castre de Puig Rom, *Del romà al romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X, Catalunya Romànica*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 158-159.
- PALOL, P. de, RIPOLL, G. 1988, *Los Godos en el Occidente europeo*, Ed. Encuentro, Madrid, 317.
- PUIG GRIESENBERGER, A. Ma. 1999, Bronzes litúrgics de la zona nord-oriental de Catalunya (segles VI-VII), *Del romà al romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X, Catalunya Romànica*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 324-325.

IX. ÍNDEX

IX. ÍNDEX

PRÒLEG	7
INTRODUCCIÓ	9
I. UNS ANTECEDENTS DEL CONEIXEMENT DEL <i>CASTRUM</i>	11
II. LES EXCAVACIONS DE FOLCH I TORRES DE L'ANY 1917	13
1. L'ESTUDI DEL POBLAT ALS TEXTOS DE FOLCH I TORRES	15
2. RESTES DE CONSTRUCCIONS EN SUPERFÍCIE	18
3. ELS TERRENYS ARQUEOLÒGICS	18
4. L'ESTUDI DEL POBLAT	19
5. EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC TROBAT A L'EXCAVACIÓ	22
6. FI DE LA MEMÒRIA	24
III. LES EXCAVACIONS DELS ANYS 1946, 1947 I 1987	25
1. CAMPANYA DE 1946	26
PRIMERA FASE	27
SEGONA FASE: EL SEGUIMENT DE LA MURALLA INTERIOR	28
TERCERA FASE: DESCOBERTA DE LA PORTA. LES CAMBRES DE PONENT DE LA PORTA	30
LES UNITATS D'HÀBITAT	30
LES SITGES	34
MATERIALS ARQUEOLÒGICS	35
2. CAMPANYA DE 1947	39
ESPAI D'ENTRADA AL POBLAT	39
LES CAMBRES DE LLEVANT DE LA PORTA	40
3. CAMPANYA DE 1987	43

IV. ANÀLISI DE L'ESTRUCTURA DE LA MURALLA	45
1. ELS PARAMENTS DE LA MURALLA I L'ESTRUCTURA DE LES TORRES	45
2. EL LLINDAR DE LA PORTA	50
3. LES PARETS DE LES CAMBRES ADOSSADES A LA MURALLA	51
4. COMPARACIÓ ESTRUCTURAL, PARAL·LELISMES I ORÍGENS	51
V. ESTUDIS DELS OBJECTES ARQUEOLÒGICS DEL <i>CASTRUM</i>	55
1. OBJECTES D'ÚS PERSONAL	55
TRIENT D'ACHILA DE LA SECA DE <i>GERUNDA</i> I MONEDA RESIDUAL	55
<i>EXAGIUM</i> ROMÀ ORIENTAL-BIZANTÍ	58
GERRET DE BRONZE, D'OBRA HISPÀNICA O D'ÈPOCA VISIGÒTICA	60
COMENTARIS SOBRE COPTISME	
LES PLAQUES DE CINTURÓ DE BRONZE	64
UNA CULLERA DE BRONZE. CONTEXT HISTÒRIC I APROXIMACIÓ	67
ALTRES BRONZES	69
2. OBJECTES D'ECONOMIA I VIDA AGRÀRIA I RAMADERA	74
ELS MOLINS DE GRA	74
ELS PLOMS DE PESCA	77
OBJECTES DE FERRO. EINES DEL CAMP I DE FUSTERIA	78
3. OBJECTES I ÚTILS DE CUINA I TAULA	91
ELS VIDRES	91
LES CERÀMIQUES	97
VI. ROSES A LA HISTÒRIA POLÍTICA DEL REGNE VISIGOT	101
VII. ASPECTES SOCIALS I ECONÒMICS DEL POBLAT EN L'ESTRUCTURA DE POBLAMENT RURAL DELS SEGLES VI-VII	105
VIII. BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA DE PUIG ROM PER ANYS	109
IX. ÍNDEX	113

Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya Girona. **Títols publicats:**

- 1 PONS, E., dir., *La Fonollera (Torroella de Montgrí, Girona). Un poblado al aire libre del Bronce Final. 1977. (Exhaurit).*
- 2 MARTÍN, M.A., NIETO, F.J., NOLLA, J.M., *Excavaciones en la Ciudadela de Roses (Campaña 1976 y 1977). 1979. (Exhaurit).*
- 3 PONS, E., TOLEDO, A., LLORENS, J.M., *El recinte fortificat ibèric de Puig Castellet, Lloret de Mar. (Excavacions 1975-1980). 1981. (Exhaurit).*
- 4 PONS, E., *L'Empordà, de l'edat del Bronze a l'edat del Ferro. 1100-600 aC. 1984. (Exhaurit).*
- 5 C.R.P.E.S., *Sota Palou (Campdevàrol): Un centre d'intervenció prehistòrica postglaciar a l'aire lliure. 1985. 172 pàgs.*
- 6 MARTINELL, J., DOMÈNECH, R., *Característiques tafonòmiques i paleoecològiques del Pliocè marí de l'Empordà. 1985. 71 pàgs.*
- 7 AGUSTÍ, B., ALCALDE, G., BURJACHS, F., BUXÓ, R., JUAN-MUNS, N., OLLER, J., ROS, M.T., RUEDA, J.M., TOLEDO, A., *Dinàmica de la utilització de la Cova 120 per l'home en els darrers 6.000 anys. 1987.*
- 8 ROURE, A., CASTANYER, P., NOLLA, J.M., KEAY, S.J., TARRÚS, J., *La villa romana de Vilauba (Camós). Estudi d'un assentament rural (campanyes de 1977-85). 1988.*
- 9 NIETO, J., JOVER, A., IZQUIERDO, P., PUIG, A.M., ALAMINOS, A., MARTÍN, A., PUJOL, M., PALOU, H., COLOMER, S., *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip, vol. I. 1989. (Exhaurit).*
- 10 CASAS, J., *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat. 1989.*
- 11 BOSCH, A., TARRÚS, J., *La cova sepulcral del Neolític Antic de l'Avellaner. Cogolls (Les Planes d'Hostoles, la Garrotxa). 1990.*
- 12 CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.M., TREMOLEDA, J., *Ceràmiques comunes i de producció local a les comarques orientals de Girona. I. Materials augustals i altoimperials. 1992.*
- 13 MAROTO, J., ed., *La mandíbula de Banyoles en el context dels fòssils humans del pleistocè. 1993.*
- 14 NIETO, J., *El edificio "A" de la ciudadela de Roses (La terra sigillata africana). 1993.*
- 15 CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.M., TREMOLEDA, J., *El món rural d'època romana a Catalunya (L'exemple del nord-est). 1995.*
- 16 AGUSTÍ, B., BURCH, J., MERINO, J., eds., *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993. 1995.*
- 17 FULLOLA, J.M., SOLER, N., dirs., *El món mediterrani després del Pleniglacial (18.000-112 BP). 1997.*
- 18 BUXÓ, R., PONS, E., dirs., *Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'edat del Ferro de l'Europa Occidental: de la producció al consum. 1999.*
- 19 BUXÓ, R., PONS, E., dirs., *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'edat del Ferro. 2000.*
- 20 PADRÓ, J., *Excavacions arqueològiques a Júlia Líbica (Llívia, la Cerdanya). 2000.*
- 21 PONS, E., dir., *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà) Un complex arqueològic d'època ibèrica (Excavacions 1990-1998). 2002.*

C

Girona
Museu d'Arqueologia
de Catalunya

**Diputació
de Girona**

**Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura**

**Ajuntament
de Roses**

ISBN 843936654-X

9 788439 366546